لــه کـنـدهـاره
تــر ا ټــکـه

(پـه پـښتـوکـلاسیک ادب کـي د لـوېـدیـځـي لـهـجې څـرک)

څېړنــه
د
مـحـمـدمـعـصوم هـوتـک

پـیـل : لـسمـه د فـبـروري ۲۰۱۰ع
اوکـویـل - کـانـاډا

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهداء

په ژبپوهنه کي د لوی لاس
څښتن او منلي عالم ډاکټر
عبدالرازق پالوال
ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسمه تعالی

ما ته چي به دخوشحال خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) له ژبي سره د خپلي لهجې مشابهتونه ځای ځای په مخه راتلل، هر وخت به مي فکر کاوه، چي که په دې برخه کي څېړنه وسي، د پښتو په خیر به تمامه سي او د معیاري پښتو د منځته راتګ له جریان سره به مرسته وکړي، خو د خپل پښتنو ورونو بېځایو او بې موردو حساسیتو به هر وخت په دغه برخه کي د علمي کار او څېړني څخه خواتوری کولم. یو وخت چي مي[۱] له ګوربت مجلې (لومړی کال، ۶ ګڼه - ۲۵مخ) سره د خپل خواخوږي استاد علامه رشاد ◄ مرکه په پردېسی کي وکتله او په هغې کي مي د علامه مرحوم له خولې ولوستل چي د لهجو قطعي ترک په هیڅ ژبه کي نسته او په دې باب"... تاریخي سلسلې باید سړی په نظرکي ونیسي. کوم وخت چي فیصلې سره کېږي، هغه وخت پر دې مفصل بحث په کار دی...". نو مي له ځانه سره عزم وکړ، چي د دغو تاریخي سلسلو یوه برخه به هرومرو څېړم. په دې ترڅ کي زه په نورو کارو مصروف سوم او کله چي د ډاکتر عبدالرازق پالوال (معیاري پښتو) کتاب راووت او په هغه کي مي د دوی دغه سپارښتنه ولوستله، چي وایی: "پښتانه دي د تقلید پر ځای باندي پالنه غوره کي ... پښتانه پوهان، ادیبان، او لیکوالان دي خپل کلاسیک آثار وپالي چي خوشحال، رحمان، حمید، قادر او نورو په میراث ورپرې ایښي دي. دوی دي دغه خپل مُثل اعلی وګرځوي او د فهم له مخي څخه دي ئې پالنه وکي څو په دغه کار سره ئې د دوی امانت لغات او جملات بشپړ او منظم ساتلي او پالـلي وي". نو مي پخوانی عزم، جزم سو او کله چي بیا د پوهاند ډاکتر

---

[۱] معیاري پښتو - ۱۸مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاوراحمد زیار (د خوشال ادبي پښتو) کتاب لاس ته راغی[۲] په ما کي يې بيرته د خپلو کت سوو پانو د بيا رااخيستلو او سره اوډلو هڅه ژوندۍ کړه. د ډاکتر پالوال صاحب او ډاکتر زيار صاحب په کتابو کي ډېر داسي مطالب راغلي دي، چي زه يې پر خپله څېړنه باندي نور هم باوري کړم. دغه راز آثار د معياري ژبي تر ټاکلو وړاندي ډېر ضروري دي او زه هيله من يم، چي د ژبي دغه پياوړي استادان دغه شان نوري څېړني هم پر "خوارکۍ" پښتو باندي ولوروي.

زه په دې حاضره ليکنه کي د خوشحال خټک اونورپښتو کلاسيک ادب ژبه له خپلي هغي ژبي سره مقايسه کوم، چي د مور په غېږ کي مي زده کړې، د خالپوڅو (خاپوړو) پر مېنه مي پسې تعقيب کړې او له وړکيني څخه تر زاړه سن پوري په ږغېدلی يم او لا اوس هم په ږغېږم، له دېرشو څلوېښتو کالو راهيسي مي شعوري څېړنه پکښې کړې ده او قلم مي پکښې چلولی دئ.په دې مقايسه کي مي ترزياتي اندازې پوري دخوشحال خان اودده دکورنۍ ژبه په پام کي نيولې ده خوپرڅنګ مې دکلاسيک ادب نورآثاردخپلي څېړني دپياوړتياپه نيامت هم پرکتلي دي .

زه په دې څېړنه کي د خوشحال ژبه له هغي پښتو سره ايږدم، چي ما د مقر (مکور) د پښ له کندي څخه تر فراه پوري، له روزګان

---

[۲] د ډاکتر پالوال کتاب په ۱۳۸۴ ش کي خپور سو خو ليکلی يې د وخته وو او د ډاکتر زيار کتاب واردواره په ۱۳۸۲ش کي او دوهم وار په ۱۳۸۴ش کي چاپ سو. ما ته د ډاکتر زيار کتاب د ۱۳۸۶ ش = ۲۰۰۷ع په نومبر کي په لاس راغی. دغه وخت زيارصاحب کاناډا ته تشريف راوړی وو او ما ته يې دغه کتاب د ښاغلي رحمت آرياله پاره راکړ. ما د ښاغلي آرياپه اجازه له ځانه سره وساته، چي له مطالبو څخه يې ګټه واخلم. که څه د ډاکټر پالوال صاحب د کتاب د مستدلو او مفصلو څېړنو په موجوديت کي به زما د دې کتابګوټي خپرول، "تکرارمکرر" وي خو ما خپله کښلې خواري هيسته نه سوای غورځولای او که تکراري هم وي، له درنو لوستونکي سره يې په دې نيامت شريکوم ،چي ګوندي څه ګټه به ځني واخيستلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثخه تر کوټي و قلات (بلوچستان) پوري، له لښکرګاه (هیلمند) څخه تر لکي و صفار پوري اوریدلي ده. دغه لغاتونه چي زه یې تر څېړني لاندي نیسم، د دغي پراخي حوزې په یوه یا څو برخو کي ما اوریدلي او تحقیق کړي دي او یقین مي دئ چي ښایي یوه زیاته برخه به یې همدا اوس هم د خلګو په خولو کي متداول وي او بله برخه به یې ښایي اوس دونه عام رواج ونه لري او یا ښایي اوسنی نسل به یې پخپله ورځنی محاوره کي نه کاروي، خو ما دا ټول په سرسره اورېدلي دي، په معنا کي مې غور کړی دئ، د استعمال موارد مې په یاد دي.

زه نه غواړم په دې څېړنه کي وښیم، چي د خوشحال ژبه کټ مټ زما د لهجې ژبه ده او په دې ډول خان او خپلي لهجې ته امتیاز وګتم. زه غواړم چي د خوشحال د ژبي او زما د مورنی لهجې تر منځ مشابهتونه وښیم. دغه لغات چي زه یې پخپله لهجه کي څرک ورکوم، ښایي په نورو لهجو کي هم ژوندي او مروج وي. زما یقین دئ چي دا شان مشابهتونه د نورو لهجو ویونکي هم موندلای سي. د پښتو لهجې خو د یوې وني ښاخونه دي. اصل یې یو او تاداو یې یو دئ:

در اصل مذهب همه صاحبدلان یکیست
از نا‌قـــــــــلان بدسخن اینجا رسیده است

خو زما د خپلي مشاهدې او څېړني له مخي راته معلومه سوې ده، چي که دغه لغتونه په نورو لهجو کي موجود هم وي، بیابه یې تلفظونه توپیر سره لري، د استعمال ځای به یې متفاوت وي او نور راز راز بدلونونه به باندي راغلي وي.

ما دا څېړنه له دې اسیته هم کړې ده، چي په دې وختو کي هڅه کېږي د لویدیځي لهجې ټولي ګرامري او تلفظي ځانګړتیاوې د دغي لهجې په بېنظمیو، ګډوډیو او بې قاعدې ګیو کي وشمېرلي سي. لوستونکي به د دې کتاب په راتلونکو پانو کي وګوري، چي د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړتیاوو له پاره پاخه کلاسیک تاداوونه موجود دي.

ما چې له خپلې څېړنې څخه کومه نتیجه رااېستلې ده، د هغې پر بنسټ باندې ویلای سم، چې د خوشحال خان اونورکلاسیک ادب د ژبې زیاتره ګرامري جوړښتونه، لغتونه، ترکیبونه او وراشې په لوېدیځه لهجه کې تر ننه لا هم خوندي دي. ما ته د خپلو مقایسوي څېړنو له مخې ښکاره سوې ده، چې لوېدیځه لهجه د نورو لهجو په نسبت د لرغونو ځانګړتیاوو په خوندي ساتلو کې محافظه کاره پاته سوې ده.

ما ته ثابته سوې ده، چې په کلاسیکه پښتو کې د سوچه توب تمایل کوږ نه لیدل کېږي، بلکې د هغه پر خلاف یې د نورو ژبو د کلماتو د هضمولوقابلیت ته لاد لاسه ورکوله[۳]. د سوچه پښتو او د سوچه کولو ذهنیت زموږ پر ژبه باندې وروسته راخپور سوی دئ. د دې ذهنیت تر شا سیاسي انګېزې پرتې وې او دي.

ما ته دا هم ثابته سوې ده، چې د پښتنو د ژوند اجتماعي، اقتصادي او سیاسي شرایطو د هغوی ژبې ته د هغوی د استوګنې د مېنې په تناسب د ودې او تکامل بېلابېل استقامتونه ورکړي دي. د هغوی د ژبې د پرمختګ آهنګونه یې متفاوت کړي دي، د هغوی د ادبي او ژبني فعالیتو لوري یې پر مشخصو او سره بېلو جهتو باندې روان کړي دي. زه د خپلې دغې ادعا د ثبوت له پاره د ډیورند د منحوسې کرښې د دواړو غاړو پښتنو د ادبي او ژبني تحرک جریان ته اشاره کولای سم، چې نه یې د انکشاف او پرمختګ سرعتونه سره یو دي، نه یې د ژبنیو او ادبي ایجادیاتو ساحې سره

---

[۳] وګ : د خوشحال، حمید مومند، کاظم خان شیدا او نورو دېوانونه. د دوی په کلام کې د فارسي وعربي لغاتو پرېماني پر دې خبره دلالت کوي، چې دغو شاعرانو د نورو ژبو له لغاتو سره هیڅ راز ستونزه نه درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته دي او نه يې د ژبني جوړښت شكل او محتوى سره يو راز پاته سوې ده.

ما په دې څېړنه كى د خوشحال خان خټک له آثارو څخه د هغه غزليات او قصايد (يوه برخه)، دستارنامه، سواتنامه، فراقنامه غوره وګڼل. د طب نامې ژبه د طبابت ژبه ده او د بازنامې دا هم د يوې ځانګړي تخصصي ځانګي ژبه ده او د خوشحال د لهجې په څېړنه كي ډېره مرسته نه سي كولاى. سره له دې مي دا دوه اثره هم له پامه پر يوه مخ نه دي ايستلي او مرور مي پر كړى دئ. د خپل كار په جريان كي مي د خوشحال خان او د هغه د كورنى د غړو دا لاندي چاپي او خطي نسخې كتلي دي:

١ - د خوشحال خټک مرغلري:

د لوى استاد علامه عبدالحي حبيبي له خوا په ١٣١٧ ش كال په كندهار كي خپور سوى دئ.

٢ - ارمغان خوشحال:

د ميان سيدرسول رسا په زيار په ١٩٦۴ ع كال د يونيورسيټي بُک ايجنسى له خوا په پېښور كي خپور سو. ما چي له كومي نسخې څخه استفاده كړې ده، ښاغلي عبدالباري جهاني له خپل كتابتون څخه رالېږلې ده چي مننه ځني كوم.

٣ - سواتنامه د خوشحال خان خټک:

د پوهاند عبدالحى حبيبي له سريزي او څرګندونو سره د افغانستان د علومو اكاډيمى د ژبو او ادبياتو انستيتوت له خوا په ١٣٥٨ ش كال په كابل كي خپره سوه.

۴ - دستارنامه:

دستارنامه د خوشحال خټک د ٢٨٦ تلين په مناسبت د پوهاندصديق الله رشتين په سريزه د پښتو ټولني له خوا په ١٣۴٥ ش كال خپره سوې ده. دغه راز د پښتو اكېډيمي پېښور له خوا د پروفيسر محمدنواز طائر په سريزه او د حاجي پردل خان خټک په زيار په ١٩٩١ع كال

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپ سوې ده. ما (هوتک) په دې حاضره لیکنه کې زیاته استفاده د پېښور له چاپه کړې ده.

۵ - دخوشحال خټک کلیات - لومړی ټوک:

د پوهندوی دوکتور گل محمد نورزي په سریزه او څېړندوی محمد صدیق روهي په پېژندگلوی د افغانستان د علوموا کاډیمی د ژبو او ادبیاتو د انستیتوت د ادب او فولکلور څانگي له خوا په ۱۳۵۹ ش کال خپور سوی دئ.

دا متن که څه هم له "خو" څخه خلاص نه دئ خو بیا هم تر بل هر متن ما ته دقیق ایسي ځکه چي د هغي نسخې بدیلونه یې هم راوړي دي، چي د خوشحال خان په ژوند لیکل سوې ده او ویل کېږي، چي د خوشحال پخپل خط ده[٤].

۶ - د خوشحال رباعیات:

د پوهاند رشتین په سریزه (پاییزه) د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۹ ش کال په کابل کي خپاره سوي دي.

۷ - فراقنامه:

د زلمي هیوادمل له سریزي، څرگندوونو او ویي پانگي سره د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي له خوا په ۱۳۶۳ ش کال خپره سوې ده. په سر کي د علامه پوهاند عبدالحي حبیبي، پوهاند میرحسین شاه په قلم یادا ښتونه (پښتو او پارسي) هم لري.

د فراقنامې متن د اعتماد وړ دئ، ځکه په تهیه کولو کي یې له ډېرو نسخو (چاپي او خطي) څخه کار اخیستل سوی دئ. زه فکر کوم چي د خوشحال د کلام د ژبنیو خصوصیاتو په څېړنه کي حساب پر کېدلای سي خو بیا هم ما د هغه متن څخه د رااخیستل سوو برخو مقابله له نورو چاپو سره له پامه نه ده ایستلې.

---

[٤] د (خوشحال ادبي پښتو) په ۲۱ مخ کي د استاد بختاني په حواله د خوشحال خان د خپل لاس کښلي نسخه "په پېښورکي راخوندي شوې فضلنامه" ښوول سوې ده. په دغه مخ کي د استاد له نامه سره د "ع" راوړل، چي د "علیه السلام" لنډیز دئ، د حیرانتیا وړ خبره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸ - د عبدالقادر خان خټک دېوان:

واردواره د علامه عبدالحي حبیبي په همت له کندهار څخه په ۱۳۱۷ ش کال خپور سوی دئ او دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډیمی د ژبو او ادبیاتو د مرکز له خوا د نورالله ولسپال په سریزه، تحشیه، تصحیح او مقابله د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښووني لاندي په ۱۳۶۸ ش کال خپور سوی دئ. په سر کي د پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاوید او سرمحقق محمدصدیق روهي په قلم یاداښتونه هم لري.

ما له دوارو چاپو څخه استفاده کړې ده، خو ډېره تکیه مي پر دا دوهم چاپ کړې ده. د عبدالقادر خان نوی چاپ دېوان سره له دې چي په دقت تهیه سوی دئ خو د لیکدود تجانس یې یو څه کمزوری دئ.

۹ - د کامګار خټک دېوان:

د افغانستان د علومو اکاډیمی له خوا د څېړونکي عبدالمتین متین په زیار په ۱۳۵۸ ش کال د خوشحال خټک د درې سوم تلین د بین المللي سیمینار په مناسبت خپور سوی دئ. په سر کي د څېړندوی محمدصدیق روهي یو یاداښت هم لري.

۱۰ - د هجري دېوان:

د همېش خلیل په زیار په ۱۹۵۸ع کال د پېښور په شاهین برقي پریس کي چاپ سوی دئ.

د دې تر څنګ مي په ځینو برخو کي د کلاسیک ادب دا لاندي دېوانونه هم پر کتلي دي:

۱۱ - د عبدالرحمن بابا دېوان:

په ۱۹۷۶ع کال د یونیورسیټي بُک ایجنسی له خوا خپور سوی د میاسیدرسول رسا په قلم اوږده دیباچه لري. دا چاپ د پادري هیوز په لاس د خپاره سوي دېوان فوټوکاپي ده. د دې خبري یادونه د دیباچې په ۱۷ مخ کي سوې ده.

۱۲ - د عبدالحمید مومند کلیات:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلیات د محمدآصف صمیم په سریزه، څېړنه، اوډون او ویپپانګي سره د دانش خپرندویي ټولني له خوا په ۲۰۰۴ ع کال خپور سوی دئ، چي د عبدالحمید مومند دېوان، نیرنګ عشق او قصه شاه وګدا لري.

ما په دي حاضره لیکنه کي پر دغه کلیات سربېره د عبدالحمید مومند دیوان (د زلمي هیوادمل په زیار - ۱۳۶۳ش)، د عبدالحمید مومند دېوان (د صدیق الله رشتین په زیار - ۱۳۳۰ش)، دُر او مرجان (مرتبه سید انوارالحق جیلاني - ۱۹۷۸ع) او زما د کتب خانې د نیرنګ عشق له خطي نسخې څخه استفاده کړې ده.

۱۳ - د میرزاخان انصاري دېوان:

دا دېوان د څېړنمل دوست شینواري په زیار ترتیب سوی دئ (۱۳۵۴ش). د دې دېوان په باب په زړه پوري خبره دا ده، چي په ټول دېوان کي یې (چي) د (چه) په شکل کښلی دئ. اروانښاد دوست شینواری پخپل وخت کي منلی ژبپوه وو او د ژبي په باب یې درانه آثار کښلي دي. ده چي په دغه دېوان کي(چه) په همدې شکل راوړی دئ آیا معنا به یې دا نه وي چي ده دا کلمه په اوږده (ې) نه تلفظ کوله؟

د میرزاخان انصاري پر دغه دېوان سربېره مي زما د کتبخانې د میرزاخان د دېوان له خطي نسخې څخه هم ځای استفاده کړې ده.

د اروانښاد استاد کامل مومندپه لاس (د خوشحال کلیات) ته مي تر دې ګړیه (د اپریل دریمه ۲۰۱۰ع) لاس نه رسېږي.

دمیرزاحنان بارکزي اوشمس الدین کاکړددېوانوله هغه چاپه مي کاراخیستی دئ چی دصحاف نشراتي مؤسسې لخواپه ۱۳۸۸ش کال خپاره سوي دي .

زه دا اوسنی مقایسوي څېړنه په دې نیامت کوم، چي ګوندي د معیاري پښتو د منځ ته راتګ په کار کي مي د څېړونکو او متخصصینو کار یو څه وراسانه کړی وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

معیاري کېدلو او معیاري کولو کار په دفتر کي نه کېږي، چي څو تنه مامورین سره کښېني او د ژبي مقدرات پخپلو منځو کي سره فیصله کړي[٥].

د ژبي د معیار د ستري ودانۍ د جوړولو له پاره اومو موادو ته اړتیا سته. اومه مواد د ساحوي څېړنو او کتبي متونو د سپړلو له لاري تر لاسه کېدلای سي. زه پخپل دغه حاضر کتاب کي پر دغو مسئلو باندي، چي پورته مي اشاره ورته وکړه، ږغېدلی یم. په دې بیان کي مي ګرامري جوړښتونه ډېر لږ څېړلي دي. زیاته پاملرنه مي د لغاتو مقایسې ته اړولې ده. له ګرامري جوړښتو څخه د اجتناب دلیل مي دا دئ، چي نه غواړم د ژبي د متخصص رول ولوبوم او هغه بیا په دې دلیل نه غواړم چي زه د دغه راز تخصص له پاره نه رسمي جواز لرم او نه هم علمي صلاحیت و توان. مګر دا خبره په پوره ډاډ سره کولای سم چي څېړنه مي تر سر تېره کړې نه ده. د خپل صلاحیت په حدودو کي مي پر هره برخه باندي ښه پوره دقت کړی دئ. د مثالو ډېربښت به یې ښایي پر لوستونکو باندي ستومانوونکی تمام سي خو ما په دې نیامت نه دي رااخیستي چي لیکنه بېځایه په وپړسوم. له امکانه لیري نه ده، چي زما له دقت سره دي بیا هم تېروتلی یم. په هغه صورت کي د هر راز سالم انتقاد اورېدلو ته تیار یم. دم درحاله تاسي د کتاب لوستلو ته رابولم او خبري به د ستر خوشحال په دې بیت پای ته ورسوم:

خدایه! چاوته یې کښم، څوک به پرې پوه شي

---

[٥] په دې شپو و ورځو کي د پښتو د یوه مشر او درانه حقدار لیکوال له خولې په یوه انټرنیټي ویبپاڼه کي د "مونږ، موږ - ږغ، غږ - پزه، پوزه" په باب ځیني تبصرې خپرې سوي دي، چي د ډېري اندېښني وړ دي او ژبپوهنه یې تر مضحکي سویې پوری راټیټه کړې ده. دغه راز لیکني، هغه هم د حقدارو مشرانو استادانو په آدرس خپرول د دغو مشرانو په حق کي ظلم دئ. نه پوهېږم پښتانه ولي پخپل خیروشرنه پوهېږي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــــــــــــــا ویـلی
هـــــــــــــــــــــــــــــــــر یـو بـیت دی
دفـتـرونـه

پـه درنـښت
مـحمدمـعصوم هـوتـک
اوکـویـل - کـانـاډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول فصل

۱ - خوشحال خان خټک او کورنۍ یې:

اروانښاد سید رسول رسا (۱۹۱۰ - ۱۹۹۰ع) پېښور د "پښتو شېراز" بللی دئ[۱]. له شېراز څخه یې مراد د پارس هغه مشهور ښار دئ، چې د پارسي ژبې دوه مشهور نوابغ، شیخ مشرف الدین مصلح بن عبدالله سعدي شېرازي (۶۹۱ یا ۶۹۴ هـ ق مړ) او خواجه شمس الدین محمد حافظ شېرازي (۷۹۲ هـ ق مړ) ورته منسوب دي[۲].

خواجه حافظ شېرازي د دغه ښار د فضیلت او د هغه د اوسېدونکو د کمال په باب پخپله ویلي دي:

خوشا شیراز و وضع بیمثالش
خداوندا! نگه دار از زوالش
به شیرازآی وفیض روح قدسی
بجوی از مردم صاحب کمالش

د خوشحال خان خټک کروسی کامگارخټک چې کله د خپل پلرني ټاټوبي (سرای) پر توصیف باندي راسي نو یې له (شېراز) او (خجند) سره پرتله کوي:

---

[۱] د رحمان بابا دېوان دیباچه - ۳۴مخ، د ۱۹۷۶ع چاپ.
[۲] خوشحال خان د (شېرازي) په نامه د یو راز ښو خواړو یادونه لري :

شېرازي که ښه خوراک و، وار وه تېر شه
ملوکي که ښه پوښاک و، وار وه تېر شه

(مرغلري - ۳۴۶مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کامګار د سرای په مثل
نه شېراز دی نه خجند[۳]
(دېوان - ۳۴مخ)

پېښور له شېرازسره پرتله کول یوه تعارفي خبره نه ده. د دغه ښار په لمن کي د پښتو ادب داسي ستر نخبه ګان زیږېدلي او لوی سوي دي، چي تر څو پښتو او پښتانه پر دې نابوده دنیا باندي ژوندي وي، د دوی په نامه به ویاړي[٤].

د پېښور د تاریخي سیمي ادبي اهمیت هغه وخت یو په سله سوی دئ، چي پر دغه مېنه باندي د یوه شعوري ادبي خوځښت تاداو کښېښوول سو او تر مراده ورسېد. دا زمانه د یوولسمي هجري قمري پېړۍ د منځ کلونه دي او دا بیا هغه وخت دئ، چي د سرای اکوړې د مشرتابه بګړۍ د ملک اکوړي د کړوسي، د یحیی خان د لمسي او د شهباز خان د زوی خوشحال خان خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) پر سر ایښوول سوې ده.

دا ادبي خوځښت زه ځکه شعوري حرکت بولم، چي تر یوه ټاکلي پروګرام لاندي یې د یوه ټاکلي هدف له پاره هڅه راپیل کړې ده. په منظمه توګه یې اشخاص روزلي دي، د ادب او شعر لارښووني یې کړي دي، په پښتو ژبه یې

---

[۳] (خجند) د ماوراء النهر د مشهورو تاریخي ښارو څخه دئ، چي د سیحون رود پر غاړه پروت دئ. په پخوانیو کتابو کي خجند(د دنیا ناوې) بلل سوی دئ. دغه ښار اوس د تاجکستان د جمهوریت دوهم لوی ښار دئ. د شوروي واکمنۍ په دوران کي د دغه تاریخي ښار نوم په (لنین آباد) باندي واوښت (۱۹۳۹ع) خو د شوروي اتحاد تر ړنګېدو وروسته یې بیرته خپل پخوانی نوم (خجند) راژوندی سو.

[٤] رحمان بابا(۱۱۲۸ هـ ق مړ) که د "ظالمانو حاکمانو" له اسیته دا ښار له (ګور) سره یو شان بللی دئ،خو دا غندنه د هغي ستاینې پله نه ورسپکوي چي د پېښور په باب کماحقه بیان سوې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آثارو د ژباړلو کار پر مخ وهلی دئ[٥]. د دې خوځښت باني، ستر خوشحال خان د پښتو ژبې خوار موقعيت درک کړی وواو په پوره بریالیتوب سره یې دا کاروان تر ډېرې اندازې و منزل ته رسولی دئ. خوشحال خان له خپل دغه ادبي تلاښ څخه رضائیت په دې بیت کې ښه پوره ښوولی دئ، چې وایي:

له خوشحال سره که کښېني یو څو کاله
دا د غـــــــره خټک به واړه شاعران شي

دا خوځښت له پلاره زامنو ته او له هغو څخه لمسیانو ته راوغزېدی او په دې ډول یې د پښتو ادبیاتو د تاریخ یو پشپړفصل جوړ کړ.

*****

خوشحال خټک یو خانزاده پښتون وو. پلارونیکه یې د خپل وخت ننګیالي و توریالي پښتانه مشران ول. دی وایي:

راپاتې یو نه شو دوولس مې ترونه وو
ولاړل فنا شول چه اولسونه وو
څه بادشاهان ولاړل، څه څه خانان ولاړل
چه په دربار یې ولاړ زرګونه وو
(رباعیات - ۳۴مخ)

دغه وخت پر هندوستان باندې د مغولي شاهانو واکمني چلېده. د ډهلي دربار که په اتنیکي لحاظ د مغولي تورکانو په لاس کې وو، خو په فرهنګي لحاظ یې تر پارس او ماوراء النهر وروسته د فارسي ژبې او ادب یو بل پیاوړی مرکز تشکیل کړی وو. له دغه سیاسي او فرهنګي مرکز سره د خوشحال خان د کورنۍ اړیکو د دغې کورنۍ غړو ته د پارسي ادب د مطالعې پراخه زمینه برابره کړې وه او ستر خوشحال له دغې زمینې څخه تر بل هر چا پراخه استفاده کړې وه. ده د پارسي ادب

---

[٥] د پښتو آثارو د ترجمې او خپروني کار تر خوشحال خان دمخه د روښاني خوځښت پیروانو او د هغو مخالفینو هم کړی دئ (قصیده برده، د مخزن نوري برخې) خو د هغه ډېره پاملرنه د مذهبي شخړو او تصوفي فرهنګ لور ته وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاسیک آثار لیدلي ول او پخپل کلام کي یې د دغو آثارو نوموونه پر دې خبره دلالت کوي، چي هغه یې تول لوستلي هم ول.

چه لاس مې نه رسی غلیم مې یار دی
چه لاس مې ورسی غلیم مې پلار دی
دا پند به نه مومی پــه شاهنامه کښې
په شاهنامــه کښې که ډېر اسرار دی
(رباعیات - ۱۲۹مخ)

خوشحال خان خو لا ځان په فارسي شعر "طاق" بولي.

زه خوشحال پښتون چې په پښتو په پارسي طاق یم
لامې په پښتوژبه کې ژبه درغلېږي[٦]

اشرف خان ویلي دي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان یم
(دیوان - ۱۰۱مخ)

یا:

هسې نه چي شعر کــړم په خپله ژبه
تر پښتومي د فارسی شعر والا دی
(۵۰۱مخ)

خو دا چي ولي یې پښتو شعر ته مخه کړې ده، داسي وایي:

د پښتو ژبې مي آب ورکه پــه شعر
د فارسی شعر چي نه وایم افغان یم
(۹۸مخ)

د ډهلي له دربار سره روابطو پر ده باندي د کتاب پرېماني هم میسره کړې وه. دی په دستارنامه کي د داسي کتابو حوالې ورکوي، چي د سرای اکوړې یوه اولسي خان ته یې د هغه وخت په شرایطو کي تر لاسه کول له

---

[٦] خوشحال خان ختک په دستارنامه په یوه مخ کي(۱۲۶مخ) د مثنوي معنوي، سلسلة الذهب، نفحات الانس، معارج النّبوة، شاهنامه، سکندرنامه، ظفرنامه، اخلاق ناصري، گلستان، بوستان او نورو کتابو نوموونه راوړي دي، چي په پارسي ژبه د ده د پراخي مطالعي ښکارندويي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناممکناتو څخه وه. دی په دستارنامه کي د چنګېزخان په ارتباط پر تاریخ روضة الصفا باندي حواله ورکوي. دا تاریخ خواندمیر هروي (۹۰۳ یا۹۰۴ هـ ق مړ) د لسمي هجري پېړۍ په سر کي لیکلی دئ. تاریخ روضة الصفا خو به د هندوستان پایتخت ته رسېدلی وو، خو د روه د یوه پښتانه لاس ته رسېدل یې که له نامکناتو څخه نه وه نو ډېره مشکله خو هرومرو وه. دا د ډهلي د دربار له علمي و ثقافتي اشخاصو سره د اړیکو برکت وو، چي د خوشحال لاس یې د خپل وخت نادرو او مهمو کتابو ته رساوه. له دغي مساعدي زمینې څخه د ده پلارونیکه دومره استفاده نه وه کړې او هغوی له دې دونه قومي او اولسي دبدبې سره سره عالمان یا لږ تر لږه باسواده خلک نه ول. د خوشحال خان د پلار د بې سوادۍ شهادت خو پخپله خوشحال هم ورکړی دئ. دی د پلار د سخا او توري توصیف کوي خو بېسوادي یې نه پټوي:

پلار مې شهبازخان په سخـــــــــاوت لکه حاتم وو
زړه یې د مزري پـــــــــــــــــه توره تېر وو تر رستمه
تېنګ ولاړ په شرعه تل یې کار وو په رښتیا کښې
خط ســــــــــواد یې نه وو
نـــــــــــــور دانا وو له فهَمه
(ارمغان - ۶۵مخ)

له دې څخه څوک حدس وهلای سي، چي د خوشحال خان نیکه یحیی خان هم د سواد له خوا بابېز وو، ځکه باسواده پلار هرومرو پخپل زوی لیک لوست زده کوي.

د دې کورنۍ علمي و ادبي تاریخ له خوشحال خان خټک څخه راشروع کېږي او د علم او پوهي څراغ پکښې له خوشحال خان په هیسته بل سوی دئ خو د روڼا اوازه یې عین تر دکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

و کندهار پوري لا هم رسېدلي وه. عبدالقادر خان خټک ويلي دي:

نوم يې لاړ وو تر دکن تر قندهاره[۷]
نه وو بل هسي نامي له زمينداره
(۴۶۲مخ)

خوشحال خان په دستارنامه کي شاه اويس صديقي ملتاني د خپل استاد په توګه راشيي او وايي چي "ډير بزرگ متبرک سړی وه – د علوم ظاهري او باطني بهره ور وه " (دستارنامه ۳۹مخ). دغه راز يې د شاه جهان د دربار له ستر عالم مولاناعبدالحکيم سيالکوټي سره د پېژندلو يادونه هم کړې ده، (دستارنامه ۷۰مخ). د شاه اويس ملتاني د پېژندګلوی په باب مي څه ونه موندل خو مولاناعبدالحکيم سيالکوټي (۱۵۶۱ – ۱۶۵۶ع) د شاه جهان په دربار کي تر ټولو محترم عالم وو. وايي چي شاه جهان يو وار له سرو زرو او دوه واره له سپينو زرو سره تللی وو. نوموړی عالم د ۱۰۶۶ هـ ق کال د صفري پر څلېرويشتمه مړ سوی او د سيالکوټ په تاريخي ښار کي ښخ دئ[۸]. د ده د قبر پر شاوخوا احاطه باندي اوس يو پارک سته چي د ده په نامه نومول سوی دئ[۹].

خوشحال خان خټک له دغه ستر عالم څخه د باغي (ياغي) د مال د رواوالي او نارواتوب په باب او دغه راز د سعد و نحس"ساعت" په برخه کي پوښتني کړي وې.

خوشحال خان خټک د نابغه (Genius) شخصيت څښتن وو. پياوړې حافظه يې وه. ده

---

[۷] په چاپي متن کي "تر دکنه تر قندهاره" دئ چي د شعر وزن يې يوه هجا زيات کړی دئ.

[۸] وګ : ويکيپيډيا – په تقويم تاريخي (مرتبه عبدالقدوس هاشمي ۲۶۷مخ کي د عبدالحکيم سيالکوټي وفات د اپريل ۲۵ مه ۱۶۵۶ ع کال د سه شنبې ورځ بللی ده، چي دغه نېټه د صفري له مياشتي سره سر نه خوري).

[۹] د سيالکوټ تاريخي ښار د پاکستان د پنجاب ايالت په شمال ختيځ کي د چناب رود ته نژدې پروت دئ له لاهورڅخه يې واټن ۱۲۵ کيلومتره دئ (ويکيپيډيا).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستارنامه د رنتنبور په جېل کي په داسي حال کي کښلې ده، چي هيڅ راز ماخذ ته يې لاس نه رسېده او وايي، چي: "...کتابونه راڅخه نه وو او که نه ښې ټکی مي به په دا کتاب کړی وې. نظم نثر عربي، فارسی مي به په اشتهاد په کښې ډېر راوړي وو. اما په عنديات په حافظه خو به دا هونبره څه کېده..."، (دستارنامه – ۲۳۸، ۲۳۹مخونه).

خو د کتاب په دغسي نېستي کي يې په دستارنامه کي تقريباً شپېته آيته، حديثه، ادعيې، مقولې راوړي دي او د غزل، مثنوي، قطعې، رباعۍ، فرد او مصرع په چوکاټ يې خپل و پردي فارسي و پښتو دوه سوه اتيا بيته له حافظې څخه رانقل کړي دي.

خوشحال خان جهان ګښته سړی وو د پښتونخوا زياتره برخي يې تر پښوکښلي وې او په هغو کي يې د اولسو د ژوندوژواک، ژبې او کلتور په باب پراخ مشاهدات راغونډ کړی ول. د دې پر څنګ يو با فرهنګه جنرال وو د جنګ و جګړو پر ميدانو يې ډېري سړې و تودې ليدلي وې او هر څه ته يې د يوه مدقق سړي په توګه کتلي ول او د دې ټولو پر څنګ بيا ښکاري وو. ما ته د خپل ژوند تجربې راښوولې ده، چي ښکاريان په مختلفو سيمو کي د ګښت و ښکار کولو له اسيته له خورا ډېرو اولسي لغاتو، د ونو، بوټو، حيوانانو، مرغانو او نورو له نومو سره مخامخ سوي او هغه يې په ياد کړي وي. دې کار د ده شعر ته د رنګينو لغاتو او وراشو د لاري موندلو زمينه برابره کړې ده.

د خوشحال خان تر وخت ښه ډېر کلونه پخوا د هندوستان نيمي وچي ته د اروپايانو تګ راتګ شروع سوی وو. د ده او د ده د زامنو له اشعارو څخه څرګندېږي، چي دوی له اروپايي کلچر او مصنوعاتو سره يو څه بلد سوي ول. خوشحال خان د پرتګالي شرابو يادونه کوي:

دواړه شونډي دي شراب پرتګالي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سـره والي له یاقوتو په سیالي دي -
(کلیات ۳۸۵مخ)

عبدالقادرخان هم دې ته ورته مطلب لري:

ساقي مى بویه چي وي پرتگالي
خواه پیاله وي مرصع خواه سفالي
(۳۰۲مخ)

خوشحال خان په ښکار کي د "فرنګستان" له توپکو څخه کار اخیست او په دستارنامه (۵۵ مخ) کي لیکي: "د ټوپک ښکار له فرنګستانه اوس په دا آخر پیدا شه".

د شطرنج، نرد، موسیقۍ، نقاشۍ په اصولو پوهېږي او په دې برخه کي یې لیکني داسي ایسي لکه د یوه ماهر شطرنج باز، موسیقي پوه او نقاش له خوا چي لیکلي سوي وي.

دا ټول مطالب پر دې خبره باندي دلالت کوي، چي خوشحال او کورنۍ یې مهذب، باسواد او مدني اشرافي خلک ول.

خوشحال خان د دیني علومو پراخه مطالعه درلوده خو متعصب او ړانده مذهبي افکار یې نه درلودل، بلکي د ژوند په چارو کي دى او د کورنۍ زیاتره غړي یې لیبرال کسان ول. زه نه غواړم چي له دوى څخه د نن زمانې روښانفکران جوړ کړم لکه دا کار چي د ثور په اوله پاچاګښتى کي ځینو کسانو کاوه او له صوفي رحمان بابا څخه یې د یوه بیت له اسیته "طبقاتي مبارز" جوړکړ[۱۰]. موږ وینو چي د خوشحال کورنۍ کله چي د خانۍ منافع پر غالب سي، له خپل تنور سره سره بیا د محتسب او احتساب حمایه د "امراوو" وظیفه او د "غیرت" جزء بولي او هغه هم په دې دلیل چي ګویا که دوى نه وي خلک بې لاري کېږي (وګ: دستارنامه ۲۱۷مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور). مګر پخپل خصوصي ژوند کي بیا د اشرافي ژوند

[۱۰] هغه بیت دا وو:

نشي د خانانو او ملنګو سره کلي
چیرته عزیزخان چیرته ملنګ عبدالرحمان

(c) ketabton.com: The Digital Library

له غوښتنو سره سم مذهبي حدود ماتوي او"پر بکره باندي لاس برى" د "هغه جهان د سقر" په بيه رانيسي :

که دي لاس په بکره بر شي پرې يې مه ږده
که دي ځاى شي په هغه جهان سقر

(ارمغان - ۵۷ مخ)

او اشرف خان د بيجاپور په بند کي په سپينه ږيره له نامحرمو ښځه د وصال غوښتنه کوي او کله چي د "رد" جواب اوري نو بيا خپل خبط و خطا د شعر په ويلو پاکوي (وگ ديوان - ۵۵۳، ۵۵۴ مخونه).

د خوشحال خان د کورنۍ ژوند د "امراوو" په شان دئ د يوه عادي پښتانه خان ژوند يې نه دئ. د خانۍ په ژوند کي زامن د پلار اطاعت پر ځان باندي لازم گڼي خو د امراوو او سلطانانو دود و دستور بيا بل راز او د سياست پر غوښتنو ولاړ دئ. د سلطنت او آمريت د بقا له پاره بيا پلار و زوى سره وژني. شاه جهان ته زوى د سر په کاسه کي اوبه ورکوي او د بهرام له لاسه خوشحال خان په غرو کي سرگردانه گرځي. داسي معلومېږي چي نااهله بهرام دي دا وړ (ميکروب) د هند له درباره ښځه اخيستى وي.

د خوشحال د شخصي و ټولنيزو ادبي ژوند په باب کتابونه بويه چي وکښل سي او کښل سوي هم دي. زما د همدې ليکني سره په ارتباط کي، فکر کوم، همدومره به بس وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ – د خوشحال خان خټک او د هغه د کورنۍ ادبي ژبه:

که څوک د خوشحال خان خټک د ادبي ژبي یا لهجې په باب پوښتنه کوي نو ساده او بسیط جواب يې دا دئ چي خوشحال خان په ختّه خټک وو، په سرای اکوړه کي اوسېدی. د دې سیمي خټک چي اوس په کومه لهجه ږغېږي، د خوشحال ژبه هم دغه او لهجه يې هم همدا وه. دا راز جواب په کلیاتو کي سم خېژي خو کله چي خبره د ژبی تحولاتو، انکشافاتو، جزئیاتو او بدلونو ته ورسېږي، هلته بیا دا راز استنباط د دغي مسئلې په واقعي پېژندنه کي مرسته نه کوي. او یا دا چي ځیني ما وارو! بیا کله چي د خوشحال خان په ژبه کي محوري فعلونه په شین سره ووینې، سمدلاسه حکم وکړي چي د ده ژبه د پښتو ختیځه لهجه وه. دا تحلیل تر ها بل څو چنده ساده او عامیانه دئ.

د خوشحال خان د ادبي او شعري ژبي په باب زموږ محققینو تر یوې اندازې پوري ورته نظریې وړاندي کړي دي.

سید رسول رسا په ارمغان خوشحال (۱۲۰مخ) کي د خوشحال خان خټک د ژبي په باب لیکي، چي: "د خوشحال خان خټک د شعر ژبه، ساده خو الهامي او ادبي ژبه ده. عام ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته نزدو، خو عام ژبه نه ده. د هغه په دیوان کښې د هرې طبقې او هرې قبیلې د مخصوصو الفاظو استعمال شوی دی او په دې وجه د هغه د شعر ژبه، عالمگیر وسعت لري. خو په حیثیت مجموعي په محاوره کښې د خټکو ژبه ده".

پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار صاحب هم دې ته ورته نظر ورکړی دئ او لیکلي یې دي: "خوشال په ټولیز ډول دا هڅه کړې ده، چې په خپله پښتو لیکلار او په ځانگړي توگه په شعر کې د خپل ټبرني (خټکي) گړدود تر څنگه له نورو شاوخوا گړدودو څخه هم کار واخلي، نه یوازې د وییپانگې، بلکې په رغاونیزه (گرامري او غږیزه) برخه کې هم. په دغه لړ کې یې وینگ له اړوند لیکدود سره، هغه هم لږ و ډېر د گرامر په بیه، دومره د شعري تول وتال، پښېلې او پایېلې (قافیې او ردیف) لاستکوی کړی چې کله له لاسکښونکیو هم لار و لودن ورکوي، پاتې لا له ټولیزو لوستونکیو او اورېدونکیو څخه[۱۲]".

که په دغه رانقل سوي عبارت باندي زه سم پوه سوی یم نو د پوهاند صاحب مراد دا دئ، چي د خوشحال خان په شعري ژبه کی چي د نورو لهجو لغتونه او گرامري سکښتونه راغلي دي، دا د خان ارادي هڅه وه او ارادتاً یې د نورو لهجو لغات کار کړي دي او هدف به یې غالباً د پښتو لغوي زېرمه خوندي کول وو او دوهمه خبره دا ده، چي د خوشحال خان د دېوان په خطي نسخو کي چي د لیکدود او تلفظ کوم توپیرونه لیدل کېږي، دا د کاتبانو لاسوهني نه دي، بلکي خوشحال خان پخپله د ژبي وینگ او لیکدود د شعر تر قافیې او ردیفو دومره قربان کړی دئ چي له کاتبانو څخه یې لار و لیکه ورکه کړې ده.

د دغو دواړو حکمونو په منلو کي زه (هوتک) ځان ته قناعت نه سم ورکولای. د

---

[۱۲] وگ : د خوشحال ادبي پښتو- ۲۵، ۲۶ مخونه، دویم چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال په ژبه کي چي د پښتو له نورو لهجو سره لغوي مشابهتونه په سترګه کېږي، سبب يې دا نه دئ چي ګويا خوشحال د نورو لهجو لغتونه اوريدلي دي، هغه يې خوښ سوي دي، نو يې په شعر کي کار کړي دي. د دې لغتو سته والی زما په فکر پر دې خبره دلالت کوي چي هغه وخت د پښتو لغوي زيرمه او ګرامري سکښتونه دومره سره ليري سوي نه ول، لکه دا نن چي يې موږ په ليکنی پښتو کي وينو او لولو يې. هغه وخت پښتو"بکره" وه او لاس نه وو په وهل سوی، ځکه يې لغوي او ګرامري مشترکات پر ځای پاته ول. د ښاغلي ډاکټر عبدالرازق پالوال صاحب په عقيده خو"په ختيځي او لويديځی پښتيانا کښي لا تر ۱۲۰۰هـ پوري يوه لهجه ويله کېدله (معياري پښتو- ۵۱ مخ). ډاکټر پالوال صاحب دغه لهجه د پښتو لومړنی لهجه بولي چي "دآنيپانو، غرغوښتيانو، ابداليانواو سړبنيانو ټبرونومشترکه لهجه وه". نن چي پښتو د سره ليري کېدو پر خوا روانه ده، لامل يې د خواخوږی او دښمنی په نامه بېځايه لاسوهني دي. د دې حکم له منلو سره چي د کاتبانو د لاسوهنو پړه دي پر خوشحال خان يا کوم بل شاعر باندي واچول سي، زه جدي مشکلات لرم. د متونو د اړولو او مسخه کېدو جريان ما په يوه بل کتابګوټي کي څېړلی دئ. محترم لوستونکي دي د دغه کتابګوټي د خپرېدو تر وخته غاښ وچيچي.

دا خبره سهي ده، چي د خوشحال خان خټک شعري ژبه د دې سيمي د خټک قام ژبه وه خو د نژدې څلورو سوو کالو وړاندي ژبه. د دغي ژبي د پېژندلو له پاره موږ مجبور يو، لږ څه وړاندي ولاړ سو او د تاريخي و ژبنيو واقعيتو پر اساس باندي يې ځان ته معلومه کړو، چي د خوشحال او کورنی ژبه د پښتو ژبي په اوسنيو لهجو کي له کومي يوې سره د مقايسې وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبي پوهان او د دې سيمي د تاريخ څېړونکي او لرغونپوهان په دې عقيده دي چي تر ميلاد زيات وکم پنځه سوه کاله وړاندي د پښتونخوا په ټوله پراخه اورشو کي خروښتي ليکدود باب وو. علامه رشاد د عکسي خيرالبيان د سريزي په سر کي ليکي: "په پښتونخوا کي د آمو له غاړي رانيولې تر سيستان، کندهار، ږوب، کورمي، پېښور، ټيکسيلا، سوات، امب، باجوړ، هډه (ننگرهار) او وردگو پوري په هر ځای کي په دغه خروشتي ليک سره کښل سوي سکې، لوښي او کتيبې پيدا سوي دي[١٣]". خروشتي (خروښتي) هم د خلگو نوم وو، هم د ژبي او هم د ليک. ډاکټر عبدالرازق پالوال ليکلي دي چي خروشتي ليک "...له پرثوي آراما يک سره کټ مټ ورته دئ، خو ږؤغؤنه يې ځله بيل دي. دغه مانا دا چي هغه يو تورئ په خروښتي کښي يو ږغ لري، او په پرثو آرامايک ليک کښي بل ږغ لري. په دغه ليک کښي د/ښ/ او/خ/ توپير سوئ دئ ... په خروښتي ليک کښي دواړه توري سته والئ لري. خروښتي په ختيځي او منځنی پښتونخوا کښي سته والئ لارء". له دې څخه يې دا بله نتيجه هم راايستلې ده، چي تر دوهمي هجري قمري پېړۍ وړاندي د هندوکش د جنوب اوسېدونکو ژبي د (ښ) او (ږ) دواړه آوازونه درلودل[١٤].

د پښتونخوا د اوسېدونکو په ژبه کي د (ښ) او (ږ) د سته والي مستند ثبوت د لسمي هجري پېړۍ په ليکلو آثارو کي راپاته دئ. په دغو ليکلو آثارو کي د روښاني خوځښت د موسس بايزيد روښان (٩٢٥ - ٩٨٣ هـ ق) آثار او د هغه د مخالفانو د مشر اخوند درويزه ننگرهاري (٩٤٠ - ١٠٤٨ هـ ق) آثار د زمانې

---

[١٣] وگ : د خيرالبيان په سر کي د "خيرالبيان ليکدود" تر نامه لاندي د علامه رشاد مقاله، ٥٨ مخ.

[١٤] وگ : معياري پښتو- تر ٥٨ مخ په هيسته، او د کابل چاپ خبرالبيان ٥٦، ٥٧، ٥٨ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له توپانو څخه خوندي سوي او اوس زموږ په اختيار کي دي. د دغو دوارو تحريکو مشرانو د پښتو ژبي د الفبې نيمګړتيا درک کړې وه او د هغې له پاره يې ځيني سمبولونه يا په نننۍ اصطلاح (ګرافيمونه) غوره کړي ول. د روښانيانو په الفبې کي د دغه خوځښت د مبلغ شاعر دولت لواڼي له خولې د پښتو له پاره "ديارلس حرفونه" ټاکل سوي دي. دی وايي:

افغاني لفظ مشکل و، لوست کوېښ نه شه
ورته وشـــــــــــوه کننده
ديارلس حرفونه

څېړونکي د (ديارلس حرفونه) په باب لږ څه مشکوک دي ځکه د پښتو الفبې د عربي او فارسي الفبې په مرسته جوړه سوې ده او په هغې کي تر عربي الفبې دوولس توري زيات دي نه "ديارلس". چي په هغو کي اته توري (ټ، ځ، څ، ډ، ړ، ږ، ښ، ڼ) د پښتو خپل توري دي، چي په عربي او فارسي الفبې کي نسته او څلور توري (پ، چ، ژ، ګ) له فارسي سره مشترک دي، چي ټول دوولس کېږي. د روښاني تحريک په اساسي کتاب، خيرالبيان کي چي کوم توري کار سوي دي، په هغو کي، ويل کېږي، د ګاف توری مکرر راغلی دئ. د پېښور چاپ خيرالبيان د عالمانه مقدمې ليکونکی حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي وايي چي "ګ، بايزيد دوه ځله ليکلی دی چه مونږ ئې په فرق پوهه نشو"(۱۵). علامه پوهاند عبدالشکور رشاد (۱۳۰۰ - ۱۳۸۳هـ ش) د دغه مکرر ګاف په باب کومي وروستۍ فيصلې ته نه دئ رسېدلی او د عکسي چاپ خيرالبيان په سر کي د خپلي ليکني په ۶۷ مخ کي تر يو لږ دلايلو وروسته ليکي: "تر څو چي د مکرر ګاف په باب کومه نوې څېړنه منځ ته راځي، زه د پورتنيو دليلونو له مخي د خيرالبيان الفبې څلوېښت توري شمېرم او پر عربي الفبې باندي د دوولسو تورو زياتوب سم بولم".

---

(۱۵) وګ : خيرالبيان - ۶۶ مخ، د پېښور چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر عبدالرازق پالوال د خیرالبیان په الفبې کي د "دیارلسو تورو" د زیاتوب د توجیه له پاره دلیل موندلی دئ او وایي چي هلته ګاف مکرر نه دئ، بلکي "د بایزید پیر روښان د خیرالبیان په پیلولوستي کښي پښتو/ګ/ دوه رازه کښه سوئ دئ. د یوء راز /ګ/ مرکس ته ئې کړئ ورکړې ده. دوهم راز ئې د/ګ/ مرکس ته د کړئ پر ځای باندي یوه کرښکه ورکړې ده، یا ئې تر /ک/ لاندی درې ټکي ایښي دي ...".

ډاکټر پالوال صاحب زیاتوي: "دا په زغرده سره ویلای سم چي کړئ لرونکی /ګ/ یوه ستوی /ګ/ ؤ، او ټکیالی /ک/ یا کرښکن /ګ/ یا /ک/، غبرګ ړوغئ، تېنکیز /نګ/ ؤ...".
ډاکتر پالوال د یوه ستوي ګاف په مثالو کي (ګنج، ګرګه، ګرګن، ګوګ، ګوګلی، ګلاګل، ګګیانی، بګی، برګ...) او د تېنکیز غبرګ ړؤغ په مثالو کي (جنګ، چنګاښ، شرنګ، ړنګ، ...، رنګارنګ، ترنګ او ترونګ، ...) راوړي دي[16].

د ډاکټر پالوال صاحب دغه نوې څېړنه د خیرالبیان په متن کي د دوو ګافونو د سته والي له پاره تر ټولوزیاته موجه او د قناعت وړ څېړنه ده چي د دولت لواني د "ورته وشوه کننده دیارلس حرفونه" په باب خرخښه هم له منځه په وړله کېږي.

د خیرالبیان په الفبې کي د (ړ) له پاره ګرافیم داسي جوړ سوی دئ چي د دال په منځ کي یې ټکی ایښی دئ او د (ښ) له پاره یې د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس هاشمي په قول همدا اوسنی شکل خو د ډاکټر پالوال په قول، تر سین لاندي یې درې ټکي ایښي دي[17].

---

(۱٦) معیاري پښتو- ٦۳ مخ.

(۱۷) وګ : معیاري پښتو- ٦۲ ،٦۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما (هوتک) د خیرالبیان په عکسي چاپ کي د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د قول ملاتړ موندلی دئ.

زما د اوسنی لیکني له پاره د مطلب ټکی دا دئ چي پیر روښان (ږ، ښ) جلا توري بولي او (گ، خ) جلا توري.

د اخوند درویزه ننگرهاري له خوا د پښتو د دغو دوو آوازو (ږ، ښ) له پاره همدا اوسني شکلونه، چي موږ یې کاروو، منلي دي. دی په مخزن الاسلام کي لیکي: "... گاهی زاء معجمه چون ثقیل شود سه نقطه بر فوق او داده (ژ) می شود و چون ثقیل تر شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت ایزاد کرده (ږ) می شود و گاهی سین مهمله چون ثقیل شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت آن نهاده (ښ) می شود"[۱۸]. گویا اخوند درویزه هم (ږ، ښ) له (گ، خ) څخه بېلول او دوه جلا توري یې گڼل.

د دغو دوو تحریکو په ادامه باندي په پښتونخوا کي د خوشحال ختک په لاس د یوه بل سیاسي نظامي او فرهنگي خوځښت تاداو کښېښوول سو. د دغه خوځښت په فرهنگي تگلاره کي د پښتو ژبې، چي د دوی په نظر تر دغه وخته پوري لا "بکره" پرته وه، د غنا له پاره منظمي هڅي د ټولو نورو کارو په سر کي راغلي وې. خوشحال خان هم د روښان پیر او اخوند درویزه په شان د پښتو الفبې د ایجاد اړتیا درک کړه او نوې الفبې یې ترتیب کړه،

---

[۱۸] وگ : مخزن الاسلام د ۱۳۰۰ هـ ق (یکم ماه صفر) = ۱۸۸۲ع چاپ، دا چاپ له نن څخه یو سلو اته ویشت کاله وړاندي د دهلي ښار د یوسفي پریس په مطبع کي د پېښور د کتابو د تاجرانو دیوان ایشرسنگهـ اوچهجوسنگهـ په فرمایش چاپ سوی دئ، چي یوه نسخه یې زما هوتک په کتب خانه کي خوندي ده. د دې چاپ پر څنډو باندي د حاجي بهادر صاحب کوهاټي تصنیف سوی اثر، مفتاح الدقایق لیکل سوی دئ. دا نسخه د کندهار د زړې جامع د امام ارواښاد عبدالاحد اخندزاده "غریبک" د کتابتون وه، چي پر دریم مخ باندې د دغه ارواښاد مهر هم سته او ما د کراچي ښار د کتابفروش مرحوم حاجي عبدالغني په کتابو کي وموندله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ده د زامنو، لمسیو او د ده د نورو پیروانو له خوا په لړ و ډېر توپیر سره پالل کېدله[۱۹].

د ده له خوا په وضع سوې الفبې کي د (ږ) توري د ښووني له پاره یې تر (ژ) لاندي همزه او د (ښ) توري د ښوولو له پاره یې تر شین لاندي همزه ایښووله[۲۰].

که د روښان، اخوند درویزه او خوشحال خان په ژبه کي (ښ) د (خ) په شان او (ږ) د (ګاف) په شان تلفظ کېدلای نو دا دوه توري خو یو په عربي او بل فارسي الفباوو کي موجود وو او دوی هم پخپلو نوو ترتیب کړو الفباوو کي رااخیستي ول، نو بیا د نوو تورو د وضع کولوضرورت څه وو؟ جواب ډېر ساده دئ او هغه دا چي د دغو درو سرو ذواتو په ژبه کي (ښ) د (خ) او (ږ) د (ګاف) په شان نه تلفظ کېدله. دغه دوه آوازونه یې هغه راز وینګ ته ورته تلفظ کول، لکه اوس چي په لوېدیځه لهجه کي تلفظ کېږي.

د دغه حکم بل ثبوت هغه بیتونه دي چي خوشحال خان ختک پکښې (ازمایښته، بهشته، زِښته، غوښته، نشته، کشته، خښته، خارښته، بالښته، رغښته، جوړښته) سره قافیه کړي دي. زه به دا بشپړه غزله دلته رانقل کړم:

څه به وایم د دې نفس له ازمایښته
چې ادم یې را ایستلی له بهشته[۲۱]
چې په کې[۲۲] د دوارو کـــــــونو مراد مومي

---

[۱۹] د دغي کورنی یو غړی دوست محمد ختک پخپل یوه اثر بحرالعلوم کي د (ختک) نوم په خوشحال خاني الفبې لیکلی دئ. د بحرالعلوم یوازنی نسخه د دوست محمد ختک پخپل خط د افغانستان په ملي آرشیف کي په (۲۲/۱۲ محفظه) نومره خوندي ده.

[۲۰] وګ : د خوشحال ختک کلیات - لومړی ټوک، تر ۱ مخ وړاندي پانه، ۱۳۵۹ش.

[۲۱] په (مرغلري) او (ارمغان خوشحال) کي دا نیم بیتی داسي دئ:

"نفس آدم دی رایستلی له بهشته"

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه چار دې تر نظر لاندې کا زشته[۲۳]
د کېمیا د بوټي گل کله مونده شي
چې د پښو تلي گلگون نه شي په غوښته
د سړیو په غفلت پوري حیران یم
چې په گور کې تورې خاورې هومره نشته
بیا به څله څوک طلب د دنیا کاندي
چې یې خلاص نه وي یو دم د کار له کشته
که تر سر لاندې بالښت کېږدي[۲۴] د پرونو
عاقبت به ترسر لاندې کاندې خښته
د دنیا مینه په مثل د خارښت ده
هیڅوک نه وینم خالي له دې خارښته
د صحرا په کاڼي رخه د شیطان شوه
عیسی سر په مځکه کښېښه[۲۵] له بالښته
د زړه مینه په مثال لکه پټک ده
چې د گوی څښتن وهله هورته رغښته
غم یې واړه د اشنا د بېلتانه دی
د خوشال څه سریکار شو له جوړښته
(د خوشال خان خټک کلیات -۱۲۴مخ)

په دې پسي په یوه بله غزله کي (بالښته، خښته، زشته، خارښته، کښته، غوښته، پښته، رغښته، بهشته، ونغښته، رغښته، تښته).

که داسي وای چې خوشحال خان خټک ښین د (خ) په شکل تلفظ کولای نو (نشته) او (خښته) به یې هیڅکله نه وای سره قافیه کړې.

له دې ټولو خبرو څخه داسي نتیجه راوزي، چې د خوشحال خان په ادبي ژبه

---

[۲۲] په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "چې پکښې" دئ.

[۲۳] په کابل چاپ کلیات (۱۹۶مخ) او نوي چاپ کلیات کي "زښته" دئ. "زښته" دلته سمه معنا نه ورکوي زښته د (ډېر) معنا لري او (زشته) د (بد، خراب، ناوړه) معنا لري، چې دا دوهمه معنا له بیت سره سمه راځي. ما د ارمغان خوشحال او مرغلري ثبت واخیست.

[۲۴] په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "کښېږدې" دئ.

[۲۵] په ارمغان خوشحال کي"عیسی سر په مزمه کېښو..." او مرغلري کي "عیسی سر په مځکه کښېښو..." دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د کلماتو تلفظ د لوېديځي لهجې وينګ ته نسبت تر نورو لهجو نږدې وو.

خوشحال خان خټک تر روښان او اخوند درويزه د ژبې د الفبې په برخه کي هم دقيق وو او هم يې په منظمه توګه تعقيب کړې ده. ده پخپله ايجاد کړې الفبې کي د عربي خاص توري په حساب کي نه راوستل. ده د پښتو الفبې دېرش توري بلله.

د "خوشحال ادبي پښتو" ښاغلي مؤلف د خوشحال خان خپله الفبې دېرش توري بللې ده او د خپلي ادعا تاداو يې د خوشحال خان پر دغه بيت باندي درولی دئ:

عشق يو هسي يو دېرشم توری را زده کړ
چي په دېرش توري ځکوم د قلم کيلي[٢٦]
(د خوشحال خټک مرغلري - ٥١٠ مخ)

خو وروسته يې په يوه احتمالي خبره چي "... ښايي موخه يې د بيواکو نښې وي او په دې توګه تش يو توری زيات راځي" تر مطلب ګام اړولی دئ.

زما په ګومان دلته د خوشحال مطلب سم نه دئ درک سوی. د خوشحال پښتو الفبې پوره دېرش توري ده او دی په همدې دېرشو تورو قلم چلوي:

(اب پ ت ټ ج چ ځ څ خ د ډ ر ړ ز ژ ږ س ش ښ غ ک ګ ل م ن ڼ و هـ ی). خالص عربي توري (ث ح ذ ص ض ط ظ ع ف ق) په حساب کي نه راولي. په تېر بيت کي د خوشحال مطلب دا دئ، چي د ده قلم د دېرشو تورو په مرسته چلېږي او همدا دېرش توري د ده د قلم چلولو محرکه قوه ده، خو پر دې محرکه قوې باندي يو بل قوت هم ورزيات سوی دئ، چي د ده قلم په چلېږي او هغه "عشق" دئ. ګويا "عشق" د ده د الفبې (د قلم چلولو د محرکه قوې) يو دېرشم توری دئ.

او دا هغه محرکه قوت دئ چي د پښتو "غيب

---

[٢٦] کيلي = ليکي، کرښي، خطونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اللسان"رحمان بابا يې په تعريف کې ويلي دي :

داجهان دئ خداى له عشقه پيداکړى
دهمه

وومخلوقاتوپلاردئ ادا

اوډپارسي "لسان الغيب" حافظ شيرازي يې په توصيف کې ويلي دي :

طفيل هستى عشقند آدمى وپرى
ارادتى بنماتاسعادتى ببرى

د خوشحال ژبه د خپل اولس ژبې ته نږدې ده خو د زامنو ژبه يې د اشرافو ژبه ده. د خوشحال خان د زامنو ژبه يومخيزه د فارسي تر اغېزې لاندې سوې ده[۲۷].

د ژبې پوهان په دې پوهېږي، چې د علماوو ژبه، د ښاري خلکو ژبه، د کليوالو ژبه، د نارينه وو ژبه، د ښځو ژبه، د کوچنيانو ژبه، د ټولني د بېلا بېلو طبقاتو ژبه يو له بله سره توپير لري. دغه راز د اشرافو ژبه هم د اولس له عادى ژبې سره فرق لري. خوشحال او کورنى يې په سراى اکوړه کې اوسېدل خو ژبه يې له هغې کليوالي ژبې سره فرق درلود، چې عادي خټک په رږغېدل.

له دې ټول بيان څخه مې مطلب دا دئ، چې د خوشحال خان د ژبې او لهجې د څېړلو پر وخت يوازي دا خبره کافي نه ده، چې دى خټک وو، په اکوړه کې اوسېدى نو ژبه يې هم د نن ورځې خټکوالو ژبه وه. د ده ژبه پر نننيو معيارو باندې سنجول علمي غلطي ده. همدا سبب دئ چې ما پخپله حاضره څېړنه کې د ده د ژبې او د پښتو د لويديځې لهجې تر منځ

---

[۲۷] د هجري ژوند د يوه اشرافي خانزاده په شان دئ. د شعر اصطلاحات يې ټول درباري دي. اشرف خان زما په خيال که فارسي و عربي لغات پيدا نکړ، بيا نو پښتو لغت ليکي.

د عبدالقادرخان خټک ژبه هم له عربي و فارسي څخه متاثره ده او د ده په شعر کې بيا د اسلامي ثقافت خوا د خوشحال د نورو زامنو په پرتله غالبه ده او دې غلبې يې هم د شعر ژبه يو څه ملايي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشابهتونه بیان کړي دي نور قضاوت مي نه دئ کړی.

د لهجې استازیتوب څوک کولای سي[۲۸]؟

انسانان چي پر یوه مېنه وزېږي د زېږېدلو له هماغي لومړۍ ورځي څخه د خپلي مور د ناز او میني خبري او د خپل شاوخوا نور ږغونه اوري او په مغز کي یې ثبتوي. د ثبت تر دې عملیې وروسته چي بل هر وخت کوم آواز اوري، مغز یې له هماغه ثبت سوي لیست سره ګوري او که له هر ثبت سوي ږغ سره دا نوی اورېدل سوی آواز موافق و، د هماغه آواز حکم پر کوي. که نوی اورېدل سوی آواز د مغز په لیست کي موجود نه وو، نو بیا مغز هغه ته د بل قریب المخرج آواز زیګنل ورکوي. د مثال په توګه هغه ماشوم چي د خپل چاپېریال په ژبه کي یې د (ډ) آواز موجود نه وي او یوازي یې دال اورېدلی وي، د ده د مغز په لیست کي هم (ډ) نه وي ثبت سوی. کله چي د پښتو (ډوډۍ) یا د انګرېزي ژبي (door) کلمه واوري د (ډ=d) آواز، د انسان مغز له خپل ثبت سوي لیست سره وګوري او طبیعي ده، چي نه سي یې موندلای خو هغه ته یو بل قریب المخرج آواز په لیست کي موجود وي چي هغه (دال) دئ، څکه نو د (ډوډۍ) وینګ د (دودی) په شکل اود (door) د تلفظ له پاره د (دور) حکم صادر کړي. د دغه ژبني قانون اغېزه ده چي فارسي ژبی اورېدونکی د پښتو ژبي (ډوډۍ) د (دودی) او د انګرېزي ژبي (door) د (دور) په شکل اوري. مګر دا کلمه که یو پښتون واوري، څرنګه چي د ده د مغز په لیست کي د (ډ) آواز له کوچنیوالي څخه ثبت سوی دئ، ده ته هیڅ نابلده نه ښکاري او په نتیجه کي د

---

[۲۸] په دي برخه کي به زه د خپلي یوې پخوانۍ مقالې یوه برخه دلته رانقل کړم، چي د ۲۰۱۰ع کال د جنورۍ پر۲۴ مه نېټه مي په بېنوا او نورو ویبپاڼو کي خپره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(door) کلمه هماغه شان واوري لکه یو انګرېز چي یې تلفظ کوي.

په انټرنیټ کي د یوې کلمې یا یوه نوم پلټنه هم کټ مټ د مغزي عملیې په شان وي. کله چي تاسي د یوې کلمې د سر دوه یا درې توري ټایپ کړي لا نه وي، بیا نوموړي کلمې ته د ورته تورو یو لیست د کمپیوټر پر پرده باندي درته راښکاره سي او تاسي ښایي خپل د غوښتني لغت یا کلمه پکښې ومومئ.

په مغز کي د ثبت سوو آوازونو لیست چي هر څومره اوږد وي، هغومره یې د تلفظ ستونزه کمه وي.

د ماشوم ژبه او لهجه له همدې ورځي څخه شکل نیسي او د ځوانۍ تر مرحلې پوري یې لهجه پخېږي. دی که په هر لهجوي چاپېریال کي رالوی سوی وي، لهجه یې هم د هماغه چاپېریال مسلطه لهجه وي.

که د ماشوم د کورنۍ ژبه یا لهجه له دباندني ماحول سره یوه وه نو د ماشوم ژبه یا لهجه هم کټ مټ د هغې سیمي لهجې ته ورته وده کوي خو که د ماشوم د کورنۍ ژبي یا لهجې او تر کورنۍ دباندي د شاوخوا ماحول ژبي یا لهجې یو له بلي سره توپیر درلود، د ماشوم ژبه یا لهجه هم د کورنۍ او دباندني ماحول د ژبو یا لهجو دواړو اغېزې اخلي.

لهجې چي یو د بل په څنګ کي واقع سي یوه پر بله اغېزه کوي. دغه راز که دبلي ژبي په شپول کي راسي هم بدلېږي. دا اغېزه او بدلون یوازي په لغتو کي نه وي بلکي په وینګ او د جملو په جوړښت کي هم منځ ته راځي. زه په سر سره خپل ځان درښیم چي څو پرله پسې کلونه مي په داسي چاپېریال کي کار کړی دئ، چي هلته زما د مورنۍ لهجې ویونکي یا نه ول او که ول هم، بیخي لږ ول. اوس چي خپلي پښتو لیکني ته ګورم، هغه راز پښتو نه پکښې وینم لکه پخپل محیط کي چي مي له مورو پلاره زده کړې وه.

کابلي سوي پښتانه پخپله ورځنۍ محاوره کي هغه جملې او ترکیبونه په پښتو راژباړي چي د کابل فارسي ژبي يې پخپلو خبرو اترو کي کاروي. دا پښتانه خو خامخا يوې پښتني سيمي ته منسوب دي او دوی هم ځان د هغې سيمي بولي خو دغه ترکیبونه چي کابلي سوي پښتانه يې استعمالوي، د دوی په مسقط الرأس کي څوک نه سي موندلای. دا څو مثاله به سره ولولو:

فارسي	ناسمه پښتو	سمه پښتو
درخانه ما بچه شد	زموږ په کور کي زوی وسو	زموږ په کور کي زوی وزېږېد
برف افتید	واوره ولوېده	واوره وسوه (وشوه)
دلتنگ شدم	زړه مي په تنگ سو	خوابدی سوم، خپه سوم
در کارته سه می نشینم	په دریمه کارته کي کښېنم	په دریمه کارته کي اوسم
مهمان آوردم	مېلمه مي راووړ	مېلمه مي راووست
گریه میکند	ژړا کوي	ژاړي

نو اوس که څوک د دوی دغه ترکیبونه د هغوی په مورنۍ لهجه پوري وتړي، غټه ژبنۍ غلطي به يې کړې وي.

څه موده مخکي مي يو کتاب کاته چي د لوېديځي لهجې ويونکی ځوان ژباړلی دئ. په دغه کتاب کي د "رانيول = خریدن" فعل د "راونيول - ۹۰مخ" په شکل، او د"مندکي" پر ځای "مندتي" کار سوي دي، چي دا کلمات په هيڅ صورت د ده د مورنۍ لهجې نمايندگي نه سي کولای. دا کلمات يې د ختيځي لهجې له ويونکو ملگرو څخه اخيستي دي. زه د دې اخيستني پر ښه والي يا بدوالي خبري نه کوم بلکي مراد مي هغه اغېزې دي چي د لهجو ويونکي يې يو پر بل باندي کوي[۲۹].

[۲۹] کاظم خان شيدا د خوشحال خټک د کورنۍ غړی دئ، خو ژبه يې د خپل مشر نيکه له ژبي سره له خپل وکور و کلي څخه د اوږده مهاجرت او د پارسي او هندي ژبو د اغېزې له اسيته توپير لري او په هيڅ ډول د خټکو د لهجې پوره نمايندگي نه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لوېديځې اوختيځې لهجې وېش بايد هيڅکله داسې تعبير نه سي چې په دغه لهجوي حوزو کې ټول پراته اولسونه په يوه داسې طريقه باندې ږغېږي، چې د لغاتو تلفظ او د جملوسکښت او جوړښت يې بالکل يو دئ. موږ د لوېديځې لهجې ويونکې د کندهار د ښار، د هغه د اطرافو، د هيلمند، روزګان، زابل، چمن، کوټې، ږوب، ښوراوک، ګرمسير، فراه او ... اوسېدونکې د هغوی د خبرو له مخې پېژندلای سو. په داسې حال کې چې دا ټولې سيمې په لهجوي لحاظ يوې حوزې ته منسوبې دي. دغه راز د ختيځې لهجې ويونکې پخپلو منځوکې د کونړ، لغمان، ننګرهار او پېښور اوسېدونکې د هغوی د لهجوي توپيرونو او د کلماتو د ادا کولو له مخې تشخيصولای سي. د پکتيا د پراخو اولسو تر منځ خو دا راز توپيرونه تر دا نورو لهجوي حوزو لا زيات او رنګارنګ دي. د هرې لهجوي حوزې اوسېدونکې هم پخپلو منځو کې د وينګ جزئې توپيرونه لري.

د لهجې استازيتوب هغه څوک کولای سي، چې د زېږېدلو له وخته څخه بيا د ژبې د پخېدلو تر زمانې پورې په هماغه ټاکلې ژبنۍ حوزه کې پاته سوی وي او تر هغه وروسته هم د زياتو پرله پسې کلونو له پاره له خپل مورنې ټاټوبې څخه ليرې اوسېدلی نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم فصل

کل عالم پخپله بخره هوسيږي
د هر چا تر فهمه خپل هنر کره دی
(ميرزاخان انصاري)

د خوشحال ژبه د لوېديځي ژبځانګي په ترازوکي

۱،۲ - د کندهار او پېښور تاريخي اړېکي:

په دې څېړنه زما مراد له کندهار څخه همدا اوسنی ښار او ولايت نه دئ. د کندهار تاريخي حدود تر دې ډېر پراخ دي. د روښانيانو د وخت کندهار د کاسيانو او شينوارو د اوسېدني له مېني څخه شروع کېدی. د کاسيانو او شينوارو ټاټوبی د ننني بلوچستان د کوټي ښار ټول اطراف دي. دا سيمه د مغولي شاهانو له خوا اداره کېدله. د ميرويس نيکه د زوی شاه حسين هوتک (۱۱۱۴ هـ ق زوکړی) په وخت کي دا سيمه له مغولو څخه ونيول سوه.

د خوشحال خان په وخت کي هم د کندهار حدود له همدې برخي پيل کېدل. دی يو ځای وايي:

د مغلو سره ګډ په زيست روزګارکښي
غوريه خېل دي يا ترين د قندهار
(مرغلري - ۱۰۲۱مخ)

د ترينانو سيمه د اوسنی کوټي، شال حدود دي. خوشحال دا سيمه د "قندهار" په نامه بللې ده. د خوشحال خان په وخت کي به دا سيمه د مغولي او پارسي پاچهيو تر منځ لاس پر لاس کېدله.

د ميرويس نيکه د فرهنګپال زوی شاه حسين هوتک په وخت کي پېښور ته د يوه فرهنګي مرکز په سترګه کتل کېده. څرنګه چي دغه فرهنګپال پاچا، د پټی خزانې په روايت،

په کندهار کي هم د دغه ښار د فرهنګپالو په مرسته د پښتو ژبي او پښتنو شاعرانو يو مرکز جوړ کړی وو، نو يې د پښتونخوا له ګوټ ګوټ څخه د پښتو آثارو د راغونډولو کار ته پاملرنه کوله او په دې لړ کي به له کندهاره پېښور ته د پښتو آثارو د رانقلولو له پاره کاتبان لېږل کېدل[1].

وايي چي لوی احمدشاه بابا د ځمکنو د مياعمر ◄ لاسنيوی کړی وو. زما استاد علامه رشاد ◄ کښلي دي: "د حضرت ميا عمر ◄ د ملايي او بزرګۍ ږغ کندهار ته هم رسېدلی و، د کندهار نامتو عالم ملا شاهو اخوند ساګزی هوتک، چي په ارادت سره مشهور و، د ده خليفه و. زه باور لرم چي لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ – ۱۱۸۶هـ ق) ته به هم تر پاچا کېدلو دمخه د ده د ښه سړيتوب آوازه رسېدلې وه ...

لوی احمدشاه بابا که له يوې خوا بزرګانو ته ارادت او ملايانو ته احترام درلود، له بلي خوا يې د خپلي پاچهۍ ستني هم په دوی ټينګولې. د۱۱۶۰ هـ ق کال د ميانۍ په مياشت کي چي لوی احمدشاه بابا له خپله لښکره تر خيبر واوښت او پېښور يې له ناصرخان زيګ (د ډهلي د دربار والي) څخه ونيو، له ميا صاحب ◄ څخه د دعا اخيستلو له پاره ځمکنو ته ورغی د ځينو په قول مريد يې سو او د لنګر له پاره يې په وارو وارو ډېري سرکاري مځکي وروبخښلې..."[2].

د خټکو کورنۍ کندهار ته په درنه سترګه کتله. کله چي پر کندهار باندي د پارس له لوري څخه د عليمردان خان په مشرۍ لښکري راځي، خوشحال خان خټک خپله ناراضي داسي ښکاره کوي:

هندوستان به ګوره څه شي ستا له فعله
خدای دي ورک کړه رافضي عليمردانه

---

[1] پټه خزانه – ۹۳ مخ، د ۱۳۲۳ش چاپ.
[2] پوهاند رشاد، د ځمکنو ميا عمر ◄، ۲۲ – ۲۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له هغې ورځې چې راغلې په دا ملک کښې
غم دې راوړ تر سپاهه تر د هقانه
چې دا هسې شوم قدم دې په ملک ګډ کړ
چې دې ګورم څه ناپوه يې شاه جهانه
(ارمغان - ۲۹مخ)

دا واقعه د هغې اسماني بخولې (وبا) سره يو ځای بيانوي، چې د زرو انسانانو سرونه يې وخوړل.

خوشحال خان د کندهار مېرمنې "نيکفرجامې" بللې:

کشمير فرخار کابل قندهار څو چې خراسان دی
په دا کښې نيک فرجامې ډېرې ډېرې موندې کېږي
(ارمغان - ۹۱مخ)

او د کندهار ښايسته ووته د کشمير دا (بنده = مريی) کوي:

ښايسته د کندهار د چا په ياد دي
په دا حسن يې بنده واړه کشمير کړ
(۷۶مخ)

افضل خان خټک په کندهار کې د ميرويس نيکه په زعامت باندې خوښي او خوشالي کوي. ده په تاريخ مرصع کې د "ذکر ميرويس غلجي" تر سرليک لاندې مفصل بيان کړی دئ او په پای کې يې کښلي دي "... تر دا تاريخ چې سن زر څلوېښت دی، په قندهار ناست خپل حکومت او سرداري کا توفيق يې رفيق شه ښه پښتون دی"[۳].

د خټکو د کورنۍ او نورو پښتنو مرورو به کندهار ته ځکه مخ نيوی چې دلته يې هم عزت کېدی او هم يې حرمت ساتل کېدی. په دوی کې د بحرالعلوم او اخلاق احمدي مؤلف دوست محمدخټک راتګ کندهار ته د يادونې وړ دئ. دوست محمدخټک د محمداکرم خان زوی د کرم

---

[۳] تاريخ مرصع: ۴۴۵ مخ، د ۲۰۰۶ع می چاپ، پېښور. د تاريخ مرصع دغه برخه علامه پوهاند عبدالحي حبيبي د تاريخ مرصع تر چاپ شپږ کاله وړاندې په وږمه مجله - ۱۳۴۷ ش کې خپره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان لمسی او د زمان خان کړوسی وو. دغه زمان خان بیا د زرنام خان زوی د پاینده محمد خان لمسی د عبدالقادرخان خټک کړوسی او د خوشحال خان کوسی وو. دوست محمد خټک د امیر شېرعلیخان د پاچهۍ په دوهمه دوره کي د ځینوکورنیو خوابدیو له امله کندهار ته راکډه سوی وو او د کندهار خلکو ورته د یوه خانزاده مېلمه په سترګه کتلي او د ارغنداب د رود پر غاړه یې د محتشم په کلي د استوګي له پاره مځکه ورکړې وه[٤].

د میانعیم متي زي کورنۍ هم له پېښور څخه کندهار ته مهاجره سوې ده او په ناکودک کلي کي یې اړولي دي. دا کورنۍ د کلات د شیخ متي بابا له اولادې څخه ده خو د پېښور په خلیلو کي زیږیدلی دئ[٥].

د خوشحال په کورنۍ کي یوازنۍ سړی چي "کندهاري" یې کړلي دي، هغه اشرف خان هجري دئ. دی وایي:

نوم د وفا شته اثر یې نه وینم په دور
خلق د جهان دي همه ټګ قندهاري
(وګ : ۵۵۰ مخ)

ما ته د دې کړني انګېزه نه رامعلومېږي.

---

[٤] وګ: بحرالعلوم، سریزه (و) مخ ، د لیکونکي په زیار.

[٥] د تفصیل له پاره وګورئ: پښتانه شعراء، دوهم ټوک، ۴۱۹مخ. د میانعیم دېوان د خیال بخاري په دیباچه، ترتیب او تدوین سره د پېښور یونیوزسیټۍ پښتو اکیډېمۍ له خوا په ۱۹۶۴ع کال چاپ سوی دئ. "پېژندګلو" یې مولانا عبدالقادر لیکلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲ - د ګرامري سکښت او جوړښت مشترکات:

لهجوي توپيرونه يوازي د لغتو او کلماتو په وينګ پوري محدود نه پاته کېږي، بلکي هره لهجه ځيني ځانګړي ګرامري سکښتونه او جوړښتونه هم لري. د همدغو ګرامري سکښتو له توحيد څخه د ژبي عمومي ګرامر تهيه کېږي. لهجوي سکښتونه لکه د ژبي لغتونه، زېږي، وده کوي او مري لا هم.

زه به په دې راتلونکو کرښو کي هغه ګرامري سکښتونه بيان کړم چي د لوېديځي لهجې او د کلاسيک ادب تر منځ سره مشترک دي. لکه مخکي چي مي هم يادونه وکړه له ليکني متن څخه دا خبره معلوموله سخته ده، چي دغه سکښتونه به د شاعر يا ليکوال له خپل کښنګ سره سم کټ مټ رانقل سوي وي که يا؟

۲ ،۲، ۱ - اسان، اسونه:

آس مذکر نوم دئ. په پښتو کي د مذکرو نومو د جمع لاحقه (ان، ونه) ده. آس - اسونه، لاس - لاسونه، اوښ - اوښان، چرګ - چرګان. د کندهار په لهجه کي د آس جمع (اسان) ده.

خوشحال خان د "اسان" او "اسونه" دواړه راوړي دي.

خدای چي ښه کړي په دا جهان دي
که پرې پوهېږې انسان، اسان دي
چي سره يو شی دا دواړه توکه
مشکل کارونه ورته اسان دي
(رباعيات - ۱۸۴مخ)

يا:

اسپې اسونو وته ساتلی شي
ټټو يې خرونو سره شړلی شي
ټټوان يا خرونه باندي ختنه کا
ځيني نابودې ګلې حاصلې شي
(د خوشال خان خټک کليات - ۴۵۵ مخ)

++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲، ۲: و – ونو (مغيره جمع):
د پښتو په زياترو لهجو کي د مفرد مذکر نومو مغيره جمع په (ونو) سره کېږي، لکه: کتابونو، لاسونو، څنګلونو او نور. د کندهار په لهجه کي يې د "کتابو"، لاسو،څنګلو ..." شکل کارېږي. د خوشحال خان خټک او نورو کلاسيکو شاعرانو کلام هم دغه راز ترکيبونه لري.

لاس، لاسو:

بند په بند د لاسو ګوتې وبله کښېږدي[٦]
سر تر پايه درست صورت سره يو راز کا
(مرغلري ۲ مخ)

زړه، زړو:

خوشحال وايي:
يو بخرى درومي، واړه شهر سرې لمبې کا
مه ګوره شه مخ ته زړو ته غم راوړي بصر
(۶۰مخ)
دا بيت له هغي نسخې څخه رانقل سوى دئ، چي د خوشحال خان په ژوند ليکل سوې ده.

څنې، څنو:

خوشحال خټک ويلي دي:
بيا له کومه لوريه بوى د راځي څنو
چې خاطر مې په هاى هوى راغى د څنو
(۱۶۹مخ)
(څنو) ته يې په حاشيه کي زياته کړې ده چي "د کامل په دواړو چاپونو او کندهار چاپ کې (څونيو)..." راغلى دئ خو په دريمه خطي نسخه کي "... (څينو) راغلى دى". د خوشحال خپل تلفظ يې (څنو، څينو) دئ او د پښتو د لويديځي لهجې تلفظ يې هم په همدې راز دئ. په (۴۱۷مخ) کي يې په متن کي "څنيو" ليکلى دئ خو په لمنليک کې ورته کښلي دي چي

---

[٦] په کابل چاپ کليات، نوي چاپ کليات کي "کيږدي" دئ خو په ارمغان خوشحال (۳۱۰ مخ) کي بيا "کښېږدي" راغلى دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"په کندهار چاپ کي (ځونو) او په نورو کي (څنو) دی" له دې حاشيې څخه څوک ويلای سي چي د (څنو) شکل يې تر (څنيو) عام استعمال لري. بيت داسي دئ:

په هر چين کې يې د څنيو مشک چين دي
لخلخې ځنې تويېږي چې پـــــــــــــــه لار ځې
(۴۱۷مخ)

رحمان باباوايي:

رحمان ستاپه مخ بې څنو هم مين دی
بېهوده دي ورته کيښو دام پـــــــــــــــه څه
(۱۳۳مخ)

مړ، مړو:

د کندهار په لهجه کي د (مړ) مغيره جمع (مړو) ده په نورو لهجو کي (مړيو) ويل کېږي. په خوشحال خاني ادبياتو کي هم زه د (مړو) له شکل سره ډېر مخامخ سوی يم.

د خوشحال خان زوی اشرف هجري وايي:

په مسند يې هسې غوره نمسي ناست دي
چې يې فخر که پـــــــــــــــه مړو باندي نيکونه
(ديوان - ۱۷۵مخ)

وار، وارو:

د خوشحال په بل اثر فراقنامه کي د "وار" جمع د لوېديځي لهجې په شان "وارو" راغلې ده نه "وارونو".

زما فکر ستا وارو ته
ته تيار د ما خارو ته
(۶۱ مخ)

د دوهم نيم بيتي "د ما" زما په نظر د خوشحال خان له خوا کار سوی لغت نه دئ. د نسخې د کاتب اراده پکښې ډېره دخيله معلومېږي. خوشحال خان هر وخت د (زما، ستا) ضميرونه کاروي. د ختکو په لهجه کي د "دِما" ضمير رواجېدل تر خوشحال خاني عصر وروسته انکشاف دئ.

لېونی، لېونو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا هم د "لیونیو" پر ځای "لیونو" کاروي او داسي څرګندېږي، چي دا قاعده یوازي د ختیځو په لهجه پوري منحصره نه وه او د دغي سیمي پراخو اوسېدونکو اولسو کاروله. د رحمان بابا د کلام مثال یې دا دئ:

لیونتوب لــــه لیونو نه تلونی نه دی
که یې راج په خونه ورشي که تاراج
(۲۸ مخ)

ژوندی، ژوندو:

حمید مومند هم د (لېوني) مغیره جمع (لېونو) راوړې ده، نه (لېونیو). ده ویلي دي:

وې یې څه له ګذشته وو شر و شور کړئ
د ژوندو ترانه واورئ مــړه درګورکړئ
(کلیات - ۳۴۸مخ)

دا قاعده د کندهار په لهجه زیات عمومیت لري او موږ یې د حاجي ولي محمد مخلص کندهاري په کلام کي ګورو، چي د (موټر) مغیره جمع (موټرو) لیکي. دی وایي:

نن خـــــــــاوند یې د مانی او موټرو
چي عالم دئ ستا د درب په نندارو
درپوهېږو څـــــــان به نه اچوې پلن
چي لــــــــــه بدو دي میندلي په زرو
(د لوی مخلص کلیات - ۱۹۹ مخ)

مولوي بریالی هم د (سړي) مغیره جمع (سړو) لیکي نه (سړیو).

ته هم ما رنګ یو سړی یې له سړو څه
کمینی درڅخه صرف کئ پشمي کوټ
(اهار - ۱۷مخ)

پوهاند دوکتور زیار صاحب د دغه راز مغیره واو د کارولو په وخت کي له واو سره د (ی) نښلول لازمي بولي خو ورپسي زیاتوي، چي "که د ګډون ویره نه وي او رواني پېښوي، نو د (ی) غورځول دومره نادوده نه بریښي، په تېره بیا په شعر او وینا کي".
(لیکلارښود - ۵۱ مخ).

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲،۲،۳: واو - سربل:

په پښتو کلاسیک ادب کي د (و) سربل ډېر لرغونی دئ او زیات په سترګه کېږي. لکه و کابل ته، و بل چا ته، و اسمان ته، ... د منځنی دورې شاعرانو هم پاللی دئ. دغه د جهت ښوولو (و) په انګریزي ژبه کي د (to) معادل دئ. د کندهار لهجې دغه ځانګړتیا خوندي کړې ده او نورو لهجو له لاسه ورکړې ده. اوس د پښتنو لیکوالو عمومي تمایل هم د دغه راز (و) د نه کارولو و خوا ته زیات دئ.

خوشحال خان دغه ګرامري ځانګړتیا پاللې ده.

و نور چا وته به څه لره څه وایې[۷]
و خپل ځان وته خوشحال ختک دا پند کا
(۴مخ)

یا:

چې دنیا ورته ښکاره شوه بې وفا
و دنیا ته به مخ نه کا بې قفا
(۹مخ)

دا بې درد عالم پرې هیڅوک خبر نه شو
و خوشحال ته یې خوله ورکړه په اخفا
(۱۰مخ)

یا:

اول ښه شهپر پیدا د الوتو کړه
بیا له پسه الواته کړه و اسمان ته
(۲۰۱مخ)

د هغه غزل، چې دا بیت ورڅخه رانقل سوی دئ، نوري قافیې (وجهان ته، و درمان ته، و ایمان ته، و مهمان ته، و باران ته، و پان ته) دي.

---

[۷] په ارمغان خوشحال (۳۱۱ مخ) کي دا نیم بیتی داسي دئ:
"و نور چا وته به څه وته څه وایي"

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
د رحمان بابا (۱۱۲۸ هـ ق مړ) په کلام کي هم دغه راز ترکیبونه سته. دی وایي:

هر چي اچوي و اور ته واړه سوزي
موړ به نه شي طلبګار د دې دنیا
(دېوان، د سیدرسول رسا په تصحیح، ۴ مخ)
یا:
بت خانې و ته یې مخ وي
و مسجد وتـــــــه یې شا
(۱۲مخ)
عبدالقادرخان وایي:
نصیحت و لېوني ته لېونتوب دی
که پاخـــــه وایي اومه وایي واعظ
(۷۲مخ)
هیڅ له کبره نــــظر نه کاندي و خوار ته
ښایسته پــــه معنی زر درومي زردار ته
(۱۶۰ مخ)
مولوي بریالی وایي:
هدایت و نا اهلانو ته عبث
لارښوونه و ړندیانو ته عبث
(اهاړ - ۱۹مخ)
++++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۴: د عدد او معدود رابطه:

دا رابطه د پښتو په ټولو لهجو کي یو شان نه ده او لږ څه توپیر لري. د کندهار په لهجه کي چي کله د جمع مونث کلمې له پاره د (دوه) عدد کارېږي، خپل شکل اړوي او د معدود سره د مطابقت په حکم (دوې) څني جوړېږي. لکه: دوې سترګي، دوې نجوني، ... د پښتو په نورو لهجو کي دغه راز موارد د "دوه سترګې، دوه نجونې، ..." په ډول ویل کېږي. د خوشحال خان په کلام کي د لویدیځی لهجې دغه ځانګړتیا مونډله کېږي.
زمـــــا دوې سترګې و لارې ته څلور شوې
که ښکاره د یار له لوریه خدای رسول کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴مخ)

په کلیات خوشحال خټک کي یې کښلي دي چي په "ارمغان" کي (دوه) سترګې ثبت دي. د نورو بدیلونه راوړل یې پر دې خبره باندي دلیل کېدلای سي چي ګویا په هغو کي هم (دوې) سترګي دي.

یا:

دوې دې تورې ســـــــــترګي لکه دوې تورې بلا
دوې دې تورې وروځې لکه دوې تورې تر ملا

دا بیت د کلیات د مرتب له خولې په لومړۍ خطي نسخه کي په همدې شکل دئ خو په دوهمه او دریمه کي د (دوې) پر ځای (دوه) راغلی دئ.

یا:

په سپین جمال چې تار په تار دوې زلفې عنبر فام کا
محبوبه غواړي دا چې رنا ورځ پـــــــــه عاشق شام کا

(۲۹مخ)

یو ځای یې د حضرت علي کرم الله وجهه په وصف کي ویلي دي:

ذوالـــــفقار یې اژدها و دوې یې ژبې
چې د دین مخالفان یې وو خوراک

(۱۰۳مخ)

بل ځای:

چې په هره میاشت کې دوې ورځې دي نحسي
هم دغـــــــــــــــــــه دي چې حساب وشوخوبک

(۱۰۴مخ)

یا:

ځینې یـــــــــوه کا ځینې دوې درې کا
پـــــــــه انځورونـــــــوکښېدې سرې کا
د دنیا خلک یاری یاری کـــــــــــــــړي
چي سود یې نه وي یاری یې پرې کا

(رباعیات - ۵ مخ)

حمید مومند ویلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه ژړا کـې دي دوي سترګـې
دوه رودونـــــــــــــــــــــــــــــــه کـا ذاهب
(کـلـيـات - ۳۹مـخ)

پـه "در او مرجان" (۱۳مـخ)، د عبد الـحميد ديـوان (۴۲ مـخ) کـي د (دوي سترګـي) پـر ځـای (دواړه سترګـي) او د عبد الـحميد مومـنـد ديـوان (۴۸مـخ) کـي بـيـا (دوي سترګـي) ثـبت دي. دلـتـه مـا تـه نـه مـعـلـومـېږي چـي دغه "دوي" بـه د کـلـيـات د تـرتـيـبـونـکـي اراده وي او کـه د حـمـيـد خـپـل ويـنـګ.

مـيـرزا خـان انـصاري ويـلـي دي:

ديـن دنـيـا دي پـه مـثـال سره دوي خـويـنـدي
چـي يـوه يـې پـه عقد کـښـې بـلـه طلاقـه
(۱۶۸مـخ)

يــا :

دوي وروځـي تـکـي تـوري
پـرې دپـاسه وسمه کـړي
(۱۷۵مـخ)

يــا :

د مـشرک آيـيـنـه يـوه، مـخـونـه دوه شوه
د عـارف سترګـې هـم دوي نـه دي دوبـيـنـي
(۲۴۵مـخ)

مـيـرزاحـنـان بـارکـزي ويـلـي دي :

پـه کـثـرت د اسبـاب نـه شي مطلـبـونـه
پـه دووژبـودوي خـبـري نـه کـړي مـار
(۵۸مـخ)

هـغـه غـزل چـي دابـيـت پـکـښـې راغـلـی دئ، دکـوټـې بـلـوچستـان پـه چـاپ کـي نـسـتـه . پـه ددغه چـاپ ۲۶۶مـخ کـي دښـاغـلـي سعـيـدګـوهرپـه قـلـم دهـغـوغـزلـويـادونـه سوې ده چـي زمـا (هوتـک) پـه واسطه دتـرتـيـب سوي ديـوان پـه لـومـړي چـاپ کـي نـه دي راغـلـي خـودډې خـبـري يـادونـه ځـنـې پـاتـه سوې ده چـي داغزلـه بـيـاددوی لـه خـواپـه تـرتـيـب سوي ديـوان کـي نـسـتـه . د کـابـل دپـښـتـوټـولـنـي چـاپ بـيـاداغزل لـري،خـودغه بـيـت پـکـښـې نـسـتـه . زمـا (هوتـک) پـه لاس دتـرتـيـب سوي ديـوان پـه دواړوچـاپـوکـي داغـزل خـونـدي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زيار صاحب هم په ليكلارښود (۲۳۳مخ) كي "دوې ښځې" كره او "دوه ښځې" ناكره بللي دي. د كابل پر مطبوعاتو باندي واكمن د پوهاند صاحب دغه لارښوونه نه پالي او پر خپل سر يې ډنګوي او دی هم دا سرغړونه جدي نه نيسي!

د خوشحال خان په كليات كي د عدد په ارتباط پر يوه بله قاعده هم پېښېږو او هغه داسي ده: په لوېديځه لهجه كي د نورو لهجو پر خلاف (دوه اويا) د (دواويا) په شكل ويل كېږي. د خوشحال د دېوان په قلمي نسخو كي هم (دواويا) ليكل سوی دئ، خو د چاپي متن ترتيبوونكو له هغه څخه (دوه اويا) جوړ كړی، مګر كور يې ودان چي د قلمي نسخو د ثبت (دواويا) خبره يې په حاشيه كي پټه كړې نه ده. بيت دا دئ:

يو يې اصل سره، دوه اويا مذهبه
خدايه څه بني ادم فريق فريق شو
(۱۸۷مخ)

يا:

چې مې وليدې څو خولې، همره خبرې
راځرګند شول واړه دوه اويا ګروهه
(۲۸۰مخ)

په قلمي نسخو (دريمه او څلورمه) دا عدد بيا د (دواويا) په شكل ثبت دئ.

رحمان بابا د "دوه دېرش" پر ځای "دودېرش" كاروي:

زړه مې تراشي د بـــــنو پـــــــــــه تېره نوك
ماتوي مي دودېرش غاښ واړه په سوك
(۶۷مخ)

د عبدالقادرخان ختك په دې لاندي بيت كي چي د "دوشپېته" پر ځای "دوه شپېته" راغلی دئ، د مرتب ناسمه لوستنه بايد وګڼل سي.

دوه شپيته كاله دې لاړ عـــــمر په لهو
عبادت دې په عادت نيكي په سهو
(۴۹۲مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زيار صاحب ليکي، چي د خوشحال خان په کلام کي "اووه" هم له کندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې کښل سوي دي (د خوشحال ادبي پښتو ۳۷ مخ) تر کمه ځايه چي ما ته معلومه ده، په ختيځه لهجه کي "اووه ويشت" عدد د "وه ويشت" په شکل تلفظ کېږي.

دغه راز په ارمغان خوشحال (۳مخ) کي "څليريشت" د کندهارۍ لهجې "څليرويشت" ته بيخي نږدې دئ:

يو لک څليريشت زره کم و زيات پيغمبران دي
کل واړه مـــــــــــــدام دي ثناخوان د محمّد ◄

+++++++++++++++++++

۲، ۲، ۵: ښځينه (تأنيثه) هې او د هغې د جمع قاعده:

په کلاسيک ادب او لويديځه لهجه کي هغه ښځينه کلمې چي فشار يې پر وروستۍ څپه وي، په اوږده (ې) سره جمع کېږي. کله چي څوک په کلاسيک ادب کي دا قاعده وګوري، د پېښوريانو خبره، ايکي يوه استثنا لاهم نه سي پکښې پيدا کولای. مثالونه يې:

منه - منې
خښته - خښتي
حميد مومند وايي:

چې زغمم ستاد رقيب بدي فتنې زه
ياره کله يم دا هسې بې کينې زه
(کليات - ۲۱۹مخ)

د دې غزل نوري قافيې (ينې، سينې، نينې، پښتنې، ستنې، ادينې، مدينې) دي چي د ټولو فشار پر وروستۍ څپه دئ.

اشرف خان هجري وايي:

د دنيا خونه د باد په مخ ايرې دي
پاينده چارې هورې دا مسخرې دي
(۴۷۶مخ)

نوري قافيې يې (خورې، ديرې، څهرې، تېرې، اسرې، منارې، هورې، پېرې، سپېرې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوري) دي او يوه يې هم داسي نه چي فشار دي
يې پر لومړی څپه وي[۸].

+++++++++++++++++

۲ ،۲،۶: د فعل په گردان کي د مصدري **لام** ساتل:

د کندهار لهجه د فعل د ګردان په وخت کي د مصدر وروستی لام ساتي او يايې غبرگوي. لکه راغللم، ورغلله، غوزار سولم،...

زموږ ليکوال اوس د راغلم، ورغلم، غوزار سوم، ... شکلونه غوره ګڼي. خوشحال خان ختک هم د غبرگ لام قاعده پاللې ده.

راغللم په شهر لاس په لاس شوه له ما ورکه
کوی په کوی جاروزم پسي غـــــواړم بخارا
(۷مخ)

يا:

په درتللو يې شـــــــــــــړي
پـــــــــــــه تلو يې بولې
چې يې نه پريږدي په هيڅ کې خوشحال څه کا
(۲۱مخ)

يا:

ښه چې راغللې په غېږ کې
بيا مې لرې د زړه زنگ دی
(۳۱۵مخ)

يوړله (يووړه):

خوشحال وايي:

هغه يووړله له ځــــــــــــانه، دا فاني دنيا اې ځوانه!
چې يې تار په تار خوره کړه، نه هغو چې يې ونغښته
(۱۹۸مخ)

په نورو لهجو کي (يووړه) د (يووړله) پر ځای ويل کيږي.

شوله (شوه):

---

[۸] دا موضوع ما پخپل کتاب "پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه خېړنه" ۱۱۱ ـ ۱۱۴ مخو کي مفصله څېړلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:
عارفانوته ترخه شوله تر زهرو
په غافل باندې شيرينه تر گني ده
(۲۵۶مخ)
په فراقنامه کي هم دا قاعده موندلای سو:
دا خبره له استاده
په دا ځای شوله رایاده
(۶۳مخ)
(شوله) په نورو لهجو کي (شوه) ويل کېږي خو خوشحال خان د لوېديځي لهجې په شان راوړې ده.
حميد مومند ويلي دي:
هنگامه د جنون هسې شوله گرمه
چې دانش يې دم واهه نه شو له شرمه
(۳۵۸مخ)

کړله (کړه):

کامگار ختټک وايي:
په پوښتنه زماراغلې
که دې لار کړله غلطه
(ديوان ۴۹مخ)
وروستی نيم بيتی که له ختيځي لهجې سره سم وويل سي بايد (که دې لاره کړه غلطه) وي.
++++++++++++++++++++++++

۲، ۷،۲: وای (تمنايي حالت):

د (وای) تمنايي کلمه په ختيځه لهجه کي د (وې) په شکل استعمالېږي.
خوشحال خان ختټک يې د (وای) په شکل راوړي.
څه گنده عالم دی مه يې دود وای مه يې رسم
وړی په ځای پرېږدي و مړو وته صلا کا
(۲۸مخ)
يا:
که دې زلفې نه وای تارتار
مابه نه ژړل زار زار
(۶۴مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:

بدرگه که محبت راسره نه وای

یک تنهابه په خونخوارو لارو تلل ځوک

(۱۰۴مخ)

یا:

تروه ترخه که نه وای د خوږو قدر به نه وای

سکه ځکه جدايي شوه اشنايي سره واجبه

(۱۹۱مخ)

"دخوشحال رباعیات"په ځینو ځایو(۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۵ مخونه) کي (وی) کښلی خو په ۱۴۷مخ کي يې بيا (وای) ليکلی دئ.

مرگ وای هم رنځ وای هم ناتوانی وای

عمرپه غم کښې پريشانی وای

د ښو ښو جونو ديدن دپاره

يا سل يا دوه سو کاله ځوانی وای

(رباعيات ـــ ۱۴۷مخ)

رحمان بابا يې د (وی) په شکل راوړي (۲۰۸مخ)، که د کاتبانو لاسوهنه نه وي.

د هجري په ديوان کي ځای ځای "وی" د "وای" پر ځای ليکل سوی دئ:

روښاني ميرزا به اووې که زنده وی

چې هجري په نظم نن نوی حکمت کا

(۲۶۵مخ)

خو د عبدالقادر په کلام کي بيا "وای" ډير په سترگه کېږي.

يا وحوش وای يا طيور يا بل اشيا وای

کشکې زه نه وای پيدا بني آدم

يا مې مرگ د هلکوالي وای چې خلاص وای

وه مي نه ليدای دا هومره ډير الم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۰۶مخ)
حمید مومند ویلي دي:
وران به وای جهان له بې نیاوی که بادشاهانو
کړای د ستا په څېر دا هـــــــــــــــــــــومره کبر و تغافل
(کلیات- ۱۳۴مخ)
د حمید مومند په کلیات کې د (وای) پر ځای کله کله (وي) هم په مخه راځي:
د زړه زخـــــــــــــــــــــــم وم وژلی نهایت
که مې نه وې تر خولې شوی سرایت
(۱۵مخ)
دلته (وي) د شرطیه (وای) پر ځای راغلی دئ او دا فیصله گرانه ده چي دا به د حمید خپل وینگ وي که د کاتب یا مرتب تلفظ.
میرزاخان وایي:
که مې وای د حقیقت ژوندون لیدلی
یو زمـــــــــــــــــــــان به بې دیدنه نه پایېږم
(۸۲مخ)
یا:
که مقصود یې د خپل مخ نندارہ نه وای
د انسان جامــــــــــــــــه یې څه لره کړه سازه
(۱۴۳مخ)
کامگار ختک وایي:
یا مې مینه په یار نه وای
یا مې یار ستمگار نه وای
(۱۵۴مخ)
میرزاحنان بارکزی وایي:
نسب نه دئ شرط په مینه کې که وای
دمحمودمینه به نه وه له ایاز
(۶۷مخ)
د حمیدد سبک پیرو شاعر مولوي بریالي کندهاري ویلي دي:
د طلب نغده چي وړي په ناکامی کي
بالکل مـــــــــــه وای د دې دهر د بازار مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اهاړــــ ۲۶مخ)

معصوم هوتک ویلي دي:

که د میني تړون نه وای د "معصوم" په حساس زړه کي

لا دمخه بې سوځلي وای قلـــــــــــــــــــــم و جزدان دواړه

شوای:

خوشحال خان وايي:

هیڅ سزا یې نه شي باندې لاس د ماد زړه شوای توري زلـــــــفې ستا وای چې دایم د زړونو غلا کا

(۲۹مخ)

دغه راز ۲۱۱مخ، ۲۱۹مخ، .... خو ځای ځای د دېوان له ترتیبوونکي څخه د لیکدود تجانس ګډوډ سوی دئ.

واست، واستئ:

په دستارنامه (۲۰۹مخ) کي د "واستئ" حالت ثبت دئ "که واړه سره یو ځای په یوه اتفاق واستئ، څوک مه به مات نه کا، ...".

په دغه راز حالاتو کي د کندهار په لهجه کي د "واستئ" پر ځای "واست" ویل کېږي.

د (وای، واست، یاست) شکلونه په لویدیځه لهجه کي عمومي استعمال لري او په نورو لهجو کي یې پر ځای (وی، وې، یی) کارېږي. د کلاسیک ادب استعمال یې لویدیځ ګړدود ته ورته دئ.

پوهاند دوکتور زیار صاحب د (واست، یاست) شکل د (استئ،یاستئ) په وړاندي معیاري ګڼي. (وګ: لیکلارښود - ۴۸مخ)

++++++++++++++++++

۲، ۸،۲: "ستا، زما، زموږ، ستاسي" ضمیرونه:

د خوشحال خان په کلام کي دا ضمیرونه له کندهارۍ لهجې سره سم راوړل سوي دي. پوهاند دوکتور زیارصاحب وايي چي دا ضمیرونه د ختکو په اوسنۍ لهجه کي (دتا، دما، دموږ، دتاسي) ویل کېږي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۰مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کندهار په لهجه کي (زما، ستا، زموږ) یوه ځپه ویل کېږي او خوشحال یې هم یوه ځپه وایي. په ختیځه لهجه کي (زما) دوې ځپې (زَما) ویل کېږي، (ستا) د (دَتا) په شکل دوې ځپې او (زموږ) د (زَمونږ) په بڼه دوې ځپې ویل کېږي.

د رحمان باباپه دیوان کي (ځما) دوې ځپې دئ:

ګوره هسې کردګار دی رب ځما
چې صاحب د کل اختیار دی رب ځما

د کندهار په لهجه کي چي د (ځما) ضمیر د دوو ځپو وینګ ضرورت احساس سي نو په دغه صورت کي د (زُما) په شکل تلفظ کوي یعني لومړي توري ته یې (پېښ = ضمه) ورکوي او په ختیځه لهجه (زې) ته زور = فتحه.

شمس الدین کاکړپه یوه بیت کي د (زما) یوځپیزاودوه ځپیز شکلونه دواړه راوړي دي :

زمادحسن څراغ گل شو"شمس الدینه"
اي زُمادزړه پتنګه څه وې څه شـــــــوې؟

په (لیکلارښود – ۵۳ مخ) کي د (زما، زموږ) ضمیرو دوه ځپیز وینګ په دې دلیل معیاري ګڼل سوی دئ، چي ویونکي یې زیات دي خو پر ځنګ یې دا فتوا هم ورکول سوې ده چي "په شعر کي دواړه بڼې جواز لري، ان (زموږ) دري ځپیز (زموږه) هم راتلای شي". زه د دې عجیبې فتوا په سِر پوه نه سوم[٩].

---

[٩] کله کله لیدل کېږي، چي ځیني لیکوال د خپلي خوښي لهجې د کومي قاعدې له پاره د ژبپوهني د مجوِز موندلو په خاطر پرنسیبونه د خپلي مرضا سره سم پرله اړوي او رااړوي. دغو کسانو پخپل ذهن کي یوه لهجه د معیاري په توګه منلې ده او د هغې د مسجل کولو له پاره د ژبپوهني له پرنسیبو څخه په بې پرنسیبۍ سره استفاده کوي. د مثال په توګه د (ډېروالي، نه التباس، باقاعده ګۍ، سپما، اسانۍ او روانۍ، بلاغت، لرغونوالي) پرنسیبونه مني. خو له هر یوه څخه په هغه ځای کي کار اخلي چي د ده د خپلي خوښي لهجې سره مرسته کولای سي. که د ده د خپلي خوښې لهجې ګټه په لرغونوالي کي وه، لرغونوالي ته ډېر اهمیت ورکوي په ډېروالي او نه التباس او نورو کي بیا ری نه وهي؛ که یې فایده په ډېروالي کي وه بیا پر ټول کلاسیک ادب، روانۍ، ساده ګۍ او باقاعده توب باندي چلیپا کاږي؛ که یې مفاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++++++++++

۲،۲،۹: ولاړ، ولاړل:

د کندهار په لهجه کي د (تلل) مصدر د گردانولو پر وخت هره صيغه په سر کي (واو) اخلي: ولاړ، ولاړم، ولاړل. د پښتو په ځينو لهجو کي دا حالتونه د (لاړ، لاړم، لاړل) په شکل راځي.

خوشحال خان يې ډېر ځايونه د (ولاړل) په ډول کارولي.

ستا د مخ په ياد يې دواړه له زړه ولاړل
د خوشحال د زړه ارام، د سترگو خوب
(۳۶مخ)

يا بل ځای وايي:

هم مې زړه په غمزه وړي، هم ځان نادان کا
راته وايي وايه بيا دې زړه په ځه ولاړ
(۷۳مخ)

يا:

ما ليدې په دا چشمانو، ورانې مېنې د شاهانو
يکباره ورځنې ولاړل چې يې درسته دنيا غوښته
(۱۹۷مخ)

يا:

ښه ښه ياران وو ښه اشنايان وو
چه په دولت کښې راسره ځان وو
دولت چه ولاړ شو راته يې شا کړه
جدا له ما نه په يوه نان وو
(رباعيات - ۳۶مخ)

پوهاند زيارصاحب هم د دې خبري تاييد کوي او ليکي: "تر لاړ، لاړ شي ... ولاړ، ولاړ شي ډېرکاروي، بې له دې چې د خپل کرلاني گړدود له مخې ورته له وېلاړسره تکر ورکړي"

په سپما کي وو، بيا دا نور تول پرنسيبونه په لغته وهي. دا روش نه علمي دئ او نه هم عملي. پرنسيبونه بايد د خپل ژبني اهميت او منطق له مخي درجه بندي سي او قيمتونه ورکول سي. په دې صورت کي د عندي خوښيو او ناخوښيو مخه نيول کېدلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وګ : د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳ مخ). د ده په دېوان کې که ځای ځای لوستونکی له "لاړ شي، لاړ" سره مخامخ سي هغه دي د کاتب لاسوهنه وبولي.

دشمس الدين کاکړپه دېوان کې هم
د(ولاړل) پرځای (لاړشول) اچول سوي دي چې په هيڅ ډول يې دشمس الدين کاکړخپله ژبه نسو بللای .
دخوښی دهوس خلق له ما لاړشول
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق
(۷۳مخ)
سم شکل يې :
دخوښی دهوس خلق له ما ولاړل
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق
+++++++++++++++++++

۲، ۲، ۱۰: (Metathese) اوړون :

په پښتو کې د ځينو لغتو توري سره اوړي. دې عمليې ته په ژبپوهنه کې (Metathese) وايي. لکه (روږ) او (ورږ)، (اروېدل) او (اورېدل)، (ازانګه) او (انګازه)، ....

د کندهار په لهجه کې تر موږ يو نسل وړاندې (روږ) او (اروېدل) په ويلو او کښلو دواړو کې باب ول خو اوس دا د لغتونه د (ورږ) او (اورېدل) په شکل ويل کېږي. (ازانګه) اوس هم دخلکوپه خولوکي جاري ده . شمس الدين کاکړيې داسي راوړي :
لکه غردخپله درده ازانګه کړم
داسي زجرمي دلبره له تاوخوړ
(۵۹مخ)

د خوشحال خان خټک په کلام کي د لوېديځي لهجي دغه ځانګړتيا سته.
البته د خوشحال خان په کلام کي د (ورږ) استعمال هم زيات سته. په ارمغان خوشحال کي خو هر ځای (ورږ) راغلي ده. له چاپي دېوانو څخه د دې خبري سپينېدل ګران دي، چي دا به

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاتبانو تصرف وي، که به د خوشحال خان خپل کلام.
د میرزاخان انصاري په چاپي دیوان کي (ورځ) تر (روځ) زیاته وینو. ما ته یو ځای دوه د (روځ) شکل په مخه راغلی دئ:
روځ یې نوراني په خپل جمال کړ
شپه یې هم د دوو زلـــــــــــــفودواج
(۶۵ مخ)
یا:
د جمال جلوه یې زیاتـــــــه ده له روځې
بیا د تورو زلفو زېب یې توره شپه در
(۷۰مخ)
خو کله چي مي د چاپي دیوان هغه ځایونه چي (ورځ) پکښې په همدې شکل ثبت سوې ده، زما د کتبخانې له خطي نسخې سره مقابله کړل، په ټولو کي د (ورځ) پر ځای (روځ) لیکل سوې ده. د میرزاخان انصاري د دیوان دغه قلمي نسخه په ۱۱۲۷ هجري قمري کال د عبدالغني کاسي په لاس په ملتان کي خطاطي سوې ده.
کندهاری شاعرشمس الدین کاکړ(روځ) شکل کاروي :
رونړاروځ پرمابې یاره توره شپه ده
داتاریکه شپه به کله شي سحربیا
(۳۴مخ)

اروېدل :

یو سر بل سر په سر جوړ کا دوه غوږونه
چې پـــــــــــــــــــه دواړو اروېدنه د اواز کا
(د خوشحال ختک کلیات - ۱ مخ)
د دغه کلیات ترتیبوونکی وایي چي په "ارمغان خوشحال" کي دغه لغت "اورېدنه" دئ. د نورو چاپي او خطي نسخو بدیلونه یې نه دي راوړي نو ګویا هورې هم "اروېدنه" ثبت دئ.
یا:
که کاته دي که لیده که اروېده دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د ښو يارانو واړه دی شفا[۱۰]
(۹مخ)

يا:

دا چيستان د يار د شونډو راته حل شو
اروېده شو يو ځای نقل هم شراب[۱۱]
(۳۴ مخ)

يا:

تيارېږه وخت د کوچ راغی خوشحاله
په هر لوري ناري اروې د جرس[۱۲]
(۸۴ مخ)

يا:

چې د کښليو په ليدل نه وي محظوظ
د سرود په اروېدل نه وي محظوظ[۱۳]
(۹۲ مخ)

يا:

مست يم، می پرست يم، رندي کړمه، کړمه، کړم
واوره محتسبه! باده خورمه، خورمه، خورم
(۱۴۸ مخ)

د (واوره) کلمې ته يې په حاشيه کي کښلي دي "قلمی نسخې: واروه". گويا دا تبديل د چاپی ديوان د ترتيبوونکو له خوا پيښ سوی دئ.

يا:

د بهلول او د شيرشاه خبرې اورم
چې په هند کې پښتانه وو بادشاهان
(۱۵۴ مخ)

---

[۱۰] [۱۱] د خوشحال خان خټک کليات (۲۵مخ) کي او ارمغان خوشحال (۳۳۳مخ) کي په ترتيب سره "آوريده شو" او"اوريده شو" راغلی دئ خو په مرغ
لري (۳۹مخ) کي "اروېده شو" ثبت دئ.

[۱۲] په "مرغلري - ۱۶۰مخ" او د خوشحال خان خټک کليات (۵۷مخ) کي هم "اروې" راغلی دئ خو په ارمغان خوشحال (۴۰۳مخ) کي " آورې" ثبت دئ.

[۱۳] په "مرغلري" کي (۱۷۴مخ) او د خوشحال خان خټک کليات (۶۲مخ) کي هم "اروېدل" دئ خو په ارمغان خوشحال (۴۱۲مخ) کي بيا "آوريدل" ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اورم) ته یې په حاشیه کې کښلي دي "قلمي: اروم"[١٤].

زه نه پوهېږم چې موږ ولي د "اروېدل" شکل له کلاسیک قدامت او په لوېدیځه لهجه کې له استعمال سره سره له لیکني ایستلی دئ په داسي حال کې چې د "اروېدل" شکل په استعمال سره به مو له "اورېدل = باریدن" سره شکلي التباس هم ورک کړی وای.

په دستارنامه (د پېښور چاپ) کې هر چیري د "اروېدل" شکل خوندي سوی دئ. لکه:

"... دا چه دِ وارویدلی، د خروار مُشت هم نه دی". (٢٠مخ)

په فراقنامه (٢٣مخ) کې هم "اروېده" لیکل سوی دئ.

اروېده په دواړو غوږو
هـــــــم په تا ارووي زړه

په سواتنامه (٢٠ مخ) کې لولو:

پښتانه واړه نادان د جـــــــــــهل کان دي
که یې واروې یوسفزیه په بل کان دي[١٥]
(٢٠مخ، د کابل چاپ)

اشرف خان هجري ویلي دي:

نصیحت د ناصح نه اروې ســـــــرکشه
په محسنو پسې ځې خپله رضاکړې
(٢٠٣ مخ)

دغه راز د هجري دیوان ٢٠٨، ٢٥٣، ٣٠٩ مخونه، ...

عبدالقادرخان وایي:

---

[١٤] په کندهار چاپ "مرغلري" (٢٥١مخ) کې هم "اروم" ثبت دي خو په ارمغان خوشحال (٤٦٠مخ) او د خوشحال ختک کلیات (٩٦مخ) کې بیا "اورم" لیکل سوی دئ.

[١٥] په ارمغان خوشحال کې دا دوهم نیم بیتی داسي دئ:
"که یې واورې یوسفزیه په بل شان دي"
(١٠٢٢ مخ)
او د خوشحال خان ختک کلیات کې بیا بل راز ثبت دئ:
"که دې واورېد د یوسف دا په بل شان دي"
(٩٢١مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې لـه کـبـره يـې سم نـه ويـل و چا تـه
اوس کـــــــړي خبرې آروي لـه هر چا
(۳۳مـخ)
دغه راز ۴۷، ۲۹۵ مخونـه، ...
د حميد مومندپه کـليات کـي ځاى ځاى "اروي" د کاتب يا مرتب له چپاوه خونـدي پـاتـه سوى دئ.
ستـور د سر پـه سترګو غوږ اروي هم ويـنـي
سترګـي غــــــــــــــــــــوږ بـويـه د زړه بـيـنـا شنـوا
(کـلـيـات - ۱۱مخ)
د مـيـرزاخان انـصاري پـه ديـوان کـي د "اورېـدل" شکل عام دئ خو ځاى ځاى "اروېـدل" هم پـه سترګـه کـېږي:
کم دلـيـل عالـم يـې نـه اروي لـه لـيـري
د خپل راز خـــــــبري واړه د مقـرون کـا
(۲۶ مـخ)
يـا :
"مـيـرزا" واروه اوازونـه
واړه دا وايـي يک لـخته
(۱۱۲ مـخ)
د کـنـدهار نـقـاد شاعر مـرحوم حاجي ولـي مـحمدمخلص ويـلـي دي:
چي دي پـروت وو د بـابـا د ســــــــــــــخا ړوړ
هم د ډېـر ښه ســــــــــــــــــــــرېـتوب و حيا ړوړ
تـا بـه څه رنګ بــــــــــــولـي زوى د هغه پـلار
چي لـه هيڅ بـابـه څوک نـه اروي ستا ړوړ
(۱۷۰ مخ)
د دي قـاعدي پـه مثالـو کـي (چکښو) او (څښکو) هم راتـلاى سي. چکښو يـا څکښو يـې د کـندهار تـلفظ دئ او پـه ځيـنو لـهجو کـي (څاښکو، څښکو) ويـل کـېږي. حميد مومـند وايـي:
دا پـه کـبـرلـېچن کـسي بـه دي روغ شي
که څاښکوکړي دخوبـانـوخاکـپـاى
(۲۶۰مخ)
++++++++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳، ۳، ۱۰: د کلمې د سر تر (واو) وړاندي (الفونه):

د پښتو په لویدیځه لهجه کي د ځینو هغو کلماتو په سر کي الف زیاتېږي چي په (و) یا (ی) باندي پیل سوي وي. دا قاعده د خوشحال خان په کلام کي له ځینواستثناوو سره سره بیا هم ښه ډېره پالل سوې ده. مثالونه یې دا دي:

اوبال:

د کندهار په لهجه کي دا کلمه (اوبال) ویله کېږي مثلاً وایي "د مرغانو په چیچیانو کارمه لره، اوبال بې را په غاړه سي".

په کلاسیک ادب کي یې ما په همدې شکل مثال د میرزاخان انصاري په دیوان کي موندلی دئ:

له اوبالــــــــــه نه ویریږي
خونریزي یې کړه مباحه
(۱۲۱ مخ)

زما د کتبخانې په خطی نسخه کي هم "لاوبال نه ویریږی" لیکل سوی دئ.

خو په ارمغان خوشحال کي او د کندهار چاپ "مرغلري" کي بیا د "وبال" شکل راغلی دئ.

حق ناحق یې چي څوک راشي په منګل کښې
خــــــــــواروي یې غــــــــــــم
یې نه وي د وبال
(ارمغان – ۲۲مخ)

رحمان بابا یې هم (وبال) لیکي (وګ: د دیوان ۱۰۶مخ)

اوجاړه:

دا لغت په لویدیځه لهجه کي په همدې شکل ویل کېږي. د کندهار مېرمني وایي "خپله مي اوجاړه، زه د بل پر در ولاړه". یا وایي: "دا خونه مېرمن لري؟ ولي داسي اوجاړه اوجاړي ده پکښې". یعني ولي داسي بې نظمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې نظمي پکښې ده (زما د ۸۴ کلني مور په حواله).

په نورو لهجو کي د (ويجاړه، ووجاړه) په شکلونو ما اورېدلی دئ.

خوشحال خان يې د (اوجاړه) بڼه راوړې ده.

ما وې کلی ميشت دی، چې په کلي باندې راغلم

تش کنډر پراته دي، خالي مېنه ده اوجاړه

(۲۶۳ مخ)

په گلشن روه کي هم (اوجاړه) دئ (۲۹ مخ).

دغه راز په فراقنامه - ۶۶ مخ کي لولو:

د دادخواهو زر آهونه

لور په لور اوجاړ ملکونه

هجري وايي:

چي اميد په ډاډ د عمر کوې لواړه

ته به څو پايې زنده په دا اوجاړه

(۴۴۹ مخ)

عبدالقادر خان ختک وايي:

په طلب يې د دنيا ودانۍ پرېږده

لېونيو غوندي گرزه په اوجاړه

(۱۹۳ مخ)

دغه راز بل ځای يې ويلي دي:

څه عبدالقادره په خوله مينه مينه وايې

څو دي لا اوجاړه نه ده مېنه، نه دي مينه[۱۶]

(۲۴۱مخ)

کندهاری مخلص وايي:

چي ننگ شرم دي له سترگو څخه ولاړ

دا منم کار به دي هيڅ نشي اوجاړ

ولي کور ودانول د بل په مال

---

[۱۶] دوهم نيم بيتی په کندهار چاپ (۷۹مخ) "څو دِ لا اوجاړه نده مېنه، نده مينه" او کابل چاپ (۲۴۱مخ) کي "څو د لا اوجاړه نه ده مينه، نه ده مينه" ثبت سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلک بد گڼي د خور و لــــــــــــــور تر باړ
(د لوی مخلص کلیات - ۱۶۵مخ)

اودل:

دا لغت په کندهاری لهجه کي همداسي ویل کېږي او خوشحال خان یې هم زیاتره په همدې شکل راوړي. د پښتو په نورو لهجو کي یې د (وودل) ډول رواج لري. څکه نو په چاپي دیوانو کي هم (وودل) سوی دئ. په ځینو لیکنو کي (اوبدل) سوی هم دئ چي دا راته د کاتبانو (پاړسیت) ښکاري.

خوشحال وایي:

چې هر دوړ یې و اودلو ته هوس کا
د زربفــــــــــــتو هنرچیرې دی اسان
(۱۵۸ مخ)

په حاشیه کې ورته لیکلي دي چي "... دا مسری په چاپي کې داسې ده:
(... وودو ته هوس کاندي). دلته بیا د چاپي متن ترتیبوونکو له (اودلو) څخه (وودو) جوړ کړی دئ. د خوشحال خپل تلفظ (اودلو) دئ.

په ګلشن روه کي اول نیم بیتی داسي دئ:
"په هر دهور ئې و اودلو ته هوس کا"
او په (مرغلري) کي بیا "چه هر ډُوړئې و اودو ته هوس کاندي" دئ.

یا:

د بخــــــــــــملو په اودل به خبر نه شي
په شماره که اتیا زره بوریاباف وي
(۴۰۰ مخ)

د خوشحال خان په شعر کي (ویده، بیده) هم هر کله د (اوده) په شکل راغلی دئ، (مثالونه):

ګوره بیا دې څه په زړه کوم مې ګناه دی
چې لیدو لــــــــره دې درشم ځان اوده کړې
(۴۴۶ مخ)

یا:

د ســــــــــــــــحر ګټنه ډیره تر هر څه ده
ځنې ځنې ورته ویښ ځنې اوده کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۴۸ مخ)

اوربشینه:

د خوشحال خان په کلام او د پښتو په لویدیځه لهجه کي (اوربشي) او (اوربشینه) له (الف) سره یو ځای ویل کېږي. په نورو لهجو کي یې (وربشي) او (وربشینه) بولي. خوشحال ویلي دي:

د ماړه تر فهمه هیڅ نه ده غنمینه
ولې وږي ته حلوا ده اوربشینه
(۲۷۸ مخ)

یا:

ډوډۍ غنمینه وی که اوربشینه
په وخت د لوږی خوږه لګینه
موږ د نباتو حلوا ته نه ګوری
هوښیار به پوه شی په دا رازونه
(رباعیات – ۸۳ مخ)

یا:

د غنمو په لذت به نه پوهیږي
د هر چا چې زیست روزګار وي په اوربشې
(۴۶۷ مخ)

یا:

چې اوربشي کري، کله غنم ریبي
پټه نه ده څه کرې هغه اخلې
(۴۷۹ مخ)

په دستارنامه – ۵۲ مخ کي راغلي دي: "آس دي ... نور ... ښه په پوخ واښه او په اوربشو مړاوه شي".

خان په سواتنامه کي ویلي دي:

هر هر بیت د قصیدې چې درمرجان دی
په پښتو کې تر اوربشولا ارزان دی
(۴۵ مخ)

عبدالقادر خان خټک وایي:

قوت خو هومره چي قوت ځني حاصل شي
که په توک یې د اوربشو که غنمین کا
(۲۳ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کي هم د "اوربشي" ليکنه عامه ده.

رحمان باباوايي:

هر چي کر کا د اوربشو غنم غواړي
له خاطره دي بيرون کا دغه خيال څوک
(۶۹ مخ)

حميد وايي:

چې کرلې دې اوربشې د عمل دي
بيا به نه مـــــــومې غنم په اخسته
(کليات - ۱۹۲مخ)

اوربل:

دا کلمه هم د پښتو په زياترو لهجو کي (وربل) ويل کېږي. د لويديځي لهجې ويونکي يې (اوربل) تلفظ کوي. د خوشحال په کلام کي ما دواړه شکله ليدلي دي. يو ځای وايي:

ډېر به ما غوندې په عقل تېروبېر کړې
چي وربل دې تېروبېر درڅـــــــه شته
(۲۶۵ مخ)

يا:

دلربا، خوبـــــــــــــااوربل دې تيروبېر دی
هر هر تار يې د عاشق تر زړه چاپېر دی
(۳۲۵ مخ)

يا:

يا د ښو زلميو خيال دی په شمله کې
يا د ښو نجونو د تور اوربل دماغ دی
(۳۳۲ مخ)

په ځينو ځايو کي خوشحال غوښتي دي چي د (اوربل = کاکل) او (اوربل = آتش) تر منځ د تجنيس صنعت تطبيق کړي خو دلته لا هم د چاپي نسخو ترتيبوونکو د (وربل) شکل ليکلی دئ او د خوشحال خان هڅه يې په پام کي نه ده نيولې. مثلاً:

توري دي زلفې دي تور دي وربل دی
مخ مي دي وليده لکه اوربل دی
هم تور لوگی دی هم سرې لمبې دي
د غوښو زړه مې پکښې قبل دی
(رباعيات - ۱۲۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

قادر خان وايي:

که طالع د عاشقانو توري نه وي
تور اوربل يې په مخ ولي تار په تار شو
(۱۳۹ مخ)

اوربوز:

په لوېديځه کي (اوربوز) ويل کېږي خو د خوشحال په کلام کي مي يو ځای (وربوز) ومومند.

و مغل ته به خبرې په وربوز کړم
سر مې پرېوزه که به سر ورته بيا کوز کړم
(سواتنامه - ۱۵مخ)

که دا د کاتب يا مرتب لاسوهنه وي نو په دغه مورد کي د لوېديځ ګړدود او خوشحال خان خټک د لهجې لار سره بېله ده.

اورسی:

په پارسي يې (أُرسی) بولي. په ظفراللغات کي يې په (آئينه) معناکړی دئ. خو په کندهار کي اورسی يو راز دروازې وې چي د پورته کېدلو او کښته کېدلو ميخانيکيت به ورته جوړسوی وو او د اړتيا په وخت کي (خوني ته د رڼا او هوا د راتلو له پاره) يې پلې پورته کېدلې او کښته کېدلې.

هجري وايي:

په اُرسی[۱۷] به ثاني بدر هويدا شي
هر ساعت چي پرسيده د مخ آيات کا
(۲۷۰ مخ)

په نورولهجو کي (ورسی) ويله کېږي.

اورغوی:

دا لغت هم په نورو لهجو کي (ورغوي) تلفظ کېږي. د خوشحال خټک په کليات کي هم د (ورغوي) په شکل ثبت دئ. که دا د کاتب تصرف

---

[۱۷] په چاپي متن کي: "په اُرسی که ثاني بدر هويدا شي" دئ چي ما ته سم نه ايسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه وي، نو دلته به هم په دغه مشخصه قاعده کي د خوشحال وينګ او د لوېديځي لهجې تلفظ يو له بله سره بېل وي.

اورکزي:

د پښتنو دا قوم په ځينو لهجوکي (ورکزي) ويل کېږي. د لوېديځي لهجې وينګ يې (اورکزي) دئ. خوشحال خان هم (اورکزي) راوړی دئ:

که اورکزي يې سراسر واړه ګمراه دي
اپريدي دي تر ګـــــــــمراهو لا ګمراه
(۲۹۸ مخ)

اورمېړ:

"مثلا اوسپنه پيدا ده چه توره شي - که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورمير پريوته...".
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

هجري وايي:

چې يې لاس زما امېل د اورميره کړه
له نشاطـــــــــه مي د سترګو دُر نثار وه
(۴۵۵ مخ)

د هجري په دېوان کي (ورمېړ) هم راغلی دئ (۴۴ مخ) چي ما ته د هجري خپل تلفظ نه ايسي.

اورنۍ:

د اورنۍ کلمه په لوېديځه لهجه کي د (اونۍ) په شکل ويل کېږي. په ځينو لهجو کي (ونۍ) ورته وايي. د خوشحال خان په کلام کي يې هم د سر الف ورسره پاته دئ خو په ارمغان، کليات (د کامل صاحب) او په کندهار چاپ کي يې ځای ځای الف ځني ايستلی او ځای ځای يې (اونۍ) کړی دئ. خوشحال وايي:

هغه وخت چې د زانګو او د اورنۍ وو
په مـــــــــــــرغيې هيڅ نظر نه وو ده
(۲۶۷ مخ)

يا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته لاطفل د اورښي یې
که دې ږیره کربلا ده
(۲۷۷ مخ)
په چاپي نسخو کي (اوښی) دئ.
حمید مومندیې هم (اورښی) وایي:
که هر څو مې لکه وورکی د پرهېز په اورښي بلېښ
تپند زړه راڅخه ترکــــــــو عاقبت ځان ته راکېښ
(کلیات - ۱۰۱ مخ)

اوریځ:

حمید وایي:
د مـــــــخ پټي ښکلي حسن کشش ډېر کا
ولې تاب وي د اوریځي د آفتاب سخت
(۴۷ مخ)
بل ځای :
لا که مخ له خال وخطه آب وتاب ډېر
ولې تاب وي د اوریځې دآفتاب ډېر
(کلیات - ۷۶ مخ)
د کندهار په لهجه کي (اوریځ) ویل کېږي او په نورو لهجو کي (وریځ) .

۳، ۱۰، ۱۰: اورېدل:

د پښتو په نورو لهجو کي (اورېدل = باریدن) د (ووریدل) په شکل ویل کېږي.
رحمان بابا وایي:
که همه عـــــــــــــمر باران وربانـدې ووري
لا ګرمي یې په صورت کښي د آفتاب وي
(۱۰۸ مخ)
د پروفیسر عبدالمجید افغاني په چاپ (۷۶مخ) کي د لومړي نیم بیتي (ووري) د (اوري) په شکل ثبت دئ.
د لویدیځي لهجې تلفظ یې (اورېدل) دئ.
خوشحال خان دواړه شکله راوړي دي.
ستا د مهر باران نه ووري چې شین شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــــــــــــا پـه زړه کـرلـی سـتـا د مـیـنې کـر دی
(۳۱۶ مـخ)

پـه گـلـشـن روه کـي د خـوشـحـال خـان خـټک د کـلام پـه (۳۴ مخ) کـي "سـتـا د مـهـر بـاران نـه اوري چـه شـیـن شي" لـیـکـل سـوی دئ او هـمـدا یـې د خـوشـحـال خـان خـپـل تـلـفـظ بـایـد وي ځـکـه د مـیـجـر راورټـي لـه پـاره د (ووري) او (اوري) تـر مـنـځ یـو انـتـخـابـول مـطـرح نـه وه.

یـا:

پـه لاتـقـنـطـوا تـکـیـه ده
کـه نـه،اور ووري تـور تـم دی
(۳۴۲ مـخ)

پـه ربـاعـیـاتـو کـي هـم (ووري) راغـلـی دئ (۱۹۵ مـخ).

مـا تـه (ووري) د کـاتـبـانـو او مـرتـبـیـنـو لاسـوهـنـه ښـکـاري (والله اعـلـم).

اوړکـی:

هـجـري وایـي:

عــــارفـان دي لـه نـېـسـتـی هـسـتـی ویـزار دي
لـکـه اوړکـي تـرخـه گـوټ کـا پـه شـودو کـښې
(۶۵ مـخ)

دغـه راز ۳۵۴مـخ، ۴۳۲ مـخ.

د رحـمـان بـابـا د کـلام پـه هـغـه بـرخـه کـي چـي مـیـجـر راورټـي پـه گـلـشـن روه (۲۶ مـخ) کـي راوړې ده، (ووړ = کـوچـنـی) د (اوړ) پـه شـکـل ثـبـت دئ:

عـاشـقـي بـه دِ اسـمـان غـنـدِ سـر لـوړ کـا
کـه مـجـنـون غـنـدِ هـر څـو پـه صـورت اوړ ئـي
(بـیـت د گـلـشـن روه پـه لـیـکـدود دئ)

اوړی:

اوړی د (دوبـی = تـابـسـتـان) مـعـادل لـغـت دئ. د کـنـدهـار د لـهـجې تـلـفـظ یـې هـمـداسـي دئ خـو پـه نـورو لـهـجـو کـي (ووړی) تـلـفـظ کـېـږي. خـوشـحـال خـان یـې هـم (اوړی) کـاږي.

پـه دا بـاغ کـې یـــــــــــــــــــــوه ونـه،
تـل تـازه تـره بـرخـنـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې یې اوړی ژمی بر خورم، برخو هسې وي کنه
(۲۹۵ مخ)

دغه راز په سواتنامه کې داسې راغلي دي:

تر کابل نه یې هوا د اوړي ښه ده
د کابل هـــــوا ترخه د ده خوږه ده
(۴ مخ)

حمید وایي:

چې پوښاک کا ژمی اوړی یو خرڅوړی
وي به سبزه لکه ســـــروه ژمی اوړی
(کلیات - ۲۷۴ مخ)

میرزاخان انصاري ویلي دي:

گه اوره، بریښنا، تناچې بارانووري
گهـ (ي) اوړی، منی، ژمی او بهار شي
(۳۸ مخ)

اوسپنه:

خوشحال په دستارنامه کی ویلي دي:

"مثلاً اوسپنه پیدا ده چه توره شی- که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورمیږ پریوته...". (دستارنامه - ۲۸ مخ)

رحمان باباوایي:

نصیحت د ناصحانـــــــــو اثر نه کا
د سړې اوسپنې خوشي تکول دي
(۹۵ مخ)

اوسپنه په ځینو لهجوکي (وسپنه) تلفظ کېږي. د کامگار ختک په دېوان کي زه د (وسپنه) پر شکل پېښ سوی یم:

په کې نه مومم د صبر یو بڅری
که د وسپنې سینه کړم ، زړه له سنگه
(۱۲۱ مخ)

زه د "وسپنې" دغه راز استعمال ځکه د بل چا لاسوهنه بولم، چي کامگارختک خو "ومه شه، ونه لید، ..." لا د"اومه شه، اونه لید" په شکل کاږي. له دې کارېدنې سره سره د کلاسیک ادب مثالونه یې ټول د لوېدیځي لهجې له وینگ سره برابر دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان خټک اوسپنه په توصیفي شکل کي "اوسپرین" لیکي :
د زړه مست لـــــــــــــــره د زلفو زنځیر بویه
په اوسپرین زنځیر دا مست تړلی نه شي
(۳۰۰ مخ)

اولجه :

دا لغت هم له لوېدیځي لهجې پرته په نورو کي (ولجه) ویل کېږي. خوشحال خان یې هم له الف سره یو ځای لیکي.
بیا به صبر د خوشحال خټک اولجه کا
راځرګنده شوه سره کړې خوله په پانو
(۱۸۰ مخ)
بل ځای:
له کوره لـــــــــــــــوته واخلي، استنجا لره روان شي
تقوی تر هسې حده، په اولجه یې وړي که زر شته
(۲۵۹ مخ)
یا :
له ځوانمرده هومره غواړه چې د زیست شي
د نامـــــــــــــرد خو نه هـــــــــــــمه واړه اولجه کړه
(۳۰۲ مخ)
دغه راز دستارنامه - ۹۵ مخ کي راغلي دي:
"... غلیم نفاق شمارلی بویه، چي دا هسې وخت اولجه دی".
په ارمغان خوشحال کي زیاتره "اولجه" ثبت ده خو کله کله یې "اُلجه" هم لیکي (۱۸، ۲۰ مخونه)
هجري ویلي دي:
اُلجه مال له ترکه چا ګټلی نه دی
د باغي نه و قاضي ته څه فریاد دی
(۱۹۹ مخ)
میرزاخان ویلي دي:
دا حضور زمان اولجه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبال پرېږده کـــــړه ثواب
(۶۴مخ)

اوسئ (هوسئ) :

د کامګارختک د دېوان د الف رديف په لومړئ نيمګړې غزله کي د پنځم نيمګړي بيت په دوهم نيم بيتي کي د (اوسئ = هوسئ) له سرڅخه الف ايسته سوی دئ او "وسئ" ځيني جوړه سوې ده. دی وايي:

"د وسئ مشک يې پيدا کړه په صحرا"
(د کابل چاپ دېوان - ۱ مخ)

کامګارختک د خوشحال خان ختک کړوسی دئ . که د "وسئ" دغه راز وينګ د ده خپل تلفظ وي او د کاتب لاسوهنه نه وي، نو بيا څوک ويلای سي، چي دغه وخت د اوسنئ ختيځي لهجې قاعدې د تکوين تر مرحلې وتلي او شعر ته يې لار موندلې وه.

اولس:

دا کلمه د پښتو په نورو لهجو کي (ولس) ويل کېږي او مشتقات يې هم بې الفه وي. لکه: ولسي جرګه، ولسوال، ولسوالي، ...

خوشحال خان يې د (اولس) په شکل راوړي:

درست اولس، قبيله واړه
ګرفتار په ډېرغضب شول
(۱۰۷ مخ)

يا:

په ښادي ســـــــــره شريک دي اولسونه
غم يوازې د خوشحال ختک د ځان دی
(۳۱۸ مخ)

يو ځای مي د (ولس) په شکل هم په سترګه سو:

د ختک ولس پـــــــــــه ننګه نه پوهېږي
کار يې درست د ناديده و په خصال دی
(۳۴۷ مخ)

خو دې بيت ته يې په حاشيه کي کښلی دي، چی په "دويمه او دريمه" خطی نسخه کي (اولس) ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه -۱۵۴ مخ کي لولو:
"... پښتون ډير دی، تومنونه اولسونه، د واړو گنجايش نشته. که حق تعالی نجات راکړه ... په کور عليحده تاريخ به انشا شي".
د خوشحال کړوسی کامگارخټک وايي:
د آشنا په عشق کې هسې بينوا شوم
چې خندان د اولس، کلي، محلت زه يم
(۷۴ مخ)

اولکه:

دا کلمه په ختيځه لهجه کي (ولکه) تلفظ کېږي. اوس يې د (واک، قبضه، تصرف) په معنا استعمال عام دئ. د کندهار په لهجه کي (اولگّه) ورته وايی. خوشحال خان يې هم (اولکه) ليکي. په دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي لولو:
په دستارنامه کي دا کلمه داسي لولو:
"... چنگيزخان کافر خوگ خوروه، اتفاق يې په قوم په قبيله په خيل خانه کښې وه، پلار يې د يوې اولکې څښتن وه. ده په ربع مسکون حکم وچلاوه...".
(۲۰۸ مخ)
د هوتکو په نارو کي يوه ناره داسي ده:
د قيتول پر سر مي ده رابيا ولاړه
يوه لو ناره يې وکړه، د حاجي ميرخان گټلې اولکه ولاړه

ايږ:

په کندهار کي يې (ايږ) بولي. په ختيځو لهجو کي (يږ) ورته وايي. د ميرزاخان انصاري ديوان په قلمي نسخه کي (زما د کتب خانې) دا لغت همداسي راغلی دئ، خو په چاپي ديوان کي يې د دغه لغت مربوطه غزل ځکه د (ياء) په رديف کي راوړې ده، چي نوري قافيې يې (خيږي، کيږي، لويږي،...) دي او څرگنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبره ده، چي (ایږ) یې د (ایږی) په شکل ثبت کړی دئ.

مګر بخل دي په حلم باندي زور شو
و جحیم وته تیار شــــــوې لکه ایږی
(۲۳۱ مخ)

زما د مطلب تکی په (ایږ) یا په (ایږي) کي نه دئ، بلکي د دغه لغت د سر په الف کي دئ چي ګویا میرزاخان یې هم (ایږ) لیکی نه (یږ).

ایـنه:

په کندهاری لهجه کي اینه (جګر = lever) ته وایي او د تلفظ پر مهال یې فشار پر دوهمه څپه راځی. اینه د (جګر) په معنی په نورو لهجو کي (ینه) ویل کېږي او فشار یې هم پر لومړی څپه دئ.

خوشحال خان ختک یو ځای ویلي دي:

ستا له خویه نه مي خوږینه ده اینه
څکه هسې وهم کاني په سینه
(مرغلري - ۳۴۲مخ، کلیات د کابل چاپ ۲۸۷مخ)

بل ځای یې (ینه) هم راوړې ده:

د دلبرو په ستاینه
ما پخه کړه خپله ینه
(مرغلري - ۲۶۲مخ)

میرزاحنان بارکزي ویلي دي:

ستادمیني ګرګ په هسي شان رنځورکړم
چي زهوب می مدام وزي له ایني
(۱۸۱مخ)

بل ځای وایي:

تروریښمویې پسته هسي سینه ده
وبغل تې دزاهدخوږینه ده
(۲۰۴مخ)

مولوي بریالی وایي:

چمبه ګل مي په سینه لاسونه سره کا
په اینه مي وهي ګـــــــوتي د منګول ناز
(اهار - ۴۷ مخ)

تر (واو) وړاندي د (الف) د زیاتولو قاعده دومره پراخه وه، چي "ونه لید" غوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلمات لا هم "اونه لید" او "ومه شه" د "اومه شه" په شکل ویل کېدل. کامګار خان خټک ویلي دي:

په دنیا کې مې اونه لیده په سترګو
په فردوس کي د سرور نبي صحبت را
(دیوان - ۲۴ مخ)
تر قیامته بیا په ما باندي اومه شه
که د تا د لاس د زخم څه درمان کړم
(دیوان - ۶۴ مخ)

دغه راز "اوخوت" په ۶۸ مخ کي.

++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۱: څخه:

(څخه) هم یو هجایي تلفظ لري هم دوه هجایي. له دوه هجایي تلفظ سره یې د ختیځو لهجو کاتبانو مشکل نه دئ مونډلی او ځای ځای یې پر خپل حال پرې ایښی دئ، خو یو هجایي تلفظ یې یو مخیزه ایستلی او پر ځای یې (نه) ایښی دئ (وګ: معیاري پښتو - ۲۱۶ مخ).

د دې کلمې پر ځای د پښتو په ځینو لهجو کي (نه) توری استعمالېږي. د خوشحال خان په کلام کي د (څخه) استعمال ډېر په سترګه کېږي. داسي ځایونه هم ډېر دي چي د (څخه) پر ځای (نه) ورلوېدلی دئ او که دغه ځایونه بیرته په (څخه) ولیکل سي، د شعر پر رواني باندي ښه اثر ښندي. مثالونه یې:

موسی څخه هیڅ نه وو، ورڅخه یوه عصا وه
قارون څخه دنیا وه، خـــــــود یې ولیدل آفات
(۳۹ مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کي په پورتنیو مواردو کي (سره) کلمه ډېر رواج لري (موسی سره هیڅ نه وو، ورسره یوه عصا وه).

د نورو کلاسیکو شاعرانو په دیوانو کي هم کاتبانو (نه) سرباری کړی دئ. لکه د حمید په دې بیت کي چي یې لولو:

دا مې پرېوته پېښه د زړه له داغه
که د لاس نه د نمر مخي مشال پرېووت

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۵۰ مخ)
د دوهم نیم بیتي سمه بڼه باید داسي وي:
"که د لاسه د نمر مخي مشال پرېووت"
زما یقین دئ چي په خطي نسخه کي به د (لاس) په کلمه کي د سین پر سر باندي زور (فتحه) له کاتبه هېره سوې وي او د کلیات مرتب یا بل چا به د نیم بیتي د وزن د پوره کولو په خاطر (نه) پر زیات کړی وي.
د خوشحال خان په کلام کي د (درڅخه، راڅخه) نور مثالونه دا دي:
چه هنر د بزرگئ درڅخه نه وی
طالع څه کا تا په سر واخلی مگر
(دستارنامه - ۲۸ مخ)
یا:
ځان او زړه، صبر ارام یې له ما یووړل
له ژوندونه خو هـــــمدا څه وو راڅخه
(۲۰۵ مخ)
یا:
یو قـــــــــرین هسې پیدا نه شو راڅخه
چې دما په زړه یې نه کړل منگول ښخه
(۲۰۶ مخ)
یا:
آئینې وته نـــــــــظر کړه گل به څه کړې
چې خپل مخ د گل په څېر درڅخه شته
(۲۶۵ - مخ)
دغه راز په سواتنامه کي لولو:
په ورتله به بیاخـــــدمت راڅخه غواړي
پښتانه چې سره وژنو، دیو پرې ویاړي
(۱۴- مخ)
هجري وایي:
زړه عجب راڅخه ګُم شه نه یې مومم
بې ګُمانه به هـوري وي چي صنم دی
(۱۸۵- مخ)
رحمان بابا وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه نـــــــــــظر یـې زړه راڅـــــــخه یووړ
خدای دي خير کا چي لا وکړي بل نظر بيا
(۱۷ مخ)

میرزاخان وايي:
دغه نن ساعت درڅخه غنیمت دی
د پـــــــــرون اندیښنه واړه ده سلفه
(۱۶۴ مخ)

د کندهارلهجه د (څخه) د استعمال دغه راز موارد ډېر لري. ملا محمد عیسی کندهاری د عمرجان صاحبزاده کیشانی (۱۳۴۸ هـ ق مړ) په مرثیه کي وايي:
اوس یې بېلتون دئ له جهانه څخه
ولاړئ صـــــــاحب له خراسانه څخه
(د ؟ مخ)

پوهاند زیار صاحب د خوشحال په کلام کي د "څخه" د استعمال په ارتباط لیکي چي د خوشحال خان په کلام کي د دغه ضمير "بېځایه کارونو څرک ... هیڅ نه لیدل کېږي ... او دا چي (څخه) یې زیاتره د (سره) هممانیز کارولی دی کومه نادوده نه بلل کېږي". پوهاند صاحب د "څخه" بل اندول "نه" معیاري نه بولي او دلیل داسي راوړي، چي "له نفي ویيکي (نه) سره ګډون پېښوي". دغه راز د کندهاري ګړدود "څه" هم معیاري نه ګڼي. دوی یې دلیل نه دئ راوړئ خو غالباً به یې مراد له "څه = قدری (فارسي)" التباس وي. پوهاند صاحب د دې ضمایرو پر ځای"له - سره" معادل معیاري ګڼي (وګ : د خوشال ادبي پښتو- ۷۹ مخ). زه د پوهاندصاحب دغه پيشنهاد سوې قاعده له پخوا څخه په ټينګه تعقيبوم.

+++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۲: (پر) او (په):

د خوشحال خان په کلام کي د (پر) پر ځای زیاتره (په) راغلی دئ. پوهاند زیار صاحب هم دغي ګډوډۍ ته اشاره لري (د خوشحال ادبي پښتو - ۷۸ مخ) او دا بیا د ختیځو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لهجواغېزه بولي. زما په خیال د (په) دغه راز بېځایه استعمال د خوشحال خپل انتخاب نه بلکي د کاتبانو لاسوهنه ده. د پوهاند صاحب دا خبره چي وایي " له کندهاری او تاریخي ادبي پښتو پرته نور زیاتره ګرډودونه (په) او (پر) سره ګډوي، پر یوه وخت یا دوارو په الي، ارتباطي او تسلسلي مانا کاروي، په بله وینا د دوارو (په) پازه پر ځای کوي او یا دوارو په استعلایي مانا؛ یا په بله ژبه دوارو د (پر) دنده تر سره کوي، ..."[۱۸].

دپوهاندصاحب ددغي خبري دتایېدله پاره دشمس الدین کاکړیوبیت رااخلم چي د (په) او(پر) دکارولوډېرښه مثال کېدلای سي :
چي یي شرط تاره په سردیارپرزلفو
مستوجب ــــــــــــــــــــه دکشتن شوزمادل
(۸۱مخ)

د (په) او (پر) په برخه کي ما (هوتک) یو وخت په دعوت جریده (۱۱۳ - ۱۱۴ ګڼه ۹ مخ) کي د زیارصاحب پر "واښه پر خوله" باندي تبصره کړې وه او لیکلي مي وه، چي دلته د ظرف و مظروف په حکم (واښه په خوله) کره راځي. پوهاند زیار صاحب پخپل کتاب (لیکلارښود - ۳۲ مخ د۱۳۸۶ش چاپ) کي زما په جواب کي بیا پر خپله خبره ټینګار کړی دئ او خپل دلایل یي داسي لیکلي دي، چي: "... یو خو په ظرفي مانا او جاج (په) ما هیڅکله، په هیڅ ګړدود او متن کي بې (کي) سربله نه دی موندلی او بله دا چي دلته اړینه نه ده چي واښه دي کورټ او سکوت دننه په خوله کي ونیول شي، بلکي کېږي د چا خبره هسي یي اکټ وشي ...". زه د دوی له دغو دلایلو سره بیا هم "واښه پر خوله" سم نه بولم او "واښه په خوله" کره ګڼم. دلته

---

[۱۸] زیار، مجاوراحمد (دوکتور)، ویي پوهنه - ۴۷ مخ، کابل پوهنتون - ۱۳۶۰ ش. د ډبري لیکه ده. دا خبره د لیکلارښو د په ۳۱مخ کي هم تایېدکړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کي) حذف سوی دئ او دا چي پوهاند صاحب وايي په هيڅ متن کي يې (په) له (کې) پرته ليدلی نه دئ، د حميد دا شعر د دوی په جواب کي ورته راوړم چي ويلي يې دي:

رستمان د صبر په دا په ځمکه؟
و هلک ته د زاری واښه په خوله کا
(د عبدالحميد مومند کليات - ۳۵۵ مخ)

لومړی نيم بيتی سم نه دئ ثبت سوی.
يا:

که هر څو ورته نيوه په خوله واښه
لا يې ځـــــان لکه لمبه راته گواښه
(کليات - ۳۷۴ مخ)

++++++++++++++++

۲،۲، ۱۳: لره:

خوشحال دغه اداتي ضمير هم له لوېديځ گړدود سره سم کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو په ۵۲ مخ کي د دې قاعدې په مثال کي "هر طبيب لره چې ويرشمه ناقص دی" راوړی دئ.

د تلوکان ملاحسن اخوند (۱۲۴۵هـ ق مړ) ويلي دي:

چي چندڼ لره ورځي سر خو به بايلي
د اپي مارانو ځای د چندڼ سيوري

+++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۴: خبر، خبره:

د کندهار په لهجه کي (خبره) د (خبر - د باء په زوه ره کي) په شکل ويل کېږي. جنس يې مونث دئ. د خوشحال خان په ځينو بيتو کي که (خبره، خبرې) د (خبر) په شکل راوړه سي، د مسرې وزن ډېر روان کېږي. د (خبرې) په سته والي کي د خان شعر بې وزنه سوی دئ. مثال يې:

څوک د وصل خبرې کاندي موږه
خوښ په خپل بر بست يو
(۱۷۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دي غزل کي هر نيم بيتی اته څپې دئ. که (خبر) د (خبري) په شکل وليکل سي، د نيم بيتي وزن يوه څپه زياتېږي او نهه (۹) کېږي. خو که (خبر) د کندهار له لهجې سره سمه وکښل سي، د څپو شمېر اته کېږي او وزن هم په سمېږي. د دي غزل نور بيتونه داسي دي:

په سما مـــــــــــــــــو قدم ايښی
لکه مـــــــــــزکه هسي پست يو
هغې خـــــــــــولي وته نظر کړه
هغه هسې نيست و هست يو

له موضوع سره د ارتباط په لړ کي، خوشحال (څپر) کلمه هم بې له (هـ) کار کړې ده خو د کاتبانو لاسوهني له هغې څخه (څيره) جوړه کړې ده او د خوشحال خان شعر يې بېخونده کړی دئ. بيت دا دئ:

لس کالونه تېر کاپه يوه جامه خيرنه
کوز وجود برمنډ، په سر څيره کښېږدي زرينه
(کليات -۲۵۴مخ، کابل، مرغلري - ۲۷۳مخ)

دلته (څيره = چهره، څهره) معنا نه ورکوي او دا کلمه غالباً (څپر) ده، چي د (خبر = خبره) پر وزن مجازا د (خولی) معنا ورکوي. (څپر) په نورو لهجو کي (څپره) ويل کېږي.

++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۵: د (ي) لنډون:

(ددي قاعدي له پاره دلنډون اصطلاح پوهاندزيارصاحب کارکړې ده) دا قاعده په کندهاری لهجه کي ډېره عامه ده او ما په (پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه ـــ ۹۴مخ) کي په تفصيل سره بيان کړې ده. دلته يې د خوشحال په کلام کي هم څېړم:

بې = به يې:

خوشحال وايي:

نه به سترګې د سړي په چا خوږي شي
نه بې مـــــــــــــــاته په اوبو شي د چا تنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۰۷مخ)
د (بې = به يې) قاعدې په پوهېدلو کې د پښتو د زياترو لهجو ويونکي مشکلات لري. همدا سبب دئ چې د خوشحال خان خټک کليات په (۱۳۲مخ، نوی چاپ) کې دا بيت له خپل اصلي حالته اړول سوی دئ او دوهمه مصرع يې "نه يې ماته په اوبو شي د چا تنده" ثبت کړې ده خو دې ته يې پام نه دئ چې د لومړی مصرع (نه به) د دوهمې له (نه يې) سره د زمانې په لحاظ تناقض لري او دا تناقض بيا د خوشحال له "سخنوری" سره سر نه خوري. خوشحال خان د دومره تيتې سويې شاعر نه وو، چې د يوه بيت دوې مصرع ګانې دې په دوو بېلوبېلو زمانو کې سره وتړي.

بل ځای وايي :

اشـــرف خان به چرته بند وي
څه به کا څرنګ بې ژوند وي
(فراقنامه - ۳۱مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :

کافران بې له هيبته مسلمان شي
مسلمان به په اسلام شي مفتخر
(۵۷مخ)

نهې = نهی يې:

خوشحال خان يو ځای ويلي دي:

واړه امر مې قبول دی
ترې توبه چې نهې نام دی
(۳۱۹ مخ)

دلته (نهې = نهی يې) ده. دا قاعده د کندهار په لهجه کې عامه ده.

يا :

په هر لورې = په هر لور يې:

په دا اور کې دي زما لمن ونه سوه
په هـــر لورې رسېدلې شرارې دي
(۳۸۱ مخ)

دلته "په هر لورې = په هر لور يې" دئ. دغه قاعده د کندهار د لهجې

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاعده ده. د خوشحال خان خټک کلیات (۲۷۱ مخ) کي دوهم نیم بیتی "په هر لوري رسېدلي شراري دي" لیکلی دئ، چي سم نه دئ. په پورتني بیت کي "شراري" له "دا اور" سره تړلي دي یعني د "دا اور" شراري هر لور ته رسېدلي دي او دا مطلب په "هر لوري یې رسیدلي شراري دي" سره ښه افاده کېدلای سي خو دغه لیکنه بیا د شعر وزن له دوولسو څپو څخه دیارلسو څپو ته زیاتوي او سکته منځ ته راوړي. د دې سکتې چاره په "هرلورې = په هر لوري یې" سره کېږي او "سخن شناس" خوشحال له دغي قاعدې سره ښه پوره بلد وو او په شعر کي یې کار کړې ده. که "په لوري رسېدلې شراري دي" ومنو نو بیا دا حکم عام دي او له "دا اور" سره چي د (دا) په اشاره سره مشخص سوی دئ، نه جوړېږي. په دغه راز باریکیو باندي پوهېدل د متنپوه له پاره حتمي او لازمي دي.

څې = څه یې:

خوشحال خان ویلي دي:

گرگدن گردن د فیل خوري
څــــــــه میږیه څې قوت وي
(۳۹۶ مخ)

دلته (څې = څه یې) دئ.

د خوشحال خان خټک کلیات (۲۸۵ مخ) او ارمغان خوشحال (۶۱۹ مخ) او د خوشحال خټک مرغلري (۴۸۳ مخ) کي دوهم نیم بیتی"څه مېږی څه یې قوت وي" راغلی دئ. دلته بیا وینو چي د "څې = څه یې" په پوهېدلو کي مشکلات پېښ سوي دي ځکه یې نو د بیت د وزن ساتلو په نیامت د خوشحال خان "مېږیه" په "مېږي" اړولی دئ. د کابل چاپ کلیات د "مېږیه" په ثبت کي د هغي نسخي لیکنه په پام کی نیولې چي د خوشحال خان خټک په ژوندلیکل سوې ده.

بورې = بوره یې:

خوشحال خان وایي:

که په دا حسن د گل غوندې پیدا یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بورې مور كه شـــــاپير يه يې راوړې
(۴۷۱ مخ)

دلته (بورې مور كه = بوره يې مور كه) ده. كه يې په بشپړه توګه ولیکئ د شعر وزن ته تاوان رسېږي.

پړې = پړ يې:

خوشحال خان ويلي دي:

چې مين شوې درست د يار په رضا درومه
اوس كه خپله رضا كــــړې خوشحاله! پړې
(۴۷۱ مخ)

پړې = پړ يې (ملامت يې)

يا بل ځاى وايي:

د عشق شــــورې د عاشق له دله نه ځي
په جهان يې فيروزي ده په دا تور كې
(۴۷۷ مخ)

دلته (شورې = شور يې) دئ.

يا:

دې = دي يې:

خوشحال ليكي:

" ښه آس، ښه توره، ښه عورت په بخت په طالع په لاس كښيوزى - تجربه ئې هونبره چا كړې ده، چه پوست دِ (دې) تنګ وى، شادِ (دې) وبله ته نزدې وى، ستركې دِ (دې) غټې وى، سر دِ (دې) هسک او بې ګوشت وى ..."، (دستارنامه - ۵۳ مخ).

په قوسينو كي (دې) ما په نقل قول كي ورزيات كړى دئ او په ټولو ځايو كي "دِ = دې = دي يې" معنا وركوي. په دستارنامه كي دغه راز ځايونه نور هم سته (۶۱ ، ۱۰۶مخ).

نې = نه يې:

نه په تلــــه د جهان غم كړم
نې په راغله يم خوشحال
(فراقنامه - ۲۸مخ)

په حاشيه كې ورته كښلي دي "نى: نه يې، اصل : نه په".

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې = که یې:

د سوات ملک چې پکې روغې حویلی دي
په هـــــــــر کور کې گلزارونه، سهیلی دي[۱۹]
(سواتنامه - ۵ مخ)

چې = چي یې:

حمیدوایي :
مخ به څنې کوږ کا اوس د ستاغوندې دلبره
خدای چې کـــــــــــــروي له بدبختیه د چا ورځ
(کلیات ۶۱مخ)
دلته "چې" د "چي یې" وظیفه سر ته رسوي.

تیغونې = تېغونه یې:

هجري وايي:
هسې شنه تیغونې وزوول له زمکې
چي یې باغ کان د فولادو سر په سر که
(۱۱۷مخ)
په اصل کي "تیغونه ئې" دي چي په شعر کي یو سېلاب زیات کړی او سکته یې پکښې راوستلې ده.

ډکې = ډکی یې:

هجري ویلي دي:
چنبې زیږ گلـــــونه وزوول له تنه
هر یو ډکې نمونه د چندڼ هار که
(۱۳۱مخ)
په متن کي "ډکی ئې" دئ چي دنیم بیتي یوه څپه یې زیاته کړې ده اوشعریې عیبي کړی دئ. که یې دهجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی یې" لوستلی وای داعیب یې له منځه تئ .

رازې = راز یې

---

[۱۹] د خوشحال ختک کلیات (۹۱۸ مخ نوی چاپ) کی دا بیت داسی دئ:

د سوات په ملک کې روغې حویلۍ دي

په هـــــــــر کور کې گلعذارې سهیلی دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند ویلي دي:
دا چې ته په هسې رازې د رقیب
ځکه ورمـــــــه زه ناسازې د رقیب
(۴۴مخ)

دردونې = دردونه یې:

مولوي بریالی وایي:
هجر شوخ فراق یې شوخ دردونې شوخ دي
ناز یې شوخ کبر یې شوخ کوي گفتار شوخ
(اهاړ - ۲۷مخ)

+++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۶: یوه (د مذکر له پاره):

په کندهاري گړدود کي (یوه) د (واو) په زوه ره کي سره د مذکر له پاره کارېږي او د (واو) په زوَر (فتحه) سره د مونث له پاره کارېږي. لکه: (یوه سړي راته وویل، یوه نجلۍ راغلله). دا جملې په نورو لهجو کي (یو سړي راته وویل، یوه جنۍ راغله) ویلي کېږي. د خوشحال په کلام کي هم د مذکر له پاره د (یوه) کلمه استعمال سوې ده.

چې احوال د هر یوه راته معلوم شو
هـــر یوه ته مې تیار کړل یو څو چخه
(۲۰۶ مخ)

یا:

په سنت به د همه زړونو مردود شي
که دچار شي تر یوه پوري مردوده
(۲۰۷ مخ)

یا:

یوه زړه لـــــــــــره یـــــــــــوه مینه کافي ده
څوک چې ډیرې مینې کا د غم لایق شي
(۳۵۵ مخ)

د اول نیم بیتي لومړی "یوه" د (واو) په زوه ره کي او دوهم "یوه" د (واو) په زور (فتحه) باید وویل سي.

یا:

زویه چه ووت د پلار لـــــه رایه
توبه دې وکاکم بخت ته وایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه که نه کا ســـــــزا به مومی
په دوارو کونه لـــــه یوه خدایه
(رباعیات - ۸۶ مخ)
یوه : (د "واو" په زوره کي - د مذکر له پاره)
حمید وایي:
په یوه به دي هم سترګي خوږي نه شي
که نظر کـــــــــــــــــــړي د دي دور په
دا خلق
(کلیات - ۱۲۳ مخ)

+++++++++++++

۲،۲، ۱۷: یو (د مونث له پاره):
هجري وايي:
یو لقمه بي غـــــــــمه نه لري د خورد
په خو رنګ نقش پیدا په یوه دم کا
(۴۰ مخ)
حمید وایي:
تر دا منځ یـــــــــــــــــو غزاله فتنه
انګیز
لکه دی هسې شوخ چشمه بلاخیز
(۴۸۲ مخ)
++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۸: لمن:

په لویدیځه لهجه کي (لمن) په همدي شکل رواج ده او جنس یي د نورو لهجو په شان مونث دئ. په نورو لهجو کي یي د (لمنه) په شکل وایي. خوشحال خان دا لغت د (لمن) په بڼه زیات راوړی دئ.

که لاس مي رقیبان په تیره توره سره پري کا
لمن به دي لا هـــــــم زما له لاسه نه شي خلاصه
(۲۲۵ مخ)
یا:
لویه پیشکشي ده په وصال کي درته وایم
دُر یي په لـــــــــــمن کي ورته
ګـــــــــــوره تلوه
(۲۹۳ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یـا :
پـه دا اور کې دي زمـا لـمن ونـه سوه
پـه هر لـــــوري رسېدلـي شراري دي
(۳۸۱ مـخ)
یـا :
ګـډ شـــــــم پـه ګـلشن کـې لـمن ډکـه کړم لـه ګـلـو
بـیـا بـیـخوده لاړ شم واړه ګل راڅخه تـل شي
(۴۱۱ مـخ)
یـا :
د مـــــــــــــــرد چه نـه وی لـمن خیـرنـه
پـاک وی پـه ژبـه پـاک وی پـه ژمنـه
کـه زر بلاوی انـــــــــــدوه دي نـه کـا
فـرښتـې بـــــــــــه واړوی بلا لـه ده نـه
(رباعیات - ۷۹مخ)
رحمان بـابـا وایـي:
مـــــــا دي ستا لـمن تـه اچولـی دا خپل ځان دی
ستـا دی ځمـا نـه دی کـه دانـا دی کـه نـادان دی
(۲۳۹ مـخ)
هجري وایـي:
مــــــــــــــرګ بـې واره لـمن کلـه د چا نـیسي
ولـې نـه پـایـي یـو دم چي رزق یـې تـم کـه
(۷۳ مـخ)
عبدالقـادر خان وایـي:
سرې سرې اوښکې مې لـه سترګـو پـه لـمن ځي
د یـار غـــــــــــــمه راشه
ګــــــــــــــــــوره لالـه زار خپل
(۸۷ مـخ)
شمس الـدیـن کـاکړوایـي :
مـحبت هسې لـمن ده
چي پـرڅرخه دزړه ستن ده
(۱۰۷مـخ)

+++++++++++++++

۲،۲، ۱۹: خپـلـوان:

خپلـوان د (خپل) جمع حالـت دئ. د ختـیځی لـهجې ویـونـکي دا کـلمه اوس د مـفرد لـه پـاره هم کـاروي او لـیکنـي ژبـې تـه یـې هم لار مـونـدلـې ده. دمـثـال پـه تـوګـه: پـه دې جمـلـوکـي چي "دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماخپلوان دئ" یا" دازماخپلوانه ده"[۲۰] څخه یې مرادیوتن وي .په لویدیځه لهجه کې د مفرد له پاره د خپلوان کلمه نه راځي او پر ځای یې "خپل" کاروي. د مثال په توګه: "دی زماخپل دئ، دا زماخپله ده، دوی زما خپلوان دي، تاسي زموږ خپلوان یاست"[۲۱].

خوشحال خان هم "خپلوان" د جمع له پاره کاروي.

بدخویي به د خپلوانـــــــو سره څوک کا
چې په خپله په خپل ځان پسندي اندوه
(۲۸۴ مخ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاری وايي:

خپلوان خپل کړه چي دي وس رسي تر څو
زړه یـــې ســـــــاته د ځــــــــلمیانو د زړو
هغه څوک مه کـــــــــــــــړه له ځانه مرور
چي یـــــي بیـــــا پخلا کـــــــــــــوې په مرکو
(کلیات - ۲۱۰مخ)

په کندهار کي د "خپلوان" له پاره "کریبان، قریبان" هم رواج لري. د "قریبان" کلمه خو به شايي د عربي "قریب" څخه راوتلې وي. په عربي کي د "قریب" جمع "اقارب، اقربا" ده، خو د کندهار په لهجه کي یې د پښتو ژبي د جمع قاعده پر تطبیق کړې ده. حمید مومند د (قریب) کلمه د (خپل) په معنا کار کړېده. دی وايي:

که لېږ ډېر و ما "حمید" راکا په عشق کې
نشته بل یار و آشـــــــــــــــنا قریب زما

---

[۲۱] په لویدیځو مطبوعاتو کي د "طالبان" کلمه د مفرد (یوه طالب) له پاره هم کاروي. مثلاً (One Taliban was killed) یعني یو طالب وژل سوی وو، خو که دا انګریزي جمله ټکي په ټکي وژباړل سي، معنی به يې داسي وي: یو طالبان وژل سوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۱۷مخ)
شمس الدین کاکړ وایي:
اقارب شول عقارب راپوري نښلي
خدای وماته کړل داخپل هسي بلا
(۳۲مخ)
اشرف خان هجری د "قریبان" پر ځای "قراباټ" لغت راوړی دئ:
زه ختک هر گز رضاپه پردیس نه یم
د یار میني کـــــــــــــــــړم جدا له قراباته
(۳۵ مخ)

++++++++++++++++++

۲،۲،۲۰: روڼا، رڼا:

د کندهار په لهجه کي د (روڼا) وینگ عام دئ. نوري لهجې یې د (رڼا) په شکل تلفظ کوي او لومړي توري ته یې زور (فتحه) ورکوي. د خوشحال خان په کلیات (کابل چاپ) کي دا دواړه شکله زما په سترگه سوي دي:
زوړ خوشحال چي د دلبرو دیدن غواړي
د دلبرو په وصــــــــــــــــــال کې روڼایي ده
(۲۸۷ مخ)
یا:
لکه ستا کسي په خوارو برابر شي
د طالع تر رڼا شـــــه دا سیاهي شوه
(۲۹۰ مخ)

++++++++++++++++++++

۲،۲،۲۱: یې = وي:

د لویدیځي لهجې ویونکي کي د "ول" په گردانولو کي د راتلونکي زماني احتمالي (وي) حالت زیاتره د (یې) په شکل کاروي. مثالونه یې دا دي:
- زما په خیال مېلمانه به راغلي یې (راغلي وي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

- خور به مي له کابله راغلې يې (راغلې وي).
- تاسي به اورېدلي يې (اورېدلي وي) چي فتح خان د کلابس ووه.
ما د خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور) کي د (يې = وي) شکل ليدلی دئ. دی ليکي: "تا به آرويدلی ئي چه پښتانه د کوهستان، راجگان د هندوستان چه ډير نام و ناموس لری ــ تهورو بسالت په افراط لری ــ ...".
په دې عبارت کي "تا به اروېدلي ئي = تابه اروېدلي وي" له لوېديځي لهجې سره سم راغلی دئ.
د دستارنامې دغه چاپ له هغې نسخې څخه تهيه سوی دئ، چي د خوشحال خان تر مړيني نونس کاله وروسته د هغه د لمسي افضل خان په غوښتنه استنساخ سوې ده. په کابل چاپ دستارنامه (۶ مخ) کي يې دغه ځای "تا به هم اورېدلي وي ..." ثبت کړی دئ.
بل ځای د خط د هنر په باب ليکي: "کور د ده وران شه چه د ده دمخه څه ورانه ئي، څه ودانه ئي په جهان ...". (دستارنامه ۳۶ مخ)
(څه ورانه ئي، څه ودانه ئي = څه ورانه وي، څه ودانه وي).
په کابل چاپ دستارنامه (۱۹ مخ) کي يې دا برخه داسي راوړې ده:
"کور د ده وران شه چي د ده دمخه څه ورانی، ودانی په جهان شی".
ما (هوتک) ته داسي ايسي چي د کابل چاپ دستارنامې ترتيبوونکي دي د (يې = وي) په پوهېدلو کي ستونزي درلودې.
د پښتو په نورو لهجو کي هم د (واو) واول په (ی) باندي اوړي. (مور) د (مېر) په شکل وايي. په لوېديځه لهجه کي په (ی) باندي د (واو) د اوښتلو دوه مثاله زماپه سترگه سوي دي، چي يو يې همدا پورتنی (يې = وي) او بل يې (څليرويشت = څلورويشت) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدين كاکړپه دالاندي بيت کي (يي = وي) معناشندي :
زړه دکبرپـــــــــــــــــــــــه فاقه سره مړشه يي
چي خوږه خوله مي ديا روخواته نه شوه (۱۱۹مخ)
"وخواته" دلته د (اشتها) په معنا راغلي ده .
"ډوډی مي وخواته نه کېږي" يعني اشتهامي نسته، ډوډی نه سم خوړلای .
+++++++++++++++

۲،۲، ۲۲: راغله، وليده، وکړه، کړه (د جمع له پاره):

د کندهار په لهجه کي که د (راغله) کلمه د لام په زور (فتحه) وويل سي د مونث له پاره راځي او که په زوه ره کي وويل سي د جمع له پاره کارېږي. دا قاعده په کلاسيک ادب کي هم پالل سوې ده.دخوشحال خان خټک اوددو دکورنی دشاعرانوپه کلام کي په دغه راز حالاتوکي (راغله) او(راغلل) دواړه موندلای سو.خوشحال خان په سواتنامه کي ويلي دي:

داسگان رالـــــــــــره راغله، زه يې ويش کړم
په ليده او په راتله يې په تشويش کړم[۲۲] (۴۸مخ)

هجري وايي:
هغه تللي ياران نه راغله لارغه شول
په کاته پې ســــــــــــتري دوه لېمه شول
(۳۹۱مخ)

---

[۲۲] دي بيت د خوشحال خان ختک په کليات (۹۲۷مخ، دويم چاپ) کي لاس خوړلی دئ او "دا سګان را لره راغلل، زه يي ويش کړم" ځني جوړ کړی دئ. (ويش) به يي د (تشويش) قافيې له اسيته اړولی وي او (راغلل) به يې معياري کړی وي. خو تر دي بيت يي ځلوربيته وړاندي بيا "کړه" فعل د جمع (ملکان، شيخان) له پاره ثبت کړی دئ. که د اوسنی قاعدې مراعات په کلاسيک ادب کي روا وي نو دلته يي هم بايد د (کړه) پر ځای (کړل) راوړی وای. په متونو کي دغه راز لاسوهني د ژبپوهانو ستونزي ورزياتوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند (ولیده) د جمع له پاره راوړې ده.

د دنیا اهلِ دُوَل د زړه په سترګو
واړه ولیده تر ځان خواروبتر ما
(کلیات - ۸ مخ)

د کندهار په لهجه کي (ولیده) د جمع له پاره ویل کېږي. "ډېر خلګ مي ولیده چي چکچکې یې کولې". په دغه راز حالاتو کي اوس (ولیدل) شکل کارېږي.

حمید "کړه" هم له کندهاری لهجې سره سم د جمع له پاره کاروي:

ما په یار پسې لېمه په ژړا سپین کړه
یار په ما پسې کوي توره بلا
(۲۲ مخ)

"لېمه" دلته جمع ده او له ننني قاعدې سره سم باید په تېره زمانه کي د "کړل" فعل ورته راسي.

یا:

په یوه نظر یې هر څه له ما لوټ کړه
مه شه ساز په چا د ترکو روایت
(کلیات - ۵۱ مخ)

دلته بیا د (هر څه) له پاره، چي جمع حالت دئ، د (کړه) فعل راغلی دئ.

میرزاخان انصاري هم (کړه) د جمع له پاره راوړي:

سالکان یې د هجران په تاو پاخه کړه
اوس یې ګوره استعداد ورته د لودی
(۲۰۷ مخ)

اشرف خان هجري هم (کړه) د جمع له پاره کاروي:

د ژړا سیل مي جوړه کسي لاهو کړه
کله زړه د دهر سوړ شه لا شدت کا
(۲۷۸ مخ)

"جوړه کسي" جمع ده او فعل یې ورته "کړه" راوړی دئ.

خوشحال خان په یوه بسته غزله (دوولس بیته) کي (کړه) د جمع له پاره راوړي دي خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاتبانو او مرتبینو تصرف او لاسوهني له هغه څخه (کړل) جوړ کړي. غزل داسي ده:

ما په ننګ د پښتانه خوانان قربان کړل
بیا مي غوره جمع ښه ځوانان کړل
(کلیات - ۱۱۱مخ)

دي غزلي ته یې په حاشیه کي کښلي دي:
"دغه نظم په چاپي نسخو کي د (هـ) په پټی کي خپور شوی دی او په ټولو نسخو کې د (کړل) پر ځای (کړه) راغلی دئ". (پر "کړه" باندي تاکید زما دئ. هوتک) ځوک اریان پاته سي چي د مرتِب له پاره به د دغه راز لاسوهني مجوز څه وي؟ چي "ټولو نسخو" (کړه) ثبت کړی وي او دی یې (کړل) کوي!

کندهاری شاعرمیرزاحنان بارکزي د(کړه) فعل د(مارانو) له پاره داسي راوړی دئ :

زما ومرګ ته دي دزلفوماران جوړکړه
دمېږي په مرګ حشرڅه کوي ځوک
(۷۹مخ)

حشر دلته د(اشر) په معناکارسوی دئ .

میرزا خان انصاري (ټوله) د جمع له پاره کاروي نه (ټول).

دا څه وخت شـــو د هولي
هندوان ټوله شو ولولي
....
نارینه چي دیوانه شوه
هسي ښځي دي بهولي
(۲۵۱ مخ)

(شوه) د (واو) په زوره کي د جمع فعل دئ. د کندهار په لهجه کي هم (نارینه) د جمع په حالت کي راتلای سي. په ختیځه لهجه کي اوس د (نرینه) لیکني د رواجولو هڅه روانه ده[۲۳].

++++++++++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۳: درلود:

---

(۲۳) ددغه راز الفانودحذف مثالونه دداکترپالوال صاحب دکتاب"معیاري پښتو" په ۱۱۴مخ کي وګورئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان د خپل پلار خوشحال خان خټک په باب وايي:

خپل پردي له ده همـــــــه شکر گذار و
خاموشي حلم يې ډير درلود بردبار و
(۴۶۲ مخ)

د پښتو په ختيځه لهجه کي د "درلودل" پر ځای "لرل" زيات کارېږي او د "درلود"پر ځای په دغه شان حالاتو کي"لاره" ويل کېږي.

+++++++++++++++++++
+++++++++++++++++++

۲، ۲،۲۴: گډېدل:

گډېدل مصدر د پښتو په نورو لجو کي د "نڅېدلو، رقصېدلو" په معنا کارېږي. "گډا" يې اسم دئ. د کندهار په لهجه کی د (خبرو کولو) په معنا ويل کېږي په تېره بيا د بېځايه خبرو کولو په معنا ډېر راځی. په همدې معنا يې خوشحال خان هم کاروي:

لږ وار و ما ته راکړه چه زه هم درته ووايم
څو ته هسې گډيږې پـــــــه خبرو نامحکم
(ارمغان - ۶۹ مخ)

مولوي عبدالغفار بريالی وايي:

"برياليه" عبث مه ورته گډېږه
کانه نه اروي د بل له قاله هيڅ
(اهاړ - ۳۲ مخ)

+++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۵: چپ:

(د لومړي توري په زوه ره کي) د خاموش، پټه خوله په معنا د لوېديځي لهجې ژوندی لغت دئ. د پښتو نوري لهجې يې (چوپ) تلفظ کوي.

حميد وايي:

د داغلي زړه له آهه شم څه شان چپ
د چمن په گلـــــــو، نه وي بلبلان چپ
(۴۵ مخ)

د کندهار په لهجه کي د ډيري خاموشی له پاره "چپه چپايي" لغت کارېږي چي په نورو لهجوکي يې "چوپه چوپتيا" بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

۲،۲۶: رانـیـول = خریـدن:

دا لغت د نـورو لـهجو ویـونکي (راونـیـول) لـیکي، چي معنا یـې "گرفـتـار کردن" راځي. (رانـیـول) پـه کندهار کي د (پېرودل) پـه معنا عمومي رواج لـري او پـه کلاسیک ادب کـي یـې هم د کارولـو مثالـونـه ستـه.

میرزا خان ویـلـي دي:

مخ پـه مخ یـې واړه رنګ لـه رنګه ویـوست
پـه سایـه یـې دولت رانـیـو لـه
هــــــــــــــــــمایـه
(۱۰۴ مخ)

یـا:

نـاریـنـه وو میـراث رانـیـوه لـه شځو
لـه نـاکـامـه د دوی هم ورسره سازه
(۱۴۴ مخ)

+++++++++++++++++++++

۲،۲۷: لـو (لـویـه):

(لـو) د (لـوی) شځینـه شکل دئ، چي پـه لـویـدیـځه لـهجه کي عمومیت لـري. لـو نـجلی، لـو لار، لـو کوځه، لـو والـه، او نـور یـې مثالـونـه دي. د کندهار ښار پـه شمال کي یـو کانال بـهېږي چي د کندهار خلک یـې (لـووالـه) بـولـي. د دې ولـې شا پـالـه تـه د استوګنـي لـو مېنـه پـرتـه ده، چي د ښاروالـۍ یـوه نـاحیه او پـه رسمي اسنـادو کي د (لـو والـه) پـه نـامه قـیـدده. (لـو) شځینـه صفت پـه نـورو لـهجو کي (لـویـه) دئ.

د میرزاخان انصاري پـه دېوان کـي د "لـو" صفت ما پـه دغه شکل یـو ځای لـوستی دئ، نـه پـوهېږم چي دا بـه دده خپل وینـګ وو کـه د کـاتـب یـا مرتـب ؟ دی وایـي:

د کـامل یـوه بـېحده لـو رڼـا شوه
د بـاور لاس یـې پـه هر لـوري دراز دی
(۲۰۳ مخ)

پـه پـورتـه بـیـت کي کـه (لـویـه رڼـا) ولـیکل سي، د بـیت وزن پـه ورانـېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريم فصل

۳، ۱: د وينګ (تلفظ) او وراشو مشترکات

احتياط:

په پښتو کې دخيل لغت دئ. عربي تلفظ دري څپې دئ خو په پښتو کې يې وينګ دوې څپې سوی دئ.

په روښاني ادب کې د (احتياط) ويی د (هتيات) په شکل راغلی دئ خو څپې يې بيا هم دوې دي. ميرزا خان وايي:

ترو له شرکه دي هتيات شي
هـــــــــــــر کلام دي سلامت کا
(۲۴ مخ)

يا:

ډېر داناپـــــــــه هتياتي ځي
چي دا ډېر باريک مزل دئ
(۳۷ مخ)

ارت:

خوشحال خان دا لغت دوې څپې کاروي:

کښېني په خلوت کې شيخه! سود يې راته وايه
ولې په خپل ځان دا هسې ارت جهان تنګ کړې
(کليات - ۱/ ۴۴۹مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

د مجاز د کاروانونو پري ګذر دئ
لکه ارته بيديه يا جهازه
(۱۴۴ مخ)

د کندهار په لهجه کې دا لغت دوې څپې ويل کېږي. پوهاند زيار صاحب هم دا خبره تاييدوي (وګ: د خوشال ادبي پښتو - ۳۱ مخ).

حاجي ولي محمدمخلص کندهاری وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

که کرهنې ته هر څو پټې لرې
او بهېږي باندې ارتې ولې
و بې نه خورې ګټه څو چې يې په زيار
له ستړيا پر ځان رانه ولې خولې
(۲۰۸ مخ)

نوري لهجې يې يوه څپه وايي. د رحمان بابا په ديوان کې دا کلمه يوه څپه راغلې ده:

پس له مرګه که څوک آرت غواړي خپل ګور
که حق وايـــــــــــــــــم هُمره آرت دي بويه کور
(۱۴۴ مخ)

حميد مومند هم (ارت) دوې څپې راوړی دئ:

په مهـــــــــــــــــجور ارت جهان هجر زندان کا
ځکه هسې پکې تنګ پاخې تنګ کښېني
(درومرجان - ۱۱۸مخ)

په کليات (۳۱۲مخ) او د عبدالحميد مومند ديوان (۳۹۰مخ) کې "په مهجورو ارت..." راغلی دئ، چې په دغه راز ثبت کې بايد (ارت) يوه څپه ولوستل سي. دا راز لوستنه د کلاسيک ادب ملاتړ نه لري.

په ليکلارښود (۵۳ مخ) کې د (اَرَت) ارخاييک وينګ او د لويديځ ګړدود تلفظ په پام کې نه دئ نيول سوی او فتوا پر "يو څپيز" تلفظ ورکول سوې ده. د (ولې؟) جواب يې مسکوت پاته دئ.

اَرَخ:

په لويديځه لهجه کې د(اړخ) کلمه دوې څپې ويل کېږي اونوري لهجې يې يوه څپه تلفظ کوي. دخوشحال خان په کلام کې د الغت دوه څپيزکارسوی دئ. پوهاند دوکتورزيارصاحب هم دخان په کلام کې ددغه ويي دوه څپيزاستعمال تاييدوي (دخوشال ادبي پښتو ــ ۳۱مخ)
(مثالونه)

اختيار (دوې څپې) :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسيک ادب کې (اختيار) دوې څپې ثبت سوی دئ. خوشحال خان وايي:

و بلا ته د اختيار توره په لاس کې
و قضا وته تسليم په شان د مړه يم
(کليات - ۱۲۵مخ کابل)

اشرف خان هجري وايي:

تل دي لاف د پت کاوه پخپل وطن کښې
دکن څه دی که رښتيا کوې اختيار
(ديوان - ۴۶مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

اختيار هر چې يې ويشلی
ځای ځای سود، چرته زلل و
(۳۶ مخ)

يا:

په اختيار يې بې اختياره چاري کېږي
د نظر حساب يې نشته چي حصار شي
(۳۸ مخ)

په يو بيت کي يې (اختيار) درې څپې راوړی دئ (۱۸۹ مخ) خو تر هغه دوه بيته وروسته يې بيا بيرته دوه څپه ييزه کار کړی دئ. له دې څخه څوک ويلای سي چي د لومړي درې څپه ييز (اختيار) په ثبت کي ورانی پېښ دئ.

د کندهار په لهجه کي اختيار دوې څپې ويل کېږي. مولوي عبدالغفار بريالي وايي:

کم قـــــوته خلک ځان ځني جار باسي
ما په خپل اختيار په شا کئ غر د شعر
(اهاړ - ۴۴مخ)

اعتبار (درې څپې):

اعتبار کلمه پښتو ته له عربي څخه راغلې ده او عربي وينګ يې په درو څپو سره کېږي. دا کلمه د کندهار په لهجه کي هم درې څپې ويل کېږي او د پښتو په ختيځو لهجو کي د (اِتبار) په شکل دوې څپې تلفظ کوي. اردو ژبي يې هم دوې څپې وايي.

حميد مومند "اعتبار" درې څپې کاروي:

د غـــــــــــمجنو په آهِ آتشبار ړو
د بې غمو د خوښی په اعتبار ړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۴۳۰ مخ)
په (۴۲۶ مخ) چي (اعتبار) دوې څپې راوړه سوی دئ، ما ته د حمید خپل انتخاب نه ایسي، بلکي د کاتب یا مرتب لاس پکښې دخیل دئ.

پرده در د عیب جـــــــــــویی چې پرده دار شي
پلار له زویه بې اعتبار(ه)، زوی له پلار شي

دلته ورانی د لومړي "زوی" په کلمه کي پېښ دئ. اصل نیم بیتی باید داسي وي: "پلار له زوی بې اعتباره، زوی له پلار شي" په دې ډول د "اعتبار" کلمه د حمید د نورو شعرو په شان، درې څپې راځي او همدا یې صحیح تلفظ دئ. زما د کتبخانې "نیرنگ عشق" په خطي نسخه (۶۹ مخ) کي دا نیم بیتی هغه راز راغلی دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ او (اعتبار) درې څپې کار سوی دئ. "زویه" کلمه په پښتو ادب کي د "اولادو" په معنا راغلې ده. خوشحال خان ویلي دي:

واړه دېرش زویه لرمه
اوس حاضر په دا آوان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(اعتبار) کلمه میرزاخان انصاري هم درې څپې کاروي:

ابوبکر (رض) یې په صدق زورور دی
په دا صدق شــــــــــه باور او اعتبار شي
(۳۹ مخ)

بزرگي:

د عبدالقادر خان په کلام کي دا لغت دوې څپې دئ. د لوېدیځي لهجې ویونکي یې هم دوې څپې وایي. په ختیځه لهجه کي درې څپې ویل کېږي.

د بزرگیه په مقام به هاله کښېني
که دورکـــــــــړو د مړانې په وزر ځي
(۳۲۵ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ختیځو لهجو کې (بزرګې) د لومړي توري په زور (فتحه) باندې درې څپې تلفظ کېږي.

بانه (بهانه):

دا لغت په کلاسیک ادب کې دوې څپې مونډلای سو.

حمید وایي:

که یې څوک د مرګ بانه پوښتي له خلقه
د "حمید" د یار له غـــــــــمه سر په ګور شه
(کلیات - ۲۲۸ مخ)

پوهاند دوکتور زیار صاحب د خوشال ادبي پښتو (۲۳مخ) کې لیکي، چې خوشحال خان دا لغت د عربي تلفظ پر خلاف "دوه څپیزوي".

د میرزا خان انصاري په دیوان کې (بانه) او (بهنه) دوه شکله راغلي دي خو دواړه شکله یې دوې څپې کار کړي دي.

که بهنه یې د باغبان تربیت نـــــــــه وای
دغه دومري فیض به چا وور له پالېزه
(۱۴۸ مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :

خوبرویان په هنرزړه له خلکویوسي
دملهم په بانه کښېږدي دالم داغ
(۷۵مخ)

شمس الدین کاکړویلي دي :

چي داهسي مي دقتل بهانه غواړي
نورترڅوبه راته درنګ کړي هغه یار
(۵۲مخ)

دلته که څه هم (بانه) د(بهانه) په شکل ثبت ده خوینګ یې بایددوې څپې وي .

بیابان:

په کندهارۍ لهجه کې "بیابان" دوې څپې ویل کېږي. خوشحال خان یې هم دوې څپې کاروي:

زر و ما ته هسې خوار وو
لکه خــــــــاورې د بیابان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزاحنان بارکزی وایي :
ستاله غمه څخه ورک پربیابان شه یم
چي پرکورمي روغ عالم کُل په عذاب کړ
(۶۳مخ)

مولوي عبدالغفار بریالي ویلي دي:
چي لاله رنګه پــــــــــــــــــــر بتې
بیابان نه سي
کله وړای سي د شهرت پر ځیګر خال مفت
(اهاړ - ۱۴مخ)

توان:

په لویدیځه لهجه کي دا لغت د لومړي توري په سکون یوه ځپه تلفظ کېږي. د کندهار په پښتنو کي دا متل ډېر عام دئ، چي وایي:
"غر به در په شاکړم، توان به درپیدا کړم"
کامګار ختک دا لغت یوه ځپه کار کړی دئ:
ستا دواړه زلفینو توان پرې نه شو په ناتوان کې
هیڅ ویلی نه شم چې دي مخ دی په میان کې
(۱۴۴ مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
دعاشق بې یاره کله شي توان یودم
پتنګ کله له ډیوې ساتي ځان یودم
(۸۳مخ)

نوري لهجې "توان" د لومړي توري په زور (فتحه) دوې ځپې وایي.
په کندهار کي "توانو" د نارینه وو د نامه په توګه ایشوول کېږي. د ډیورنډ پر کرښه باندي سپین بولدک ته نزدې د "حاجي توانو" په نامه یو کلی سته.

توانا:

یوه ځپه:
میرزا خان انصاري وایي:
حیاتي یې بې نقصانه
هم په هره چار توانا ده
(۳۱ مخ)
د یوې ځپې بل مثال:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اوله یې خپله روح په ده کښې پوکه
په دغه قوت توانا و، هـــــــم علیم شو
(۳۳ مخ)

دغه راز:

توانایي مې په هر چا کښې
دانایي د هـــــــــــر یوه یم
(۸۳ مخ)

پریشان:

په لویدیځه لهجه کې د دې لغت وینګ د لومړي توري په سکون، دوې څپې دئ. خوشحال خان خټک او نور کلاسیک شاعران یې هم دوې څپې کاروي.

خوشحال وایي:

توري زلفینې پـــــــر مخ شان شان لرې
اوربل په وچولي پریشان پریشان لرې
د نورو کـــــــــــــودو حاجت هیڅ نشته
د سترګـــــــــــو سحر جهان جهان لرې
(ارمغان - ۱۲۹مخ)

یا:

پریشان په ځان کښې په ډېر حیرت یم
څه وم دا څه شـــــــــوم په څه حالت یم
چې تل مې ځای شول غــــــرونه رغونه
زه دا پـــــــــــه چا پسې مجنون صفت یم
(ارمغان - ۱۵۹ مخ)

پسرلی (سپرلی):

په کلاسیک ادب کې دا لغتونه له کندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې راغلي دي (زیارصاحب هم اشاره ورته کړې ده ــــ ۲۹مخ) ختیځه لهجه یې ۳ څپې وایي.

خوشحال وایي:

تمام ژمی یې ساته په تماغه کښې
په هنر کـــــــــړه په پسرلي د باز دارۍ
(ارمغان - ۱۰۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا بل ځای وایي:

د پسرلي گلونه څه دي چې يې ستايم
تر گلونو چې زېبا ده هغه ته يې
(۴۷۵ مخ)

(پسرلی) په ختيځه لهجه کي درې څپې (پَسَرلی) ويل کېږي.

پښېمان:

پښېمان کلمه په لوېديځ گړدود کي دوې څپې او (پښېماني) درې څپې تلفظ کېږي. په نورو لهجو کي (پښېمان) درې څپې او مغيره شکل يې څلور څپې ويل کېږي. په کلاسيک ادب کي د لوېديځ گړدود قاعده مراعات سوې ده.

خوشحال خان وايي:

چي نادانان دي چي فـــــــــاسقان دي
يـــــــو دم کار وکا بيا زر پښېمان دي
چي يې په کار کښې پښېماني نشته
يا عــــــــــــاقلان دي يا صالحان دي
(ارمغان – ۲۳۰ مخ)

عبدالقادر خان وايي:

نن يې وې چې سبا راشه خوله به درکړم
مددگار شې بخته! بيا مه شه پښېمان
(۱۳۰ مخ)

حميد وايي:

زر په زر به يې سياهي د خط پښېمان کا
دا د مخ پـــــــــه روښنايي باندې مغرور
(کليات – ۷۳ مخ)

ميرزاخان وايي:

نتيجه به پښيماني له دې ځای يوسي
که پـــــــــه مينه همنشين شي له بدانه
(۱۸۶ – مخ)

کامگار ختک وايي:

د وصال وعده دې کړې وه محکمه
نه پوهېږم چې بيا کوم يوه پښېمان کړې
(۱۳۵ – مخ)

بل ځای وايي:

زر پښېمان په خپلو بدو شه رقيبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يار مې ولې له راتلو پښېمانه وې
(۱۵۴ مخ)

شمس الدين كاكړ هم (پښېمان) ويې هرځاى دوه ځپيزكاركړى دئ . ده ويلي دي :
ياردي قتل لره راغى "شمس الدينه"
خداى دي نه كاندي پردانيكي پښېمان
(۹۴مخ)

مولوي بريالى وايي:
چي ليلا كـــــــــړه د توبې دروازه بنده
د مجنون په مذهب كفر پښېماني ده
(اهاړ – ۱۰۹ مخ)

(پښېمان) كلمه په ختيځو لهجو كي دلومړي توري په زور (فتحه) دري ځپې ويل كېږي .

حـرص:

په لويديځ گړدود كي (حرص) د لومړي توري په زېر (كسره) او د دوهم په زور (فتحه)، دوې ځپې تلفظ كېږي. نوري لهجې يې يوه ځپه وايي. په كلاسيك ادب په تېره بيا د خوشحال خان د كورنى په شعر كي هم دوې ځپې كار سوى دئ.

خوشحال خان ويلي دي:
د زړه شهر مي په ځاى د قناعت دى
په ناحقه مي حرص پكښې امير كړ
(مرغلري – ۱۳۶مخ)

يا بل ځاى وايي:
قديمي د پښتنوجهل خرتوب ؤ
اوس په طمعه، په حرص دروميي له ميانه
(كليات – ۲۵۳ مخ، كابل)

هجري وايي:
د ابليس خبيث حرص درته تعين دى
پټ سپاهي كړه د ځان د خيره په صلاح
(۳۱۶مخ)

عبد القادر خان وايي:
د حرص په ځنځير سپي غوندي ځكاوه شي
زور قـــــــــوت كه زيات تر شېر لري طامعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۱۱ مخ)

یا:

د حرص د سپي غاښ مات په قناعت شوی
په زنځیر یې
بیا د صبر وو تړلی
(۲۵۱ مخ)

حمید وایي:

اضطراب مې د حرص کړې له زړه لېرې
قناعت قوي لنګر د دې
جهاز را
(کلیات - ۱ مخ)

یا:

له صحبته یې کهښت د حرص خېژي
دي په اصل کې پمن اهل دنیا
(کلیات - ۵ مخ)

د کلیات په ۱۵مخ کي "حرص" یوه څپه کار سوی دئ، سبب یې دانه دئ چي حمید ګویا دا لغت یوه څپه وایه، بلکي دا دئ چي د نیم بیتي رانقلوونکي "حرص" یوه څپه وایه او له دې خاطره یې تر هغه وړاندي فعل دوې څپې کړی او د نیم بیتي وزن یې په پوره کړی دئ.

ناسم ثبت یې:

شوخ بې شرم کړلې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کړي له خدایه نه
پروا

په دې بیت خو "حرص" باید یوه څپه وویل سي.

سم ثبت یې:

شوخ بې شرمه کړې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کړي له خدایه نه
پروا

په دې بیت کي بیا "حرص" دوې څپې راغلی دئ. زه دا دوهم شکل ځکه سم بولم چي په یوه بیت کي د یوه فعل دوه رازه ثبته (کړلې، کړې) د حمید له "موشګافی" سره سر نه خوري او هرومرو باید په دې دوو شکلو کي یو د کاتب لاسوهنه وي. د دغه استدلال پر بنسټ باید د "کړلې" شکل د کاتب تصرف وګڼل سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدين كاكړپه ديوان (دپشتوټولني چاپ)كي هم د اكانه سوي ده اوله بده مرغه په نوي چاپ (١٣٨٨ش)كي هم همداسي ناسمه پاته سوي ده . شمس الدين ويلي دي :
كه صورت يې وي ميړي غوندي ناتوانه
هم له حرصه پرشا اخلي بار دعشق
(٧٣مخ)
كه بيت په همدې شكل ومنو، نورشتيا هم (حرص) بايديوه ځپه ولوستل سي . خوپه دوهم نيم بيتي كي د (هم) كلمه دناقل لاسوهنه ده چي له دوه ځپيز (حرص) ځخه يې يوځپيزجوړكړى دئ .
زه داخبره په دي استنادكوم چي دشمس الدين په كلام كي نورځايونه (حرص) دوه ځپيزراغلى دئ اوتاسي به يې مثال دهمدې بحث په پاى كي ولولئ .
ميرزا خان انصاري هم "حرص" هر كله دوې ځپې راوړي:
د حرص ځانګونه مات كړه
مخالف شه و هـــــــــــــــــــــــــــوا ته
(١١٢ مخ)
يا :
قناعت به دي هـــــــــاله په زړه قرار شي
چي يک لخته حرص رانسي له نسه
(١٥٠ مخ)
زه د ده په ديوان (د كابل چاپ) كي پر يوه ځاى باندي پېښ سوى يم چي دا لغت يې يوه ځپه كارکړى دئ خو هغه بيت بيا د مناقشې وړ دئ. دى وايي:
د زړګي پر كښت يې حرص د توقع دى
سيراب كېږي لـــــــــه خريفه شى ربيعه
(١٦١ مخ)
دلته رشتيا هم كه (حرص) دوې ځپې وويل سي، د بيت وزن ته تاوان رسوي خو د همېش خليل مرتبه ديوان مرزا خان انصاري (١٠٩مخ) كي بيا دا بيت داسي دئ:
د زړګي په كښت ئې حرص توقع دى

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیراب کیږي له خریفه له ربیعه[1]
دلته وینو چي (حرص) که دوي ځپې وویل سي، په شعر کي ورانی نه پېښیږي او د (حرص) د دوه ځپیزتوب خبره پیاوړې کوي.
کامگارخټک هم (حرص) دوي ځپې راوړی دئ:
د حرص له بده رنځه به فارغ شي
؟
شمس الدین کاکړهم (حرص) دوي ځپې راوړي :
ډېرنعمت ددنیالرېه حرص بولي
په صرفه صرفه اوبه چښي له دریا
(۳۳مخ)

ړمنځ (ړمونځ) : یوه ځپه

د کندهار په لهجه کي یوه ځپه او په ځینو نورو لهجو کي دوي ځپې ویل کېږي.
خوشحال خان یوه ځپه کاروي (د پېښور کلیات - ۱۸۲مخ د "خوشال ادبي پښتو"د ۳۲ مخ په حواله). پوهاند زیار صاحب یې دغه وینگ د کرلاني گړدود وینگ بولي. گویا کرلانی وینگ او کندهاری وینگ سره یو راز دئ.
عبد الحمید مومند وایي:
زړه مې له غیرته پــــــــــــــه کوگل دننه دود شي
ړمنځ چې دې بې فهمه وهي گوتې په کاکل
(کلیات - ۱۳۴مخ)
یا بل ځای یې ویلي دي:
که ښتن یې په خپل فضل ړمنځ نه کا
ښې ښې ړیرې به شي سپکې لکه درب
(۳۴مخ)
دلته "ړمنځ" دوي ځپې ویل کېدلای سي خو زما په فکر دلته د (ړیرې) کلمه د جمع په حالت کي ده او فعل یې باید (ړمنځي) وي. په دي صورت کي نو (ړمنځ) باید یوه ځپه تلفظ سي. په دې ډول:
که ښتن یې په خپل فضل ړمنځي نه کا

---

[1] زما په خطي نسخه دوهم نیم بیتی داسي دئ:
"سیراب کیږي له خریفه له ربیعه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښې ښې ږيـرې بــــــــه شي سپکې لـکـه درب

د ارواښاد رښتين صاحب په لاس تهيه سوي ديـوان کي يې دغه بيت ته په حاشيه کښلي دي: "پـه چـاپـي نـسخـه کـښې د (ږمـنـځ) پـه ځـای (درنـې) راغلي دي" دلـتـه ويـنو چي د (ښې ښې ږيـري) لـه پـاره (درنـې) فـعل د جمع پـه شکل راغلی دئ نـو لـه هـمدې اسيـتـه بـايـد د (ږمـنـځول) فـعل هـم د جمع پـه بـڼه (ږمـنـځې) راسي.

ميرزا خان انصاري وايـي:

د مــــــــــــــــــــيرزا خبري ږمـنـځي د معنا دي

چي غـونـچه مـلوکي زلـفي پـرې تـارتـارکړم (۸۱مـخ)

مـولـوي بـريـالـی وايـي:

چي پـه عشق کـي ځـان تـالا کـې لـکه ږمـونـځ

عـاقـبـت بـه ځـان رســــــــــــوا کې لـکـه ږمـونـځ (اهـار - ۳۱مـخ)

دلـتـه (کې = کـړې) دئ خـو د (کـول) لـه مـصدره اخـيـستـل سوې کـلمـه ده.

سُجِدَه : درې څپې

د کـنـدهـار پـه لـهـجه کـي (سِجده) زيـاتـره درې څپې (سُجِدَه) تـلـفـظ کـېږي. پـه کـلاسيـک ادب کـي زيـاتـره دوې څپې کـار سوې ده، خـو د مـيـرزاخـان انـصاري پـه کـلام کـي يـو ځـای درې څپې کـار سوې ده، چي دا راز ويـنـگ يـې لـه لـوېـديـځ گـړدود سره ورتـه دئ.

يـک جنس واړو سجده و ده تـه وکـړه

او شيطـان يـې امـر نـه مـانـه رجيـم شــــــو (۳۴مـخ)

د هميش خليل پـه مـرتـبـه ديـوان کـي دا غزل د (ش) پـه رديـف کـي راغلې ده:

يـک جنس واړو سجده و ده تـه اوکـړه

او شيطـان ئـې امـر نـه مـانـه رجيم شَ (۸۷مـخ)

(سجده) کـلـمـه دلـتـه هـم درې څپيزه کـار سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دميرزاحنا ن بارکزي په کلام کي دري
څپيزه (سجده) داسي لولو:
سجدي دشکراني کړم بسمل طوره
چي دزړه غوښي مي توی شي په منگول ستا
(۳۹مخ)
يا:
سروپښوته سجده زلفي په داکه
دهندوانووي له اوره سره کار
(۵۶مخ)

سکندر:

دا نوم د خوشحال د کورنی په شعر او د پښتو په لويديځه لهجه دواړو کي د لومړي توري په سکون دوي څپې ويل کېږي. نوري لهجې يې دري څپې وايي.

خوشحال خان ويلي دي:
نه بهرام وونه يې گور وو
نه سـکندر وو، نه دارا
(ارمغان - ۴۶مخ)

عبدالقادر خان وايي:
په سکندر او په دارا يې وکړې چاري
په شـداد او په نمرود يې وکړې لا
(۳۲مخ)

دغه راز ۲۶۸ مخ او نور
حميد مومندوايي:
که هر څو يې جنگ جدل په دنيا وکا
ځني يـو نه وړه سکندر و دارا هيڅ
(کليات - ۶۲مخ)

په ۷۵مخ کي چي "سکندر" دري څپې راغلی دئ، هلته بيت سم نه دئ لوستل سوی.

ناسمه لوستنه يې: "ونړاوه سد د سکندر څو څو ما څو څو" (سکندر - ۳ څپې)

سمه لوستنه يې: "ونړاوه سد د سکندر څوڅو و ما څوڅو" (سکندر - ۲ څپې)

بل ځای:
څوک يې څه نومي سکندر که قلندر يې
د کـوم گل و نار بلبل و سمندر يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۷۲مخ)

میرزا خان انصاري ويلي دي:

مهتر خضر و ما هسي اوبه راکړي
د سکندر ملکونه وينم بې مرآته
(۱۱۰مخ)

يا:

د سکندر د آيينې نندارې
چـــــــــــــــــــــــــــــــــــه کړه
د جهان په جام کښې چا ليده بې جمه
(۱۸۲مخ)

دميرزاحنان بارکزي په کلام کې هم پردوه ځپيز (سکندر) باندې پېښېږو:

زمادزړه سکندربه کله څني ګرزي
چي يې خط شوراته خضرخوله حيات
(۴۶مخ)

دبلوچستان پښتواکېډمی چاپ دېوان (۵۹مخ) کې هم د (سکندر) کلمه په همدې بيت کي دوې ځپې ثبت ده خودحنان بارکزي دديوان دلومړي چاپ مُدوِن چي د (سکندر) کلمه غالباً دري ځپيزه ويله،په لومړي نيم بيتي کي لاس وهلی دئ او (سکندر) يې دري ځپيزکړی دئ :

سکندرزړه مي کله څني ګرزي
چي دي خط شوراته خضرخوله حيات
(۱۴مخ)

شمس الدين کاکړکاکړپه کلام کي (سکندر) دوې ځپې کارسوی دئ :

معلومېږي سنګدلي دخوبرويانو
آئينه که دسکندراحکايات
(۴۱مخ)

سليمان:

د انوم په کلاسيک ادب او لوېديځ ګړدود کي د لومړي توري په سکون او د دوهم په زېر (کسره) دوې ځپې (سلېمان) ويل کېږي. خو په نورو لهجو کي د لومړي توري په پېښ (ضمه) او د دوهم په زور (فتحه) دري ځپې (سُلَيمان) تلفظ کېږي. کامګار ختک وايي:

کله ګل په هوار سور لکه سلېمان شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې بلبل په نوا سر لکه داود شو
(۷۹مخ)
یا:
د زړه تخت دې ځکه ونیوه دیوانو
چې دې ګوتې د سلېمان لاړه له لاسه
(۹۹مخ)

شلومبې:

په کلاسیک ادب کې (شلومبې) زیاتره دوې څپې کار سوي دي.
خوشحال وایي:
که د غواد بزو شلومبې خورې زیان یې نشته
د اشـــــــــــــــــتها
ســــــــــــــــــړي زیاته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)
په کندهارۍ لهجه کي هم (شلومبې) دوې څپې ویل کېږي. پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تاییدوي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ). په نورو لهجو کي (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او شین ته زور (فتحه) ورکوي.
(وګ: څلرم فصل د "شلومبې" لغت)

ښایسته:

د ختکو د کورنۍ په اشعارو کي "ښایسته" درې څپې راغلی دئ او د لویدیځي لهجې تلفظ یې هم درې څپې دئ.
خوشحال خان وایي:
ښایسته د کندهار د چا په یاد دي
په دا حسن یې بنده واړه کشمیر کړ
(۷۶مخ)
عبدالقادر خان ویلي دي:
په راتله یې ښایسته د مزکې مخ (شو)
په دا شان څوک په زمین راغلی نه دی
(۲۶۹مخ)
عبدالرحیم هوتک وایي:
ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي که هر څو یې هېرومه

عَیَب:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسیک ادب او لویدیځه لهجه کي د لومړي او دوهم توري په زور (فتحه) دوي څپې تلفظ کېږي. په ختیځو لهجو کي (عېب) یوه څپه ویل کېږي. اردو تلفظ یې هم یوه څپه دئ.

حمید وایي:

مه کړه زار د نو خاسته حسن له جوره
عیب نـــــــــــــــــــــــه ده غلطي د نوآموز
(۸۵مخ)

ناتوان : دوې څپې

حمید ویلي دي:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چي د منه تولـه سپکېږي په سېر گوره
(کلیات - ۲۱۷مخ)

مراد: یوه څپه

(د لومړي توري په سکون)

حمید ویلي دي:

بې کرداره گفتارمحض سرِ درد دی
مونده نه شي د مراد مغز په دا پوچه
(کلیات - ۲۰۰مخ)

یا:

د مراد حسن ځني ځي پا په رکاب شه
چي یې پاڅېده د خط غبار لـــــــه مخه
(۲۰۱مخ)

میرزا خان ویلي دي:

د صورت په صفت ولي غلطیږي
له اوله مـــــــــــــراد آواز دی له جرسه
(۱۵۰مخ)

دمیرزاحنان بارکزي په کلام کي هم (مراد) یوه څپه لولو:

لامي نه ومراددوصل پیداکړئ
دهجران دلمبودومي ترسرووت
(۴۹مخ)

شمس الدین کاکړهم (مراد) یوه څپه راوړی دئ . دی وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرسړی دخپل یارلاس نیسي له مراده
خدای زه نن ورځ دغه ځرنګه نامرادکړم
(۸۵مخ)

مشران او کشران : (دري ښې)

له کندهاری لهجې سره سم دري ښې وایي.
خوشحال خان له خپلو زامنو څخه د شکایت په ترڅ کې ویلي دي:

مشران یې د شـــــــریه ګنده پشم
کشران دي په مثال اومه حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)

حمید وایي:

لــــــــــــري مشر مشره بخره کشر کشره
برابرنه دی چرګ بانګ لــــــه ملابانګه
(کلیات - ۲۴۱مخ)

نوري لهجې یې دوې ښې تلفظ کوي
(دوکتور زیار، د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳مخ)

++++++++++++++++++++

۳، ۲ :کاف په قاف اړول:

د خوشحال په کلام کې زیاتره پښتو کافونه په "قاف" سره اوښتي دي. لکه د کلا پر ځای قلا، د چیکړ پر ځای چیقړ او نور.
دا کار په یقین سره د کاتبانو لاسوهنه ده، ځکه خوشحال خان پخپله هم د دغو "قافو" استعمال غندلی دئ. دی چې کله په سوات کې د اخوند درویزه ننګرهاري له پیرو "میانور"سره د مباحثې جریان بیانوي هورې د میانور د ناپوهی د اثبات له پاره یو دلیل دا راوړي چې نوموړي پخپل لیک کې کافونه په قافو اړولي دي:

کتابت یې لاپـــــــــــــــخوا و، راته کښلی
مشتمل په جـــــــــــهالت و، ناپسندلی
نه یې خط، نه یې املا، نه یې انشا وه
فضولي یې خپله کښلې پـــــــــــه ملا وه
د سلـــــــــــــــوک د تصوف، واړه لافونه
په املا د کاف پـــــــــر ځای واړه قافونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سواتنامه - ۵۰، ۵۱ مخونه)
پوهاند زيار صاحب هم په ليکلارښود (۵۲مخ) کي دغه قافونه "چي په ختيځو ګړدودو کي دود لري" د پرديو اغېزه بولي او وايي چي بايد "معياري ونه ګڼل شي" خو دا چي د خوشحال په کلام کي يې بيا د کافو دغه اوښتل د "لندې غاړې" د ګړدود اغېزه بللې ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۵مخ)، د تامل وړخبره ده. د ډاکټر پالوال صاحب په نظر په ختيځه لهجه کي په قافو باندي د کافو اړول د "هندی الاصله ژبو اغېزه" ده. نوموړي پر لوېديځه لهجه باندي د پارسي او نورو آريايي ژبو اغېزې ته هم اشاره کړې ده (وګ: معياري پښتو- ۱۱۵، ۱۱۷مخونه)

+++++++++++++++++++

۳، ۳ :سره ورته متل وشمه وراشې:

"د بولاق غوا مندنو بوتله":

هجري وايي:

له دېواره دي سر پورته که (کړ) غلغل شه
ماوې غوا مندنو بوته د بولاق
(۳۸۰مخ)

په کندهار کي هم يوه وراشه سته چي د ډېر غالمغال او شورماشور په وخت کي ويله کېږي. وايي " د جتانو غلبېل اوبو وړی دئ".

+++++++++++++++++++++

د پڼو په ځای کي:

په پښتنو کي "د موچڼو په ځای کي" ، "د کپيو په ځای کي" د کښېنستلو اصطلاح ګاني د يو چا د اجتماعي موقف د ټيټوالي ښکارندويي کوي. په کندهار کي د دغه راز مطلب له پاره "د بوټو په ځای کي" وراشه باب ده. له دې راز متنوعو وراشو څخه د ژوندانه د وسايلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تغير و بدلون (پڼه، کپۍ، موچڼه، بوټ) ډېر ښه څرګندېدلای سي.

عبدالقادرخان وايي:

د پڼو پــــــــــه ځای به ناست وی په مجلس کي
اوس دي ناسته که په غیږکي د خپل يار شي
(۴۵۰مخ)

حميد وايي:

هر چې تا غوندې دلبر يې په څنګ کښېني
د پڼو په ځای هـــــــــــغو ته اورنګ کښېني
(کليات - ۳۱۱مخ)

++++++++++++++++++++++

په پالوده کی غاښ وتل:

په کندهار کي "په پالوده کي غاښ وتل" اصطلاح هغه وخت کارېږي چي يو څوک په ډېر اسانه او ساده کار کي پاته راسي؟

حميد وايي:

د بوسې په هـــــــــــــــوس غم کړه ربوده
بدبختی مې ويوست غاښ په پالوده
(کليات - ۲۰۶مخ)

(د لرغونې شاعرۍ ګړنې) کتاب کي دا ګړنه نسته.

++++++++++++++++++++

هډوپوست کېدل:

د ډېر رنځ له امله دونه ډنګرېدل چي يوازي يې پوست او هډوکي پاته وي نور يې غوښه ټوله ويلي سوې وي.

حميد وايي:

زه د ستا له ډېره غمه هډوپوست شوم
ته زمـــــــــــــا لـــــــــــــه خرابييه بې خبره
(کليات - ۲۱۳مخ)

دا وراشه په کندهار کي ډېره عامه ده.

نن رنځـــــــــــــور يم د کلو پر ږدنو پروت يم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هډوپوست يمه طبيب راڅخه پردی سو
(سرامني اوښکي - د ليکونکي شعري مجموعه، ۳۷مخ)

د "لرغوني شاعری ګړنې" په ۲۵۶مخ کې د (هډوپوست کېدل) ګړنې ته ليکل سوي دي: "ډېر غمېدل، دردېدل، سختی ګالل". دا يې ضمني معناګاني کېدلای سي.

++++++++++++++++++++++

تر خېښ نس ورپېښ:

د کندهار په پښتنو کي دا متل عام دئ چي وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".

حميد هم دا اصطلاح راوړې ده:

اول مـــــه وای مين شوی چې مين شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خوېښه
(۲۳۵مخ)

++++++++++++++++++++++

۴،۳ - د (ښين) او (ږې) لرونکو لغتو مشترکات

د (ښين) او (ږې) اوازونه د پښتو ژبي له پاره خورا ډېر اهميت لري. د پښتانه او پښتو زړه له همدې توري سره تړلی دئ که دا توری د پښتانه او پښتو څخه ليري سي، له دواړو څخه به يوه بې معنا کلمه جوړه سي. لکه انګرېزي چي د (ډال، ړې، ټې) تورو په تلفظ باندي له نورو اروپايي ژبو څخه رابېلېدلای سي، لکه عربي چي د حلقي تورو (ح، ع، ق، ...) له مخي پېژندل کېدای سي، لکه چينايي ژبي چي د "ونګ، بنګ، منګ، ..." وشمه آوازو له رويه معلومېدلای سي، دغه راز

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو هم د "ښ، ږ" د لوېديځ او منځني ګړدود له تلفظ څخه تشخيص کېدلای سي. د ختيځ ګړدود تلفظ يې څکه ما ياد نه کړ، چې هغه کټ مټ د (خ) په شان دئ. (خور= خواهر) او (ښور= حرکت) کټ مټ يو راز تلفظ کوي.
پوهاند دوکتور زيار صاحب خولا په دې عقيده دئ چي د (مونشن) او (زوريخ) ښارو نومونه دي (مونښن) او (څوريښ) وليکل سي او دليل دا راوړي چي په الماني او روسي ژبو کي د (ښ) او (ږ) ږغونه " له پښتو سره ګډون لري" (وګ: ليکلارښود - ۵۵مخ). البته د پوهاند صاحب مراد د دغو اوازو هغه راز وينګ نه دئ لکه د پښتو په ختيځو او شمال ختيځو لهجو کي تلفظ کېږي.
د خوشال خان او د ده د عصر په نورو پښتو ادبياتو کي د (ښين اوږي) د کارولو او تلفظ کولو هغه مشترکات چي له لوېديځي لهجې سره يې لري، په لاندي ډول د الفبې په ترتيب وړاندي کېږي.

اخښل:

په نورو لهجوکي يې (اغښل) وايي.
ميرزا خان انصاري وايي:
چي اوړه يې د مظلوم په وينه واخښه
په هغو شوې جاودانه ښادی زوږی
(۲۳۳مخ)

اخښی:

د خور مېړه، د مانديني ورور.
خوشحال خان په دستارنامه کي ليکلي دي:
"خسر د سړي پلار دی اخښي وروڼه شخيني خويندې
د خسرعورتې واړه پـــــــــــه حساب کښې لکه ميندې
(۱۸۳مخ)
اخښي ته په نورو لهجو کي (اوښی) وايي.
+++++++++++++++++++++++

بخښل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوېديځه لهجه کي يې (خ) او (ښ) دواړه تلفظ کېږي او په کلاسيک ادب کي يې هم وينګ او کښنګ دواړه همداسي دئ. په ختيځو لهجو کي يې د (بخل) په شکل تلفظ کوي.

خوشحال وايي:

غر ګناه راته د خس غوندي ښکارېږي
چې په مهر کرم رايشم بخښل کړم
(۱۲۷مخ)

+++++++++++++++++++++

پکښې:

د کندهار د لهجې دا کلمه په نورو لهجو کي (پکې) ويل کېږي. خوشحال خان يې د (پکښې) په ډول ډېر زيات راوړي.

څه خوښي يې پکښې ايښې ده پوهېږې
هر نفس چې دې واته ننواته کا
(۱۵مخ)

د خوشحال خان د دغه بيت عرفاني مفهوم حضرت شيخ سعدی ◆ داسي بيان کړی دئ: "هر نفسی که فرو ميرود ممدّ حيات است و چون بر می آيد مفرّح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شکری واجب" (وګ: د ګلستان مقدمه).

يا:

شيخان چه هسې اوړده نمونځونه کا
پکښې باغونه اسونه جونه کا
پکښې رنګين رنګين ګنډی وريښمين سکنې
پکښې د سپينو د سرو ګنجونه کا
(ارمغان - ۱۰۹مخ)

++++++++++++++++

پېښې:

پېښې د (تقليد) معنا لري. مفرد شکل يې (پېښه) ده، چي فشار يې پر دوهمه څپه راځي. په کلاسيک ادب کي يې مثالونه سته. په ختيځو لهجو کي د (پېښه = واقعه، حادثه) او (پېښه = تقليد) جمع دواړي په اوږده (ې) ليکي. د کندهار لهجې د کلاسيک ادب قاعده خوندي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
په هر شان چه يار خوښېږي زه هغه کړم
خپلول د صاحبانـــــــــــو په پېښو دي
(۲۱۲مخ)
++++++++++++++++++++++

څښل، چښل:

دا کلمه د پښتو په زياترو لهجو کي (څکل، چکل) ده. په کندهارۍ لهجه کي يې (چښل) تلفظ کوي. خوشحال خان ويلي دي:

که بيا دې له اغياره ســـــــره نه ده باده څښلې
سکه ووايه دلبرې چې په څه دی دا طرب ستا
(۳۳مخ)
يا:
که دتن وينې يو جام وڅښې لا ښې دي
نه اوگـــــــــــــره د بخيلانو يو کاشک
(۱۰۵مخ)
يا:
مــــــــــــــوړ به څنې نشم، زه د ميو مستسقی يم
تل که هسې ډکی پيالې څښمه، څښمه، څښم
(۱۴۸مخ)
قادر خان ختک ويلي دي:
چې داخل دي د دنيا په خرابات کې
په وار وار به واړه څښي د مرگ اياغ
(۷۵مخ)
++++++++++++++++

خېښ:

د کندهار په لهجه کي "خېښ، خېښان" هغه دوستان او خپلوان دي چي د نجونو د ودولو له لاري خپلوان کېږي. نَسَبي خپلوانو ته خېښ نه وايي.

په ودو کي که خېښان يو له بل څخه ناراضه سي نو بدلزني په بابولاله کي وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر موږ وه، موږ خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی، خېښي غول پر لینګو وکړه
خو که یو له بل څخه راضي وي، داسي وايي:
چي پر موږ وه، موږ خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی امیري کاروني وکړه
د کندهار په پښتنوکي دا متل عام دئ چي وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".
حمید هم دا اصطلاح راوړې ده:
اول مه وای مین شوی چې مین شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خویښه
(کلیات - ۲۳۵مخ)
بل ځای:
چې هر چا ده آشنايي نیولي خېښه
عاقبت به جدايي شي ورته پېښه
(کلیات - ۵۰۵مخ)
خوشحال هم د "خېښ" ويی په همدې معنا راوړي:
څوک چه قانع دی مخدوم يې وګڼه
څوک چه حریص دی محروم يې وګڼه
که ورور که زویه که خېښ که دوست دی
چه ستاپه رای نه وی معدوم يې وګڼه
(رباعیات - ۶۴مخ)
په رباعیاتوکي يې د (خویښ) په شکل هم کښلی دئ (۱۵۱مخ). زه فکر کوم چي دلته به د فارسي "خویش" رسم الخط اغېزه کړې وي.
هجری وايي:
ما هر ګز راستي د چا لیدلي نه ده
برادر که یار و خویش که عزیزان دي
(۱۸۳مخ)
میرزا خان وايي:
کل همت يې په مجاز پوري تړلی
د لباس زېبايي زیاته شوه له خېښه
(۱۵۵مخ)
شمس الدین کاکړویلي دي:
پرصحرالکه مجنون ګرزم له خلقو
نه مي رازله بېګانه شي نه له خېښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۱۳مخ)

+++++++++++++++++++++++

شرمښ:

چه دادسا ښتن همه یو
که فهم وکړې لکه رمه یو
مرګ لکه شرمښ رابانديي ځغلي
د رب وفضل وته په تمه یو
(رباعیات - ۳۳مخ)

په کلاسیک ادب کي "لېوه" هم موندلای سو او عموماً داسي فکر کېږي چي دا د کلمه د "شرمښ" معنا لري. د کندهار په لهجه کي شرمښ او لېوه دواړه سته. ښاغلی ډاکټر عبدالرازق پالوال د "لېوه" کلمه د ټولو (درنده ګانو) په معنابولي (معیاري پښتو - ۱۷۰ مخ).

میرزا خان انصاري "لېوه" د ځنګله درنده بللی دئ او له دي څخه څوک د ښاغلي پالوال د نظر ملاتړ موندلای سي ځکه شرمښ د دښتو او غرو درنده حیوان دئ.

د شیطان دانش عذاب دی که باور کړې
چي یې نغوړې بد لېوه د تورځنګل دی
(۲۰۵مخ)

کندهاری مخلص وایي:

چي سموالی د چا نه واورې په غوږ
په ورو ورو تګ غلط مه سه د هر ګږ
شرمښ غلی تر شپانه پوري ورځي
څو چي ونیسي تر غاړه د بل مږ
(۱۶۹مخ)

په خوشحال فرهنګ - ۱۳۱مخ او د خوشال خان ختک کلیات په ویپانګه - ۱۲۳۰مخ کي شرمښ د (شرمخ) په شکل لیکل سوی دئ، چي دا راز تلفظ نه د خوشحال خان خپل وینګ دئ او نه هم د ختکو.

+++++++++++++++++

ښانک:

له لرګو څخه جوړي سوي غتي کاسي ته وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:

نه په خوله ګولۍ خوړلې د ټوپک[۱]
نه نـــــمړی د لئيمانـــــو
د ښانک
(۱۰۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:

د "تالي" که درته وايم يو کالی دی
ډک ښانک دی د اوګرې، که يا تالی دی
(۳۰مخ)

رحمان باباوايی:

چه په اصل خدای نسکور وي پيدا کړی
څوک به څه خوري د دې دهر له ښانکه
(۱۷۶مخ)

هجري ويلي دي:

عاشق زړه هسي د يار په زلفو بای کړو
لکه بای کړو ګدايانو په ښانک روح
(۳۱۳مخ)

عبدالقادر خان خټک يې "ښانکی" شکل ثبت کړی دئ، چي د ښانک مصغر دئ.

هر چې وخورې هغه ستا شي نورې پريږدې
دا دنيا د مهمانيه ښانکی دي
(۲۷۳مخ)

په دستارنامه (۱۴۳مخ) کي "شحنکونه" هم ثبت دئ

++++++++++++++++++

ښخ:

په کلاسيک ادب کي(ښخ) او (ښخول) کلمات د لوېديځي لهجې له وينګ سره سم راغلي دي.

خوشحال خان وايي:

په لويه ورځ به ستا په ګرېوان ښخي کړم منګولې

---

[۱] په کلاسيک ادب کي ټوپک هر ځای په (ټ) سره ليکل سوی دئ. پوهاند دوکتور زيار صاحب د (ټوپک) او (توپک) تر منځ زړه نازړه دئ. يو ځای د (توپک) شکل تر (ټوپک) کره بولي (وګ : د خوشحال ادبي پښتو- ۳۶مخ) خو بل ځای يې بيا په ليکلارښود(۲۰۸مخ) کي له دغه حکم سره د (ټوپک) شکل معياري بللی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه ته، څه دې ویل دي ستا د خون څه پروادار یم
(۱۱۹مخ)

په ختیځو لهجو کې یې کله (خ) تر مخ لیکي او کله (ښ). (وګ: معیاري پښتو - ۱۴۷مخ)

+++++++++++++++++++++

ښکار، میرښکار:

میرشکار، میرښکار هغه څوک دئ چې د ښکار چاري پر مخ وهي. په پخوانیو منصبو کې (میرآخور، میرغضب، میرمنشی، میرهزار، میر شب،...) بېلابېل ملکي او پوځي منصبونه ول.

د خوشحال فرهنګ په ۱۹۵مخ کې چې یې د (میرښکاران) معنا "د ښکار مهارت لرونکي، د ښکار ماهران" کړې ده، د تامل وړ خبره ده.

خوشحال خان وایي:

د ښکار په کار کښې که هر څو ښه یم
چه باز مې ځان دی هغه یو زه یم
په باز که هرڅو قازوکلنګ نیسم
ږیره مې سپینه شوه میرښکار لا نه یم
(رباعیات - ۲۵مخ)

+++++++++++++++++++++

ښکنځل:

خوشحال خان هر وخت دا کلمه د (ښکنځل) په شکل راوړې ده او که ځای ځای موږ د (کنځل) پر شکل پېښېږو، هغه به یا د کاتب لاسوهنه وي یا د مرتب. مثالونه یې دا دي:

واړه مست شو بد ویل کا
و سړیو ته ښکنځل کا
(۲۷مخ)

یا:

خوشحال چه تشه مینه په بل کا
تر حلق به پورته خالی ویل کا
خدای یې ورپرېږده یو هسې یار لری
په قهر راشی ورته ښکنځل کا
(رباعیات - ۶مخ)

حمید وایي:

چې دې وپاڅوي ما ته په ښکنځلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه په بد کې نېکخواهي کاندي رقيب زما
(کليات - ۱۶مخ)
د خوشحال خټک کليات په ځينو برخو کې د
(کنځل ، کنځا) شکلونه راغلي دي خو دې ټولو
مواردو ته يې کښلي دي چې په خطي نسخوکي د
(ښکنځل، ښکنځا) شکلونه ثبت دي ګويا د کنځل
ثبت د کاتبانو او ناسخانو لاسوهنه ده. لکه
دا ځايونه:
که هر څو راته کنځل کا، يا قهريږي
په خوله واږه شکربار دی هغه کس
(۸۳مخ)
په لمنليک کې ورته کښلي دي: "لومړی،
دريمه، دوهمه: ښکنځل".
د سرو شونډو په شرابو چې بېخود شم
له مستيه رقيبانو ته کنځل کړم
(۱۲۰مخ)
دلته يې په حاشيه کې ورته کښلي دي "په
قلمي کې: ښکنځل".
په دستارنامه ۲۱۴مخ کې شکنځل ليکل سوي دي
.
په سواتنامه کې لولو:
مخامخ په يو څو ورځې ښه نمانځه شم
پسې شابه حرام خور، ګېدي ښکانځه شم
(۱۴مخ)
حميد وايي:
په دغه لمانځه نمانځه نه شي ښکانځه شي
چې دې زړه دی په رباب مخ په محراب
(۳۴مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
په ښکنځل يې سرفراز عبدالقادر کړ
د ژوندون له باغه خوره سمنبربر
(۵۶مخ)
ميرزاحنان بارکزي هم د(ښکنځل) په وينګ کې
دکلاسيکوشاعرانو لاراخيستې ده :
تبسم يې له ښکنځلوسره زيب که
قدرزيات لري ترخه چې شي شراب
(۴۳مخ)

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښندل، شيندل:

د خوشحال په کلام کي دا دوه لغته سره بېل او هر يو پخپل ځای کي کار سوی دئ. "ښندل" د "بخښل، نثار کول، قرباني کول" په معنا راغلی دئ. "سرښندنه" يې، چي د قرباني معنا لري، له مشتقاتو څخه ده. خوشحال يې هم په همدغه معنا راوړي. (وګ : دکابل چاپ دستارنامه ـــ ۹۷مخ)

رحمان بابا وايي:

که ښندي مال و ملک واړه
هيڅ رنګ نه مومي امان
(۱۹۸مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

د خپل ځان دپاره نيم درم اسراف دی
چي په بل خونه ښندي بې اسرافي ده
(۱۷۹مخ)

حميد وايي:

چي دا هسې سرومال ښندي په ښکليو
شوم "حميد" کړ محبت يخي داتا
(کليات ۱۲مخ)

"شيندل" په فعلي حالت کي د "پاشل" په معنا راځي او په اسمي حالت کي يې هم استعمال د کندهار په لهجه کي عام دئ. "شيندل" د دال په زور (فتحه) د بولو (متيازو) په معنا په لويديځه لهجه کي ژوندی لغت دئ. د خوشحال په کلام کي "شيندي" د "ناوړه چارو، ناخوالو" په مفهوم راغلی دئ، چي دغه شکل يې د پښتو د لويديځي لهجې له "شيندَل" سره تلازمي ورته والی لري.

خوشحال وايي:

جن په حجاب کښې د مور له څنګه
مګر ځان ژغوري د مورله چنګه
که په صحرا ګرځي که کوڅه ګرده شي
شنده به وکا په خپله ننګه
(رباعيات - ۵۲مخ)

دغه راز بل ځای يې جمع شکل راوړی دئ:

ګوره چي کيږي په خوشحال شندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوبه په ځنګ کښې مرګ يې له تندي
له چا به څه لره مانه ګيله کا
خود يې په ځان وکړې دا رنګ ناپسندي
(۲۹۹ مخ)
عبدالقادر خان وايي:
چې يې اوس په تولولو نه مړېږي
همدا خپل دولت به وکا په تا شنده
(۱۸۵مخ)
"شيندی" د بيکاره ګل په معنا هم راوړی دئ:
بد مخ ناحقه په زر پساله شی
ښه مخ چه بيا مومی پسول هاله شی
که هر څو رنګ لری سرې سپينې پاڼې
شيندی به چری نرګس باله شی
(رباعيات - ۱۵۵مخ)
اشرف خان هجري ويلي دي:
تا به کله هومره شنډې په هجري کړې
که يې صبر ستا له مينې کړی فواد
(۳۲۳مخ)
حميد وايي:
په بد خوی به د چا څه کړي
په خپل ځان به شنډي وکړي
(کليات - ۲۷۹مخ)
د شيندل لغت اوس په ميډيا کې د "ګلانو پاشلوله پاره" کارېږي. دغه استعمال يې زما په نظر سم نه دئ ځکه په شيندلو سره هغه فرحت او خوښي نه سي افاده کېدلای چي د ګلانو د پاشلو پر وخت چا ته ميسره کېږي.
په دستارنامه (۱۷۶مخ) کې (ښندل) د (شيندل) په شکل هم راغلی دئ:
"مال تر ځان ګران دی، چه په ډير ضرور وګاته شي - د شرم دپاره وشنده شي". دلته که د کاتب غلطي نه وي پېښه، نو (شندل) د پاشلو په معنا کار سوی دئ خوماته داسي ښکاري چي دمتن مرتب د (ښندل) کلمه دختکوپه لهجه کښلي ده . په کابل چاپ دستارنامه (۹۷مخ) کي دغه عبارت "وشنده شي" راغلی دئ.
++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غاښى:

د کوتل سر، تر غره د اوښتلو بند.
مثال یې "د کوړک غاښى" دئ.
خوشحال وايي:

مه کړه نادانه د نه کړو کار دى
دا چه پرې خېژى غاښى دشوار دى
خر دې کمزورى زبون ليده شى
چه دې پرې ايښې دا هومره بار دى
(رباعيات - ۱۴۸مخ)

په سواتنامه کي هم "غاښى" راغلى دئ خو هلته يې د شعري ضرورت په حکم "غاشى" ليکلى دئ او دا خبره پر دې حقيقت باندي يو بل دليل کېدلاى سي چي خوشحال خان (ښ) د (خ) په شان نه تلفظ کاوه.

هندوستان وته تور غر لري بد غاشي
پرې خاته به د لښکرو په غوغاشي
(۳مخ، دکابل چاپ)

په ارمغان خوشحال (۱۰۱۸مخ) کي يې هم "غاشي" کښلى دئ.

+++++++++++++++++++++++

کښ:

ډېر کوچني ږغ ته ويل کېږي. هغه ږغ چي د يوه شي د څکېدلو له اسيته منځ ته راځي.
عبدالقادر خان ويلي دي:

په تش کښ لکه هوسى راځني ترپلي
له يارى مې دې توبه شه چې د کښ يې
(۳۵۹مخ)

دا (کښ) د کاف په زوه ره کي ويل کېږي. که د کاف په زور (فتحه) وويل سي نو بيا يې معنا اوړي او د يو وار څکولو په معنا کارېږي. حميد مومند وايي:

د خوبانو د خوديه په چلم کې
د يوه کښ تمباکو شه زما روح
(کليات - ۵۶مخ)

++++++++++++++++++++

کښتى:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کښتۍ له پاره د پښتو په زياترو لهجو کي (بېړۍ) کلمه کارېږي، خو په لوېديځه لهجه کي د کښتۍ استعمال عام دئ.

خوشحال خان هم د کښتۍ کلمه زياته راوړي.

چې کښتيې پکښې بيايي، په عظيم درياب ګډيږي
په بيولو د کښتيه ملاحان پوهېږي بس
(۸۳مخ)

په لوېديځه لهجه کي (بېړۍ) د زولنو يو ډول ته هم ويل کېږي.

++++++++++++++++

کښته :

دا لغت له لوېديځي لهجې پرته په نورو لهجو کي (ښکته، کته) ويل کېږي. خوشحال خان يې د لويديځي لهجې له وينګ او کښنګ سره سم راوړي.

هسې مال را مه کړه چې يې ځای وي تر زړه کښته
هسي اموال راکړه چې يې ځای د زړه د پاس
(۸۶مخ)

رحمان باباوايي:

نه مي کښته ملک ليدلی دی نه پورته
خبر نه يم په يمين و په يسار
(۳۵مخ)

د کندهار ښځمني د اتڼ په نارو کي دا بند ډېر وايي:

پورته پنجوايي، کښته سپېروان دئ

++++++++++++++++++++++

کښل :

د خوشحال په کلام کي (کښل) هم د (ليکل) په معنا راغلی دئ او هم د (مچول) او هم د (ايستل) په مفهوم. د کندهار په لهجه کي (کښل) د ليکلو په معنا عام استعمال لري.

خوشحال خان وايي:

که څوک زر کتابه وکښي له دي بابه
که په کښل شي، زر به نور پسې اغاز کا
(۱ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا :

ستا په راز مې صورت سر تر پایه یو دی
زړه مې گوره په تصویر کښلی کتاب
(۳۵مخ)

یا :

اول فکر د زړه وکړه، بیا ویل کړه
کاتبان تر کښو پخوا وهي مسطر
(۶۹ - مخ)

حمید مومند وایي:

څوک دې صبر آرام نه غواړي په عشق کې
د ازل کاتب دي کښلي په دا باب سخت
(کلیات - ۴۷مخ)

عبدالقادرخان وایي:

د خپل زړه په تخته کښه عبدالقادره
په کاغذ د عشق ویل نه دي د کښو
(۱۴۹ - مخ)

رحمان بابا وایي:

چه رنگین رنگین مضمون پرې ښکلی نه وي
څه په کار دی د بیاض ورق رنگین
(۸۳ - مخ)

میرزا خان انصاري وایي:

په اوراق به یې نه مومې
نه چا کښلي په دفتر دي
(۴۸ - مخ)

بل ځای وایي:

محبت خبري گرمي تر لمبه دي
کاتبان به یې په کومو گوتوکښینه
(۱۹۱ - مخ)

یا بل ځای:

قلم ژبه د حال کښونی
سم گفتار یې ښه رهبر دی
(۴۹- مخ)

د خوشحال خان کړوسی کامگار ختک وایي:

نه یې لوستی یو الف وء، نه یې کښلی و یو حرف
ولې درست وه پوهېدلی په اسرارو ما اوحی
(دیوان - ۱۵مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي څخه څوک ویلای سي چي د "کښل" ویی تر دغه وخته لا هم د (لیکل) په معناپه ختیځه ژبنیحوزه کي کاریدی.
میرزاحنان وایي :
مُصوِّرکه دي صورت کښئ حیرانيږم
چي په څه دستوربه وکاږي ستانا ز
(۶۷مخ)
شمس الدین کاکړویلي دي :
چي پرکښي ما"شمس الدین" دغم سندري اوس
دلبرکـــــــــــرکاغذباد هــــــــــــ
ـــــغه ورق
(۷۳مخ)
خوشال خان بل ځای "کښل" د " ایستل" په معنا کاروي. دی وایي:
چې یوسف یې د کنعان له ځاهه وکیښ
د نیک بخت ستوري زوولی و بشیر
(۶۶ - مخ)
دلته (کښل) د ایستلو په معنا راغلی دئ چي د پښتو په نورو لهجو کي په دغه راز مواردو کي (ایستل) یا (وباسل) کلمه کاریږي.
یا :
په درست جهان به نه وي یو زما غوندي رسوا بل
ورځم توره وکښلي چې مین واورم په تا بل
(۱۰۸ - مخ)
یا :
که ته تیغ د جفا وکاږي و ما ته
ستا و تیغ وته به سر لکه گیاه ږدم
(۱۳۶- مخ)
دمیرزاحنان بارکزي په کلام کي (کښلئ) د (انتظار) له پاره دفعل په توگه د (ایستل)په معنا راغلی دئ :
بس که ډیرجوروجفاپر"حنان" مه کړه
چي یې کښلئ ستا دوصل انتظارسخت
(۴۷مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای د(توبې) له پاره دایستلوپرځای (کښل) فعل کارسوی دئ :
چې توبه یې په ماکښه داستاله میني
په یوه دیدن دي ولي شوچف چف
(۷۶مخ)
دکندهاربل شاعرشمس الدین کاکړ(کښل) دایستلوبه معنادسي راوړی دئ :
په ژوندوني څوغواص ترسرتېرنه شي
له دریابه کله کښلای شي گوهربیا
(۳۵مخ)
مولوي عبدالغفار بریالي هم (کښل) د ایستلو په معنا کار کړی دئ:
د تقوا جامې یې وکښې زما له تنه
اول ناز، دوهم ادا، دریم غضیب
(اهاړ - ۹ مخ)
رحمان بابا (کښل) د(مجول) په معنادسي راوړی دئ:
ما چې زخم ستا د توري، په خوله کښل کړ
نور مې دا لذت بیا نه موند په مرهم کښي
(۱۶۱- مخ)
عبدالقادر خان ختک یې داسي راوړي:
دواړه لب به یې هغه عاشقان کښل که
چې له یاره سرومال نه لري لب
(د کندهار چاپ دیوان - ۱۵مخ)
د ختیځی لهجې ویونکي تر کاف وروسته د (ښ) په تلفظ کې ستونزه لري، ځکه نو (کښل) د (ښکل) په شکل وايي. د همدې لهجوي مجبوریت اغېزه ده، چې د عبدالقادرخان ختک په نوي چاپ دیوان کې د دغه بیت لومړی نیم بیتی داسي ثبت سوی دئ:
"دواړه لب به یې هغه عاشقان ښکل کا"
(۴۱ - مخ)
+++++++++++++++++++

کښلی:

خوشحال خان دا لغت د (ښکلي، ښایسته) په معنا راوړي. د کندهار له لهجې پرته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو لهجو ویونکي د دې لغت په لوستلو کې ستونزه لري او د (کشلي) په شکل یې وایې.

خوشحال وایې:

هر چې ستا په کښلي مخ باندې مین دي
هغه درسته شپه له ماهه گفتگو کا
(۳۱ - مخ)

دغه راز هجري ویلي دي:

په ازل چه یې جفا وکښلیو ورکړه
بیا یې زړه کا د دردمنو د وفا روغ
(۷۰ - مخ)

+++++++++++++++++++

کښې (کښته خوا)

کندهاریان وایې:

"چې باد یې وي د کښې، اوریځ یې نه وي د توښې".

مولوي بریالی وایې:

راته مه کاږه ساړه آهونه شیخه
د څلې د کښې له باده باران بد وړي
(اهاړ- ۱۳۸مخ)

په دستارنامه کې لولو:

"... په ناست په نماست تر نامه لاندې د کښیه تر زنگانه دپاسه دا د پټولو ځای دي مرد..."
(۱۷۷ - مخ)

عبدالقادر خان وایې:

له کښیه وچاوده وخت د صبا شو
په هر مسجد کې اذان ادا شو
راشه چې کښل دي کړم اوس به بېلېږو
په ځان زموږه صبا بلا شو
(۳۷۳ - مخ)

میرزا خان ویلي دي:

له اورو یې ښه باران پر ځمکه کښې کړ
ځای په ځای یې نباتات باندې کړلي
(۴۴- مخ)

++++++++++++++++++++

ایښوول:

د پارسي (ماندن) په معنا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امر صیغه یې (کښېږده) ده، چې په
ختیځو او نورو لهجو کې (کېږده، کېده) په
شکل کارېږي. په کلاسیک ادب کې د (کښېږده)
شکل عام راغلی دئ.
خوشحال خان وایي:
زر دی چه زړه مه د ننګ و شرم کا
صحبت د هر چا وبله ګرم کا
ډېر ګران کارونه په زر اسان شی
زر په فولاد کښېږده فولاد هم نرم کا
(رباعیات - ۷مخ)
عبدالقادر خان وایي:
د دنیا خوشی که واړه ورته کښېږدي
دروغجن دی که پرې غم د آشناورکا
(۱۷- مخ)
میرزا خان انصاري وایي:
په ګور کښي به یې کښیږدي
برې به پاس خاوري حجرت کا
(دیوان -۲۰مخ)
+++++++++++++++

کښېنستل:

دا لغت د پښتو په ځینو لهجو کې
(کېنستل) ویل کېږي. زیاتره ماخذونه یې د
لویدیځي لهجې له تلفظ سره سم (کښېنستل)
لیکي. خوشحال یې هر وخت په ټولو صیغو کې
له (ښ) سره یو ځای کاروي. دی وایي:
په هر ځای چې څو محبوبې سره کښېني
هغه ځای مې تر جنت شایسته لا کا
(۷ - مخ)
یا:
که هیڅ کاروبار دې نه وي درته وایم
هسې مه کښېنه بې کاره، نا په کار
(۷۱- مخ)
کامګار خټک وایي:
څوک چې کښېناسته د میني په اورنګ
نه یې سیال دارا شکوه دی نه اورنګ
(دیوان - ۵۵مخ)
میرزا خان وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر تخت د سليمان باندي ديوكښيناست
او په حكم يې عمل مار و لړم كا
(۲۹- مخ)

له موضوع سره د ارتباط له مخي به بده نه وي د "كښېنول" پر مصدرباندي هم ورغږېږم.
نجار (تركاڼ) د دروازې چوكاټ جوړوي، بنا (گلكار، ختگر) يې په ديوال كي كښېنوي. جوړول د انگرېزي (make) اندول او كښېنول بيا د (installation) معادل دئ. په پښتوكي د ځينو افعالو سره بېلول ډېر ضروري دي.
په ليكلارښود (۳۸مخ) كي "دروازه كښېنوله" جمله د "دروازه جوړه كړه" په معنا تعبير سوې ده، تېروتنه او بايد سمه سي.
كښېنستل د (رفع حاجت) په معنا هم كارېږي. ډاكتر د كوچني (ماشوم) له مور څخه پوښتنه كوي "دا هلك نن څو واره كښېنستلى دئ" يعني څو واره يې (رفع حاجت) كړى دئ. د نس ناسته له همدې كښېنستل څخه مشتق سوې ده. اوس چي زه د غونډې يا ميټنگ له پاره په رسنيو كي د (ناسته مي ورسره وكړه) جمله اورم، ډېره خوا مي بدېږي. دا د فارسي ژبي په پېښو د (نشستى داشتم) ټكي په ټكي ترجمه ده. دغه راز دا لاندي جملې د معنا له مخي يو له بله توپير لري:
"ډوډۍ تيارول" د "ډوډۍ پخول" معنا نه وركوي.
بنا بام ته زينې وخېژولې. مطلب يې دا دئ چي زينې يې جوړي كړې.
د بادرنگو جوړنگ (بوټى) وغزېدى يعني وده يې وكړه.
سړى په گامو سو، يعني رهي سو.
بوټ ساز بوټ پر غالب سپور كړ.
+++++++++++++++++

كښيپښ:

د خوشحال خان او د هغه د كورنى د شاعرانو په كلام كي دا لغت د ايښودلو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا د لویدیځي لهجې له استعمال سره سم، خو په لږ بدلون راغلی دئ. په لویدیځه لهجه کې (کښېښو، کښېښود) ویل کېږي. له امکانه لیري نه ده چې د (کښېښ) کلمې د پای پر توري به کاتب پېښ (ضمه) ایښې وي. که دا امکان سهي وي نو د (کښېښو) د استعمال اورشو نوره هم پراخېږي.

خوشحال خان ویلي دي:

قارون ولاړ تحت الثرى لره لا درومي
موسى پاس په علیین کښېښ قدم
(۱۲۳- مخ)

کامګار خټک ویلي دي:

چې جمال دي برهنه شه له نقابه[۲]
په ادب ورته مخ نمر په زمین کښېښ
(دیوان - ۴۷مخ)

++++++++++++++++++++

کوښي:

کوښي د پارسي (پاپوش) په معنا په کندهارۍ لهجه کې ژوندۍ ویی دئ. د کندهارنجوني په لوبوکي وایي:

"کوښي مې اوبو یووړې، غیم یې چي یو یې وړي، پلار مي سوداګر دئ بیا به نوري راته راوړي".

رحمان بابا ویلي دي:

د دینداري ارتینې له یوې کوښي

---

[۲] د دې بیت له مقطع څخه داسي څرګندېږي، چي دا غزل دي شاعر د "سعید" په جواب کي ویلې وي. مقطع داسي ده :
د کامګاریې و جواب ته څه امکان دی
چې سعید په پښتو ژبه تزئین کښېښ
سعیدویلي دي :
د سعید شعر که ګل د یوه باغ دی
دې غزل په پښتوشعر تزئین کښېیښ
(دېوان - ۸۷ مخ د همېش خلیل مرتبه)
باید وویل سي چي د سعید په دېوان کي د دغه غزل د ټولو قافیو(کښېیښ) د (کشیش) په شکل کښل سوی دئ او په مقطع کي یې "پښتو" هم "پشتو" لیکلې ده!!
د کامګار خټک د دېوان په (۵۶ مخ) کي هم د دېوان ترتیبوونکي د "کښېښ" پر ځای "کشیش" کښلی دئ او په حاشیه کې ورته کښلي دي: " چ: کیښو".

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدقه شه ســـــــــــل بې دینه نارینه
(۸۷ - مخ)

++++++++++++++++

مښک:

د خوشحال خان په کلام (د کامل چاپ) کې (مشک) د (مښک) په بڼه ډېر لیکل سوي دي، نېخه چې ولې؟ که یې همداسي ولیکو، نو د پښتو په ختیځو لهجو کې یې باید (مخک) ووایي! ما له هیڅ پښتانه څخه دا راز وینگ نه دئ اورېدلی. د (مښک) په تلفظ کې د لوېدیځې لهجې ویونکي هیڅ راز مشکل نه لري خو دا تلفظ د کندهار په لهجه کې نسته، سره له دې به یې یادونه له گټې خالي نه وي.

زلفې یې ښکاره کړې مښک عنبر یې په ماتوی کړل
اوس به له دې پسه څه عطار لره وردرومم
(۱۳۷- مخ)

د خوشحال رباعیات بیا (مشک) لیکي:

باڼخو یې نه دی گل د گلاب دی
زلفې یې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې یې گورې
چه پرې مستېږې هغه شراب دی
(۱۲۳- مخ)

پوهاند زیار صاحب د (مښک) ویی په "را پښتو شویو پورویونو" شمېرې (وگ: د خوشحال ادبي پښتو- ۳۹مخ) گویا په (مښک) کې راغلی ښین په حقیقت کې د پارسي شین دئ.
(مشک) که په شین ولیکل سي، ما ته سم ایسي. مښک یې خوشي ناوړه بڼه ده.

دکندهارشاعرشمس الدین کاکړوایي :
نرخ دمشکوبه ارزان که په خُتن کښې
که نسیم راوړي له زلفوبوی داستا
(۲۹مخ)

++++++++++++++++

نخښه :

د خوشحال کلام دئ، چې وایي:
ډېرې لرې نښې د صورت د زیبایی

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه خو درته وایم یو څو نخښي آشکارا
(۷- مخ)

د "نښې" لغت ته یې په لمنلیک کي کښلي دي چي په "لومړۍ، دوهمه، دریمه "خطي نسخه کي" په دواړومصرعو کې: "نخښې" راغلی دئ. باید ووایم چي له لومړۍ خطي نسخې څخه یې مراد هغه نسخه ده چي د خوشحال خان په ژوند کي په "۲۲ شهر رمضان سال ۱۰۹۹ در مقام جانکوړه" کي لیکل سوې ده. ښاغلی استاد حبیب الله رفیع په دې نظر دئ چي دا نسخه د خوشحال خان په خپل لاس لیکلې سوې ده (وګ: خوشحال ریویو، درې میاشتنی مجله، ۶۸ مخ، د ښاغلي رفیع مقاله، پښتوا کیډیمي، پشاور). دا نسخه په خوشحال خټک کلیات (د افغانستان د علومو اکاډیمۍ) کي "لومړۍ قلمي نسخه" بلله سوې ده.

د دې غزلي په مقطع کي یې د (نخښه) کلمه د (نښه) په شکل راوړې ده، خو په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په قلمي نسخو کي (نخښه) ده.

عبدالقادر خان ویلي دي:

د بوریا نخښي په تن د مسکینانو
لا ښایست تر منقش جامو د زر کا
(۱۷- مخ)

++++++++++++++++++++

وریښم:

د خوشحال په کلام کي له "وریښته" څخه (ر) غورځول سوې ده خو په "وریښم" کي بیا پاته ده. وریښم په کندهار کي په همدې شکل ویل کېږي خو د پښتو په ختیځه لهجه کي یې (و) ځني غورځولی دئ او "ریښم" تلفظ کېږي. خوشحال یې "وریښم" لیکي:

د کیمخواب وته یې مه غړوه سترګې
په وریښمو کي چینجی دي د حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)

++++++++++++++++++++++

وښی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وښی د (باهو) په معنا باندي د کندهار په لهجه کي مروج لغت دئ. خوشحال خان هم راوړی دئ.

د خوشحال ختک دپاره چي می خور شو
په مغان می وښي کېښول باهو هم لا
(۱۸ - مخ)

+++++++++++++++++

وېښته :

د کندهار په لهجه کي (وریښته، وریښتان) د (وېښته) او (وېښتان) په نسبت زیات ویل کېږي. خو (وېښته او وېښتان) هم عام رواج لري. خوشحال خان دا دوهم شکل راوړی دئ.

هر وېښته چي په صورت باندي لېده شي
که پري ځیر شي د شناخت ور به درته واز کا
(۱ - مخ)

دغه راز رحمان باباویلي دي:
د صورت له عیبه هسي پاکېزه دی
لکه ذات د وېښته نشته دی په ها
(۱۷- مخ)

اشرف خان هجري ویلي دي:
په بدن مي وېښته ودري بې شکه
چه قصه د وامق یاده له عذرا کا
(۳ - مخ)

عبدالقادر ختک وایي:
سپین وېښته د بدنامی په وسمه تور کا
چي آرزو د صفا رویو د وصال کا
(۲۰- مخ)

خوشحال خان له لوېدیځ ګردود سره سم "وېښته" د جمع په صورت کي هم کاروي او صفت یې "ځېره، زېره = زیره" راوړي.

وېښته یې دسرځېره دتن هم ځېره
ګرلنډېد رنګي
یکدله ګېډوره
پـــــــــــه خوړلونه
مړېږي
(ارمغان ــــ ۹۰مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زيار صاحب د خوشحال خان پر دغه "زړه" صفت باندي د (زيړ) د مونث خيال کړی دئ (د خوشحال خان ادبي پښتو - ۵۰ مخ) چي د تأمل وړ دئ. د (زيړ) مونث شکل د (ړ) په زور (فتحه) باندي ويل کېږي. که (ړ) ته زوه رکی ورکړه سي، هغه وخت نو بيا مونث شکل نه بلکي د جمع شکل دئ. د خوشحال خان (زړه) د (ړ) په زوه رکي بايد تلفظ سي.

++++++++++++++++

هېښ:

هېښ د (حيران)، (هک پک) او ځای ځای د (ساده) معنا لري. دا لغت له لويديځ ګړدوده پرته په نورو کي د تلفظي ستونزي له اسيته د استعمال مواردنه لري او که لري يې، هم ډېر نادر دي. خوشحال خان د (هېښ) لغت زياتره د (ساده، اريان) په معنا ډېر راوړی دئ.

څوک به ما غوندي يو هېښ په زړه ساده وي
چي وفا غواړم له کښليو، په دا اش يم
(۱۱۶- مخ)

په دا هومره هوښياريه هسي هېښ يم
څوک چي زهر راته نوش کا هم منل کړم
(۱۲۷ - مخ)

يا:

ستا د خولې خبری نوري د زړه نوري
زه خوشحال ختک يو هېښ يم پرې باور کړم
(۱۴۵- مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

د دنيا په چاري پوه تر انده تېره
څه د دين په طلب نه پوهېږې هېښه
(۱۵۴- مخ)

+++++++++++++++++++++

۳، ۵ :ړي لرونکي لغتونه:

بړوه:

بړوه د کندهار په لهجه کي (ګيدړي) ته وايي (لس زره پښتولغتونه).

خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم يې وينم، هم يې اروم ترې تېرېږم
چې په څنګ راته بړوه کابوبو
(۱۷۱ - مخ)
يا:
در پېښه مه شه د بخت کړوه
خونی مزری کا په تا بړوه
د باز شړلي زرکه مې وليده
د باد خورکو باندې زوړه
(رباعيات - ۷۵مخ)

په چاپي ديوانو کي د دې بيت (اروم) د (اورم) په شکل راغلی دئ او دا يادونه د دغه مخ په حاشيه کي هم سوې ده. دا خو د اړولو برخه ده چي پخپل ځای کي په تفصيل سره څېړل سوې ده.

++++++++++++++++++

ړغ:

د پښتو دغه متنازع فيه لغت په ځينو لهجو کي (غږ) ويل کېږي. خوشحال خان د (ړغ) شکل راوړی دئ او ځای ځای يې د (ژغ) په بڼه هم استعمال کړی دئ. هغه ځايونه چي دا کلمه پکښې د (غږ) په شکل کار سوې ده، ما ته د خوشحال خان خپل وينګ نه ايسي. مثالونه يې:
د بد زويه ړغ د فسق و د فساد ځي
د ښه زويه ځي نارې په ملکوت
(۳۸- مخ)
يا:

خوشحال خان د خپل لمسي "معظم" په مرثيه کي وايي:
څه د بدو ړغ ؤچې ماښام رابانده وشو
تندر ؤ، يا توپ ؤ پرې مې تخنې تخنې زړه شو
(۱۸۱- مخ)
يا:
چه يې لرزه وه په ملک له جيشه
زړه يې شاد کام ؤ له هره حيثه
ګوره په ګور کښې هغه شاهان دی
چه ړغ يې نه شي د مرګ له طيشه
(رباعيات - ۶۰ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز د رباعیاتو په ۲۲۸مخ کي هم (ږغ) ثبت سوی دئ.

ژغ:

ربه ډېر اولاد دې راکړ، منت دار یم
د خوبیه ژغ یې بیایي په هر لور
(۵۹ - مخ)

یا:

چې مې نوم په ژبه واخلي هسي خوښ یم
لکه ژغ د خلاصې وشي په بندیانو
(۱۸۰- مخ)

محشي ورته کښلي دي چي په دریمه او څلورمه نسخه کي (ږغ) ثبت دئ.

په دې بل بیت کي هم (ژغ) ثبت سوی دئ خو په حاشیه کې لیکلي دي چي په څلورمه خطي نسخه کي (ږغ) دئ.

د رسا ویشتلي کله توان د ژغ وي
په فراق کې ناره مه وهه له باړه
(۲۹۱- مخ)

غږ:

په عالم د مجنون غږ دی، مرد مې بوله
په محشر که ځنې وړاندې خپل علَم وړم
(۱۳۵ - مخ)

++++++++++++++++++

ږو: (قسمیه)

خوشحال خان وایي:

په وفا د عاشقانو
د معشوقو په جفا ږو[1]
د وصال په سل خوښیه د
هجران په زر بلاږو
(۱۷۲- مخ)

دا کلمه د (قسم خوړلو) په مفهوم کاریږي. (په) دلته د (قَسَمیه) کلمې وظیفه سر ته رسوي او له ظرفي یا استعلایي آداتو

---

[1] په ارمغان خوشحال (۴۸۳ مخ) کي د دې تولي غزلي د پای قافیوي (ږو) په (گو) اړولی او د خوشحال شعر یې خندنی کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره باید مغالطه نه سي. په فارسي ژبه کي (ب) د قسَمیه توري کار ورکوي.

بجان دوست که غم پرده بر شما نه درد
گـــــــــــــر اعتماد بر الطاف کار ساز کنید

دلته (بجان دوست) معنا (د دوست په سر مي دي قسم وي). په عربي کي (واو) د قسمیه توري له پاره راځي:

"والعصر"، "والشمس" یعني قسم مي دي په مازیگر وي، قسم مي دي په لمر وي.

د (ړو) کلمه د کندهاریو شاعرانو په کلام کي سته:

مولوي عبدالغفار بریالی وایي:

ړو په ناز د دلبرانو
ړو په آه د سوخته گانو
ړو په کبر د خوبانو
ړو په درد د بېدلانو
(اهار- ۹۵مخ)

د میوند د ډاگ قهرماني، ملالي ویلي دي:

که په میوند کي شهید نه سوې
خدایږو لالیه بې ننگۍ ته دي ساتینه

(ځیني کسان دا لنډۍ د "ړو" کلمې داستعمال له وجهي جعلي بولي او وایي چي "ړو" د دې سیمي لغت نه دئ. مگر تاسي د ارواښاد بریالي په شعر کي ولوستل چي هغه مرحوم یې په روانۍ سره کاروي. "ړو" کلمه له کندهاره تر اټکه د استعمال پراخه اورشو لري. حمید مومند په نیرنگ عشق کي پنځه ویشت بیته د (ړو) پر قافیه باندی سره تړلي دي (وگ کلیات – ۴۳۰، ۴۳۲ مخونه).

خوشحال خان بل ځای ویلي دي:

چې سر په مخ کې کیږدې، زړه دې ډوب په اندېښنو شي
په خدای ړو که خبر یې د خـــــــــــــاصانو له ســـــــــــــجوده
(۲۰۸- مخ)

یا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرگ د رقیبانو بل ژوندون د حبیبانو
خدای ړوو په هنگام د وصل کیږي دا دوه کاره
(۲۱۷- مخ)

هجري ویلي دي:
نور به تېر عمر رانه یشي په رب ړوو
که نظر تغیرد کسیو په ژړا کړم
(۸۴ - مخ)

په متن کي "... په رب گو" لیکل سوی دئ چي په قطعي ډول یې د اشرف خان هجري خپل وینگ نه سو بللای.

پوهاند دوکتور زیار صاحب په (گ) باندي د (ړ) اړول له معیاریت څخه سرغړونه بولي اوکړی یې (وگ: لیکلارشود - ۵۲مخ)

++++++++++++++++++++++

سرړه :

د کندهار په لهجه کي د غره د مړه شڅه "سیړه" بولي (وگ: ښکار او کندهار ۳۳مخ). خوشحال خان یې د "سرړه" په شکل لیکي:

زرکه دې لېږي له بازو گرځی
سرړه دې لېږي له پړانګه غورځی
گنه بنې به یې په پورته غورځی
په څوکه کښېوزی نوره به پرځی
(رباعیات - ۲۰۰مخ)

په سواتنامه کي لولو:
هم گاوز، بزونه، سرزې هم کوته پایي
اما ورکې کړي توپچیانو څه به وایي
(۸ - مخ)

++++++++++++++++++

سېړمې :

د پزي غارو ته وایي. د کندهاری لهجې وینگ یې (سړمې) او د ځینو لهجو تلفظ یې (سپړمې) دئ. خوشحال خان یې د لویدیځي لهجې وینگ ته نزدې کاروي.

خوشحال وایي:
په عطرو ډوبه هغه خوش رویه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغله ناگاهه له يوه سويه
تمامه شپه يې راسره تېره کړه
سېږمې مې ډکې دی د دی له بويه
(رباعيات - ۴۷مخ)
د پښتو په ځينو لهجو کې سپېږمې ورته وايي. په ارمغان خوشحال کې هم يو ځای په همدې بڼه ثبت دي:
دارچيني د پرمهرې سره لازم دي
د سپيږمو نسوار يې يوسي رنځ له سره
(ارمغان - ۸۰ مخ)
دغه نصوارو ته په کندهار کې د "پزي نصوار" وايي.
کندهاری مخلص وايي:
پر تندي دي خولی ايښېده په ناز
نه خبرېږي په دربي د لوړ جهاز
هغه وخت به درخرگند سي خپل همت
چې دي بوی په سږمو ننوزي د غاز
(۱۶۶- مخ)
+++++++++++++++++++++

غېږ:

د کندهار په لهجه کې همداسي ده خو په نورو لهجو کې (غېږه) ويله کيږي.
ميرزا خان انصاري ويلي دي:
د عالم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غيږ کې ونيسمه
(۱۸۴- مخ)
شمس الدين کاکړويلي دي :
بې کامه بې زبان لکه رباب دياريه غېږکښې
هردم کوم له شوقه تن تناتنانا
(۳۰مخ)
+++++++++++++++++++++++++

کريږه:

کندهاريان يې (کرږه) بولي.
حميد وايي:
چې "حميد" د يار له غم کا سوې کريږه
د پيريانو غوني زيږ ديوان په دوک شي
(کليات - ۲۸۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++++++++

کـړ ا ن : (کـړیـا ن)
(کـوړ) هـغـه ځیـرونـکـی حیـوا ن دئ، چي پـه پـا رسي یـې (کـفـتـا ر) بـولـي. د کـنـدهـا ر پـه لـهـجـه کـې یـې جمـع (کـړیـا ن) ده او خـوشحـال خـا ن یـې هـم دي تـه ورتـه کـا روي. پـه فـرا قـنـا مـه کـي لـولـو:

شغـا لا ن، گـرگـا ن، کـړا ن
پـا س پـښې ږدي پـه گـلا ن
(۴۵ - مـخ)

++++++++++++++++++++++++++

کـړلـی:
دا لـغـت پـه لـوېـدیـځـه لـهـجـه کـي پـوره عمـومـیـت لـري خـو پـه ختـیـځـه کـي ځـا ی "غـنـدلـی" نـیـولـی دئ.

خـوشحـا ل وا یـي:
بـل تـه شړلـی، لـیـږلـی تـا یـم
بـیـا پـه دا کـا رکـښي کـړلـی تـا یـم
چـه سـتـا پـه نـه دیـد د ځـنـکـنـدن شـوم
کـه مـي تـه نـه وژنـي وژلـی تـا یـم
(ربـا عیـا ت - ۲۰مـخ)

پـه دسـتـا رنـا مـه کـي د لـور د ودولـو پـه بـرخـه کـي لـولـو:
"... چـه پـه ا صل پـه نـسب کـړلـی نـه وي، د دیـن د صلاحیـت پـه حُلـیـه مـتـحلـي وي، و هـسې سړي دي ورکـولـه شي".
(۱۳۱- مـخ)

مـیـرزا خـا ن ا نـصا ري وا یـي:
پـه طلـب یـې نـحسیـت لـه سـتـوریـو وا خیـسـت
پـه ښه خـوی یـې هیـڅ سا عن نـه؟ دی کـړلـی
(۴۷- مـخ)

دکـنـدهـا رشا عرشمـس الـدیـن کـا کـړویـلـي دي :
خـوبـه شمـا ري مـنـجمـا ن زمـا دوصل کـوکـب
خـوبـه لـه لاسه دفـلـک پـه بـخت کـړلـی گـرزم
(۸۷مـخ)

++++++++++++++++

مـړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

نر پسه ته ویل کېږي. د کندهار په لهجه کي د (مږ) ښځینه شکل (مېږ) ده، چي په نورو لهجو کي يې (مېږه) بولي.

عبدالقادر خان وايي:

ودانی د کائنات ده په دري ځیزه
اول مږ، دويم غنم، دریم عنب دی
(۲۵۹- مخ)

+++++++++++++++++

وږی:

په کندهار کي (وږی) د انګورو یا غنمو (خوشې) ته وايي. خو زیاتره د غنمو له پاره کارېږي. د اومو انګورو له پاره (ډنډوری) او د پخوله پاره د (واښکي) کلمه رواج لري. خوشحال خان د (وږي) کلمه د انګورو له پاره راوړې ده:

زړه مې سر تر پایه واړه آبله دی
په فراق کې، لکه وږی د انګور
(۵۴ - مخ)

+++++++++++++++++

۳، ۶: د (ڼ) مشترکات:

ورونه:

خوشحال د "ورور" جمع "ورونه"او د تذکیر آلت دواړه په (ڼ) لیکي او دا تلفظ يې له کندهاري وینګ سره يو شان دئ. په ختیځو لهجو کي دا دواړه لغتونه په نون ویل کېږي.

څو تجربه نه کړې خپل زویه ورونه
هومره د ديو په کار مه مونه
زویه هغه دی چه ځان څرګند کا
ګڼه بهتر دی له زویه لونه
(رباعیات - ۶۲مخ)

د پښتو په نورو لهجو کي ورونه په نون ویل کېږي. زیار صاحب وايي چي خوشال "ورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او غین له کښېني ګړدود سره سم په (ڼ) پای ته رسوي" (وګ: د خوشحال ادبي پښتو - ۳۸مخ) . د لیکلارښود په (۲۷۷مخ) کي د نون شکل د لهجوي ارجحیت تر اغېزې لاندي کره بلل سوی دئ.

خوشحال خان په فراقنامه کي ویلي دي:

سکه ورونې قتل کړي
ده یې مال ګنجونه وړي
(۶۶ - مخ)

په حاشیه کي ورته کښلي دي " ورونې = ورونه یې".

عبدالقادر خان وایي:

بې عمله به دي ښه په چا و نه شي
نه په ورونو په پلارونو نه په ترو
(۱۳۶ - مخ)

دغه راز په (۲۷۱مخ، ۳۶۹مخ، ...) کي هم ورونه په (ڼ) کښل سوي دي.

حمید هم د (ڼ) په برخه کي د ختکو لار اخیستې ده. دی وایي:

د یار یار د خپلو خپل د ورونو ورور یم
لکه ومه هغه شان په خپل انځور یم
(۳۲۷- مخ)

++++++++++++++++++++++++

انګڼ:

په لوېدیځه لهجه کي همداسي ویل کېږي، خو ختیځه لهجه لکه د (ښ) له آواز ځخه چي ځان پېچي، د کلمې د پای له (ڼ) ځخه هم حتی الوسع ځان ساتي او په دې لړ کی یې د (انګڼ) پر ځای (انګړ) ډېرکاروي .

دخوشحال خان په کلام کي دواړه شکله لیدل کېږي . یویې هرومرودکاتب لاسوهنه ده . تاریخي وژبني قراین پردې باندي دلالت کوي چي (انګړ) به دکاتب دتصرف نتیجه وي .

خوشحال وایي:

ځان وزړه مې هم چاپیردرسره درومي اې نګاري!
چي ګهې پـــــــــــه شین شین په انګڼ کې شي روانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۴۹مخ)
بل ځای وايي :
رقيبان دې لکه سپي دي په کوڅه کې
چې انګړدې پاکيزه شي،واړه چخ کړه
(۲۶۵مخ)

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلرم فصل

۴، ۱:د کلاسیک ادب او لویدیځې لهجې ګډ لغتونه:

په دې برخه کې به هغه لغتونه چې په کلاسیکو ادبیاتو کې راغلي او اوس په لویدیځه لهجه کې ژوندي پاته دي، د الفبې په ترتیب راوړل سي.

آب بازي، اوبازي:

په لویدیځه لهجه کې "آب بازي" تر "لامبو" زیاته عامه ده. د لامبو یو بل شکل "لمباو" دئ، چې د کندهار په زلمیانو کې رواج لري. خوشحال خان د آب بازی او لامبو دواړه لغتونه کار کړي دي.

خوشحال خان په دستارنامه کې لیکي:

"دا دوه هنره یاد شوی، یو تیر اندازی بل آب بازی ... که آب بازی چا نه زده وی، لوئی نقصان واقع کیږی ..." (دستارنامه - ۴۸مخ)
په همدې بحث کې د "لانبوزن" لغت هم کاروي، چې په ورپسې مخ کې یې د "لامبوزن" په شکل کښلی دئ. (په کابل چاپ کی دواړه د "لامبوزن" په شکل دي)

میرزاخان انصاري وایي:

کـــــــــــــــــم دلیلو د باور اوبازي نه زده

بیا د شک ګرداب هرګوره دی عمیقه

(۱۶۹- مخ)

+++++++++++++++++

آهنګر:

په مروجو پښتو قاموسو کې (آهنګر) ته د (پښ) معنا لیکله سوې ده. خوشحال خان د آهنګر لغت راوړي. زه د ده په کلام کې د "پښ" پر لغت نه یم پېښ سوی خو د اشرف خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري په دېوان کي پښ د "پهش" په بڼه راغلی دئ.

لکه اور د پهش له دمه زیاده شي
هغه زړه چي مبتلاوي په دلبرو
(۵۰۵ - مخ)

خوشحال خان لیکي: "په دا شان هنر د آهن گر چه توره، نیزه، چاړه، زغره چه آلات د محاربات دي، تعلق په دیو لري" (دستارنامه - ۱۴مخ، دغه راز ۳۰، ۳۱ مخونه).

په کندهارئ لهجه کي آهنګر(ایینګر) او (پښ) یو څه توپیر سره لري. پښ زیاتره د اسانو نالونه او دې ته ورته شیان جوړوي خو آهنګر چړې، ارې، د تاکبیرئ ارې، د پسو د سکوستلو وسایل، قلفان او نور جوړوي.

خوشحال هم د آهنګرئ په هنر کي همدا شیان شامل ګڼي.

رحمان هم د "آهنګر" کلمه کاروي:

یا تنور دی یا دوکان د آهنګرو
چي په عشق کښي تصور کړم خپل قلوب
(۲۴- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

همنشین دي نغمه نه مومي بې زیانه
په بد فعل بدخصلت دکان د پښ یې
(۳۵۹ - مخ)

آهنګر ته په کندهار کي ګګر هم ویل کېږي. "سل د زرګر یو د ګګر" چي مراد یې سوټک دئ. یعني د زرګر سل سوټکه د آهنګر له یوه سوټک سره برابردي.

+++++++++++++++++++++++

اَدوم:

دا لغت د خوشحال خان په کلام کي داسي لولو:

څه به هر یوه ته حال وایې خوشحاله
د لیمو په حال خبر کله ادوم دئ
(۳۴۸- مخ)

اَدوم کلمه د کندهار په لهجه کي ژوندئ کلمه ده او معمولاً د حیوان (څاروي) د پښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغي برخي ته ويل کېږي، چي تر زنګانه پورته ده او په پارسي يې (ران) بولي. د انسان د پښې دې برخي ته (ورون) وايي. د ادوم لغت کله کله د انسان له پاره هم کارېږي. د کندهار په لهجه کي د انسان د پښې بېلابېلي برخي له ګوتو څخه لوړي دا نومونه لري:

- د پښې په خپږ (خپږه) کي: ګوتي، تله، پونده، بجلکه، د پښې بند.

- د پښې تر بند پورته: پوندۍ (پړکی)، زنګون، ورون، ښنګښر، غبانده.

د پښتو په نورو لهجوکي اَدوم ته (پتون) وايي. لکه د ادوم مغيره شکل چي (اَدامه) دئ دغه راز د (پتون) مغيره شکل (پتانه) دئ.

حميد وايي:

چې شبنم غونډې شبګير واخيست په سر ما
کېښود سـر په
پـــــــــــتانه د سمنبر ما
(کليات - ۸ مخ)

ما يو وخت خپل د پوهنځي استاد جاج صاحب ته خپل يو شعر ولووست:

صوفي مــــــــــوږ منعه کولو د ښايسته وو له ديدنه
منافق ته چي ښه ځير سوم سر يې پروت وو پر ورانه

استاد راته وويل چي د (ورانه) پر ځاى (په پتانه) ورواچوه. زما خيال سو، چي د دوى په لهجه کي دغه کلمه عامه نه وه.

په انګرېزي ژبه د چرګانو ادوم ته (drum stick) وايي يعني د ډول لرګی. د کندهار په لهجه کي له اوسپني څخه جوړي سوي دغه راز وسلې ته (خوردوم) وايي.

خوشحال د ادم خېلو اپريديو د توصيف په ترڅ کي د"پنډۍ" لغت داسي راوړی دئ:

په وجــــــــــود کې لکه ها له ويښتو خلاصې
پښې کمکی، غونډې پنډۍ پهن سرينې
(۴۶۰ - مخ)

+++++++++++++++

ارکه:

خوشحال خان د کاله پانی د هېليو په بيان کي د "ارکه" لغت راوړی دئ.

په ارکه وو مــــــــــــلامال دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سونا هم پکي خال خال دي
(فراقنامه - ۴۷مخ)

د (ارکه) په نامه مرغه ماته نه دئ رامعلوم او نه مي په مروجو قاموسو کي موندلی دئ او د خوشحال فرهنگ چي د معاون سرمحقق محمد اسمعیل سږه بن په قلم په ۱۳۶۵ کال په کابل کي خپور سوی دئ، د نومونو په برخه کي یې راوړی دئ او ورته کښلي یې دي: "یو کوچنی مرغی ده چي د باز په واسطه ښکار کیږي". په دې قاموس کي لکه نورو نومونو ته چي لاتیني نوم هم کښل سوی وي، د دغه نامه لاتیني معادل نسته، ځکه یې سمه څېړنه راته میسره نه ده.

په کندهار کي هغو کوترو ته، چي په هوا کي بازی نه کوي او تر لوټن (ملاقي) کوترو غټي هم دي، (ارغه) کوتري وایي. ارغه کوتره صحرایي کوتري ته ورته ده.

+++++++++++++++++++

ارهټ:

ارهټ، ارهړ هغه کوهي (څاه) ته ویل کېږي چي د لویو مځکو د اوبولو (خړوبولو) په نیامت کیندل سوی وي. دغه راز کوهي ته اوس (باوړی) وایي. دا کلمه پاکستان ته د افغانانو د وروستي مهاجرت په دوران کي د کندهار لهجې ته راغلې ده. پخوا دا کلمه د ډیورنډ تر پولي ها خوا ته ماورېدلې وه.بایدووایم چي دکندهارپه عامه محاوره کي داکلمه د (ارهړ) په شکل ویله کېږي . دکندهاریوشاعرانوپه دیوانوکي چي د (ارهټ) په شکل ثبت ده، غالباًبه دکلاسیک ادب دخطي دیوانو همدارازثبت اغېزه پکښې کړې وي .

میرزا خان وایي:

د وحدت په ځان لـــــه ځان سره بازي ده
د کثرت نوم یې ارهټ کړ یا گرداب شو
(۹۷- مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
ماتول اوسازول دفلک کاردئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنده سرواړه منګي دي ارهټ
(۵۰مخ)
شمس الدين کاکړوايي :
کښت دعمرمي سيراب په باران نه شو
اوبوم يې دسروسترګوپه ارهټ
(۴۲مخ)
++++++++++++++++++++++

استوګنه :

استوګنه د (اوسېدلو) په معنا لرغونې کلمه ده. دا کلمه په پخوانيو متونو کي د "استوګه" په شکل راغلي ده. د کندهار په لهجه کي هم پخوا "استوګه" رواج وه خو اوس يې پر ځای "استوګنه" ويله کېږي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

په ادب په نېکی مټ کوه ختګه !
د استوګې ځای دلې نشته سفر دی
(مخ - ۱۹۲)

بل ځای يې بيا د استوګني په شکل راوړی خو هلته بيا کاتب په (ړ) کښلی دئ.

رُخ دي نه دی مانې مه ځکوه فلک ته
د استوړنې مکان ستا نس د تُراب دی
(مخ - ۵۲۵)

د رحمان بابا په ديوان کي هم "استوړنه " چي د "استوګنه" ناسمه ليکنه ده، زياته راغلي ده.

په تـــــوده زمکه استوړنه ده مشکله
څه به زيست شي له رحمان سره د چا
(مخ - ۱۲۶)

په ۱۹۱مخ کي يې بيا په (ګ) کښلې ده.

ښه استوګنه د دوه ورونو سره نه شي
بلکه اخـــــــــــــــــــــلي يو تر بله آزارونه

مرحوم قلندر مومندپه پټه خزانه کي د استوګني کلمه د دغه کتاب د جعليت يو دليل بولي چي نور پوهان ورسره موافق نه دي. استوګنه لغت د پټي خزانې تر کښلو پخوا په پښتو ادب کي مروج وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++

الابـلا :

هر څه تـه لاس اچول، حلالـي و مـرداري سره ګډول، ...
پـه ظفـرالـلغات کـي يـې د دي ويـي معنـا داسي کښلي ده: "بـيکاره او بـې ښې څيزونـه، ګـډ ګا ډيـره څيزونـه، ....، درد، رنج، مصيبت"
د کـنـدهار ښځمنی وايـي:
"الابـلابـه وکم، زوی و لـوربـه پـه ماړه کم، د مـولا جواب بـه څه کم".
خوشحال خان ويـلي دي:
کـه مـثال يـې پـه دنـيـاغوارړي لـه مانـه
چې الابـلا پـکې وي هــــــغه ډنـډ دی
(۳۳۸ - مـخ)
يـا:
هـــره ورځ د دې فـانـي دنـيا دپاره
زرفـتـنې، الابـلا، دغادغل کـړي
(۴۴۴- مـخ)
پـارسي ژبـي هغه وخت چي غواړي د يـوه کار لـه ذمـه واری او مسئولـيت څخه ځان وکاږي نـو وايـي " الابـلا، بـګردن ملا".

++++++++++++++++++++++

الــپـتـه :

دسرلـه خوادځلـوروتـورو پـه زوَر (فتـحه) تـلفظ کـېږي او فشار يـې پر وروستی څپـه دئ.
دا لـغت د کـنـدهار پـه لـهجه کـي د (وارخطا، سرګردانـه) پـه معنا ژونـدی دئ او پـه ورځنـی محاوره کـي زيـات کـارېږي.
ظفـرالـلغات يـې هم دي تـه ورتـه معناوي کښلي دي. پـه کلاسيک ادب کـي ځای ځای د عربـيت تـر اغېزې لانـدي "الـفـتـه" لـيـکل سوی وي.
خوشحال خان ويـلي دي:
ښه خو دا چي يـې برقع پـه مخ پـرتـه ده
او کـه نـه پـرې بـه وګــــــــــړي الـفـتـه شي
(۳۷۱- مـخ)
يـا:
کـه د مخ ښايـست يـې دا دی چې لـيـده شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لابه ما غوندې پرې ډېر الفته کېږي
(۳۷۳ - مخ)
په دستارنامه کې هم "الفته" راغلې ده.
"لږ چه تازه دم وی، بهتر تر هغوډېرو چه ستړی آلفته وی".
(۹۵ - مخ)
اشرف خان هجري وايي:
الفته قيس يې هسې رنګ جدا کا
چه د تور قفس بندی غم د ليلا کا
(۴ - مخ)
++++++++++++++++++++

انا:

په کندهار کې د مور يا پلار مور ته (انا) وايي. په ختيځه لهجه کې يې (نيا) بولي.
حميد مومند ويلي دي:
چې، انا! په فلاني کلي کې مقامه
يوه جن ده ګل اندامه وفا نامه
(کليات - ۵۰۹ مخ)
++++++++++++++++++

اوتاک:

د اوتاک لغت په کلاسيک ادب کې هغه راز راغلی دئ لکه په لوېديځه لهجه کې چې کارېږي. اوتاک د کندهار په لهجه کې تر "خونې، اطاق" پراخه معنا لري. پخوا به په لوی اختر کې خلک د شاه اغا مېلې ته وتل. د هري ډلي اوتاک به معلوم وو. د شالمار په مېلو کې به هم د هر کلي اوتاکونه جلا ول. په اوتاک کې به يې يوه برخه د اشپزی له پاره وه، نغري به يې پکښې جوړ کړي ول، بله برخه به د ناستي ځای وو، کمبلي به پکښې اواري وې او بسترې به شاوخوا پرتې وې. د شپې د خوب له پاره يې هم له دغه ځايه کار اخيست. د لمانځه له پاره به يې بله برخه ټاکلې وه. دې ټولو ته يې په مجموع کې اوتاک وايه. د روسانو د اشغال پر وخت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهار په ماله جات او ارغنداو او نورو سيمو کي د مجاهدينو اوتاکونه ول.
په پشتو کلاسيک ادب کي د اوتاک لغت زيات راغلی دئ. په دستارنامه کي "اسباب معيشت" تر عنوان لاندي داسي لولو:
"بل اوتاک يعني د استوگني ځای"
(۱۴۵- مخ)
په فراقنامه کي وايي:
اوس يې رخ د مـــــــــــــــلنگی او د دوهی دی
د خوشحال چې سرای اوتاک و واړه تېر شه
(۷- مخ)
بل ځای:
هـــــــغه ملک واړه اوتاک دی
چې پکې کښلی بختناک[1] دی
(۳۸- مخ)
دميرزاحنان بارکزي به ديوان کي اوتاک کلمه په قاف ليکل سوي ده خومراديي (خونه،کوټه، اطاق) نه دئ،بلکي مطلب يي هغه رازاوتاک دئ چي کلاسيکوشاعرانوپخپلواشعاروکي راوړی دئ. دی وايي :
لکه ځغلي لېونی سپی له اوتاقه
هسي ورک شوه رقيبان دشکرلب
(۴۴مخ)
پوهاند زيار صاحب چي د اوتاک کلمه عربي (اطاق) کښلې ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ) د تأمل وړ خبره ده. د پښتو (اوتاک) غالباً له تورکي ژبي څخه راغلی دخيل لغت دئ. په تورکي کي "اتاق" د خوني او خېمې په معنا کارېږي او وايي چي کله کله يې د 'اتاغ" په شکل هم تلفظ کوي (وګ: غياث اللغات). زما خيال دئ ته چي د عربي "اطاق" به هم د تورکي "اتاق" معرب شکل وي ځکه په قرآن کي د "اطاق" کلمه نه ده راغلي (وګ: معجم المفهرس- د الف رديف. هورې تاسي د "اطاق" کلمه نه مومئ).

---

[1] بختناک د خوشحال خان زوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوکتور هاشمیان صاحب "اتاق" دري ژبي ته له ترکي څخه راغلې کلمه بولي (وګ: آئینه افغانستان، شماره مسلسل: ۱۱۸ - صفحه ۳۳) .

++++++++++++++++

اوستری:

آخري، وروستی.

قاموسو هم په همدې معنا ثبت کړی دئ. مذکر حالت یې (اوستری) دئ لکه: اوستری دیدن

دا لغت په کندهار کي په همدې شکل ژوندی کلمه ده. یو متل دئ چي وایي "اوستری ورځ نامرده ده".

حمید مومند ویلي دي:

راشه که هوا د اوستري دید لرې بې رحمه
مـــــــــړ ستا د دیدن یې سره کفن کې ونغاړه
(کلیات - ۲۲۳مخ)

++++++++++++++++++

ایځې:

په ظفراللغات کې دې لغت ته کښلي دي: "په ټکو ویل، مجازاً یوه خبره ښه یادول" او په مثال کي د خوشحال خان همدا بیت چي ما هم راخیستی دئ، راوړی دئ.

د کندهار په لهجه کي کوچنیانو ته د "قاعده بغدادي" د تدریسولو په وخت کي د کلمو د حرکاتو له مخي د هغو د تلفظ زده کولو یوې طریقې ته (ایزګی) ویله کېږي. د مثال په توګه د "معلم" کلمې تلفظ داسي ورته ښوول کېږي "میمه عین زرمع، لامه میم زیرلیم، معلم" دا طریقه د تلفظ زده کولو یوه پخوانی اورده تخنیکي قاعده وه چي اوس لا هم د کورني تعلیم په نصاب کي شامله ده.

د خوشحال خان په کلام کي دې عمل ته "ایځي" ویل سوی دئ. (ایځي) او (ایزګي) سره ورته لغتونه دي.

خوشحال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کـــــــــــــوم سبق د ناز او د نیاز دی
چې وما یې په ایځي نه دی راکړی
(۳۵۲- مخ)

دغه راز لوست ته "په زوَر و زېر ویل"
اصطلاح هم په کندهار کي ستـه.

++++++++++++++++++++

ایداد:

(ایداد) په لوېدیځه لهجه کي د (سرزنش، سزا، ترټل) په معنا عام لغت دئ. علامه رشاد د امیر شېرعلیخان او سردار محمدامین خان د مخالفت په برخه کي د امیر له خولې لیکلي دي: "... سردار محمدامین ته وواېه زما ستا سپکاوی نه دئ هېر ... که زه په بري کابل ته راستون سوم، ایداد به درکړم (د کندهار یاداښتونه - ۱۸۲مخ).

ډاکټر پالوال صاحب یو ځای کښلي دي: "څنګه چي ساګزو له انګلیسانو سره په جنګ کښي د سرغنه محمدایوب ملاتړ وکړ، نو تر بري وروسته، امیر عبدالرحمان خان، چي په کندهار کښي په تور امیر سره شهرت لري، ډېری ساکزیان ئې په ایداد کښي له هلمند ناوې څخه د افغانستان و شمال ته فرار کړل" (معیاري پښتو - ۴۴مخ).

د کندهار ښځمني یوه وراشه لري: "مور و پلار مي وکړه ازارونه، ما خواري تې راکړه ایدادونه".

د خوشحال په شعر کي دا لغت څو واره راغلی دئ خو کاتبانو او ناسخانو یې په لیکنه کي څو شکله (هداد، اهداد، احداد) ثبت کړي دي.

تل ګریوان په اوښکو لوند، ساړه آهونه
چې خوشحال مین کېده دا یې هداد دئ
(۳۵۲- مخ)

په حاشیه کي کښلي دي: "په دریمه کې (ایداد) په ارمغان، کلیاتو او دوهمه کې (احداد) دی".

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا بل ځای له پښتنو څخه د سر ټکولو په وخت کي وايي:

اول زه، دا نور د پسه
څو شته واړه د احداد دي
(۳۵۹ - مخ)

دې ځای ته مرتب هيڅ رازحاشيه نه ده ورکړې او داسي ښکاري، چې د چاپي متونو ترتيبوونکي د دې کلمې په معنا کي مردود (شکمن) ول ځکه يې همداسي پرې ايښی دئ. کاتبانو او ناسخانو د ايداد پر کلمه باندي د عربي "احداد" خيال کړی دئ. د عربي احداد د عبدالقادر خان خټک د ديوان (د ۱۳۶۸ش کال چاپ) په لغتنامه کي په "په جرم حد لګول، سزا ورکول، تعزير" معنا سوی دئ. دا معناخو له ايداد سره هم نزديکت لري خو د پښتو ايداد مستقل او په پښتو کي مروج لغت دئ او دعمومي عادت له مخي به عربي ګڼل سوی وي.

خو د دې خبري يادونه به هم په زړه پوري وي چي په قاموسو کي د (احداد) لغت په دغه معنا ثبت سوی نه دئ. په لغتنامه دهخدا کي د (احداد) لغت ته داسي ليکل سوی دي: "... سوگ داشتن زن بشوهر، ... باز ايستادن زن از زينت. جامه سوگ پوشيدن، ... تيز کردن کارد و امثال آن بسنگ وسوهان".

يا:

ساقي نن د سرشاريه شراب راکړه
محتسب چې حاضر نه دی، څه احداد شي
(۴۱۸ - مخ)

دلته بيا فکر کوم له (ايداد) څخه (احداد) جوړ سوی دئ.

يا:

چې بل مخ وته نظر کړم دهداد شم
توري زلفې يې دورې دي اويزاندي
(۴۲۹- مخ)

(هداد) د (ايداد) مسخه سوی شکل دئ. په حاشيه کي يې ورته کښلي دي " په لومړی کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(احداد) او په دوهمه او دریمه کې (اهداد) دی".

یا:

په گل چه هومره مینه بلبل کا
سیل د بلبلـــو بانديږ غلغل کا
د ښایسته ؤعـــاشقان ډیر دي
عالم به ولی احــــداد د گل کا
(د خوشحال رباعیات - ۲مخ)

د رحمان باباپه دیوان کي هم د "اهداد" په شکل ثبت دئ.

هر اهداد چه راکاوه شي ستا په مینه
په لیمه ځـــــما قبول هغه اهداد دی
(۲۴۱ مخ او دغه راز ۲۵۹مخ)

هجري ویلي دي:

په تګی مي یې زړه یووړ اوس مي سر وړي
چي دې مست مي ورکاوه دا لوی هداددی
(۱۹۹- مخ)

عبدالقادرخان وایي:

نور چی بوس و کنار کا عیب یې نه وي
زه چی تش کاته کـــــوم زما اهداد شي
(۲۹۶- مخ)

په حاشیه کي یې ورته کښلي دي: "ک: (هیداد)، (پ،آ): احداد".

حمید مومند وایي:

چې په ما دي هم له ما دي
پرې ناحق د بل ایداد کړم
(کلیات - ۱۴۴مخ)

یا:

چې مې کړی خود کـــــرده په ځان فساد دی
هر چې شوَمه ښه چې شوم دا مې اهداد دی
(۴۳۲- مخ)

کامگار خټک وایي:

وابه نه وړم د دابرو له جواره
خپل پردي که همگي زما اهدادکه
(۱۱۳- مخ)

په دې باب نور مثالونه هم سته. "احداد، اهداد، هداد، هیداد" ټول د "ایداد" مختلفي املاوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لغت د راحت زاخیلي په لغات افغاني او د وزیر محمدگل خان په پښتو سیندکي نسته او له دې څخه ثوک ویلای سي، چي په ختیځو لهجو کي یې رواج عام نه وو. ظفراللغات بیا اخیستی دئ او زما یقین دئ چي د هغه ماخذ به هم کلاسیک متون وي نه عامه محاوره.

+++++++++++++++++++++

ایسېدل:

د کندهار په لهجه کي د (ښکاره کېدل، معلومېدل) پر ځای د (ایسېدل) کلمه زیاته باب ده. خو په " ښه مي نه ایسې" عبارت کي یې معنا دا ده چي " ښه مي نه درڅه راځي"، " بد مي په نظر راځي". دا کلمه په کلاسیک ادب کي سته خو اوس یې د استعمال هڅه کمه سوې ده.

حمید مومند ویلي دي:

هر خاکسار چې خاکساري نه کا ښه نه کا
هر څوک ښه ایسي په خپل رسم و رواج
(کلیات - ۵۳مخ)

بل ځای وایي:

لکه شوم چې په خوړونکي سپي نازېږي
هسې ښـــــــــــه ایسي د ترکو رقیبان شوخ
(۶۰- مخ)

میرزاخان انصاري وایي:

مینه نـــــــه شي بې دیدنه
دیدن ښه ایسي په مینه
(۱۹۰- مخ)

مولوي بریالی وایي:

زوی چي دم د بې لارئ په ځان کي پوکئ
نـــــور زیاتي ورته بد ایسي د خپل پلار مخ
ما چي دم د شــــــوخو سترگو پر ځان پوکئ
ته وا څه به مي ښـــــــــــه ایسي د بل کار مخ
(اهاړ - ۲۶مخ)

+++++++++++++++++++++++

بارخو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوېديځه لهجه کي (باړخو) د (رخسار) له پاره کارېږي. د پښتو په نورو لهجو کي ورته (انګي) وايي. خوشحال خان خټک خال خال (انګي) لغت کاروي خو د (بارخو) کلمې د استعمال پله يې درنه ده. خوشحال خان پخپله جوړه کړې الفبې کي د (ړ) توري له پاره پر (ر) باندي همزه ږدي. ما ته دا فکر رالوېږي چي په "باړخو" کي به کاتبانو دغي همزې ته سمه پاملرنه نه وي کړې. خو دا صرف يو حدس دئ. دا څو ځايه به په ګډه سره ولولو:

ګل د لاله شه دی، راته وايه که بارخو يې؟
ستا زيبا بارخو به له ګياه کړم برابر؟
(۶۰- مخ)

يا:

په بارخو دې مار حلقه شو که صهبا مې
ستا د تورو زلفو خولې وته سر مات کړ
(۷۲ - مخ)

د خوشحال رباعيات (د پښتو ټولني چاپ) کي يې "باړخو" کښلی دئ.

باړخو يې نه دی ګل د ګلاب دی
زلفې يې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې يې ګورې
چي پرې مستيږی هغه شراب دی
(رباعيات - ۱۲۳مخ)

د خوشحال خان او رحمان بابا په دېوانو کي ځای ځای د (بارخو) پر ځای (انګي) ورلوېدلی دئ چي ښاغلي پالوال صاحب يې تفصيلي يادونه او هغه ورانی بيان کړی دئ، چي د دغي لاسوهني له اسيته د رحمان په شعرکي پېښ سوی دئ. (وګ: معياري پښتو - ۲۳۳مخ)

+++++++++++++++++

براېي: برايه، تېره شپه

دا لغت په لوېديځه لهجه کي ډېر عام دئ او په ختيځه لهجه کي يې پر ځای "بېګاه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي. په کلاسیک ادب کي یې مثالونه ډېر مونږل کېږي. اشرف خان وایي:

د دوو سترګو کسي غواړم مونده نشي
شــــــــاید یوړه برایه دغه سیلاب ستا
(۲۷۷- مخ)

بل ځای:

برایه غــــــمان؟راغلی د هجران وو
د لښکرو حد یې نه وه بې پایان وو
(۴۲۲- مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

برایه مي اشنا ولیده په خوب کي
په ژړا مي کــــــــړ په اوښکو بستر تر
(۵۶ مخ)

حمید مومند وایي:

لا یو ښکلی ګل اندام چې شاهد نام و
برایي زمــــــــــــونږ په کلي کي مقام و
(کلیات - ۴۹۶مخ)

+++++++++++++++++++

برقه، برقع:

(د ښاري پښتنو ښځمني یې د حجاب په خاطر پر سرکوي. دا کلمه او جامه پښتنو ته له بلي خوا راغلې ده. کلمات یې ټول فارسي دي، لکه: کله ګی، چشمکي، تا، چین، دولاق،...

په فراقنامه کي لولو:

ښه خو دا چې یې برقع پر مخ پرته وي
او کنه پرې بــــــــــــه وګړي الفته شي
(۱۵- مخ)

هجري ویلي دي:

دبدبه د نمر باطلــــــــــه هغه دم شی
چه سرګنده تر برقې د مخ ضیا کا
(۱۰- مخ)

+++++++++++++++++++++++

برمنډ: لغ، لوغ

خوشحال خان ویلي دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــــــــــــــــــــومره بلا دي و تا ته پنډې
چې شـــــــمار يې نشته پټې برمنډې
ګوره په کـــــــــــــومه بلابه سر شي
چې پکښې ته ګرځې په منډې منډې
(ارمغان - ۱۲۷مخ)

عبدالقادر خان وايي:
پښې برمنډې سر برمنډ ګريوان پاره وی
په طلب يې په مــــــــــلکونو آواره وی
(۲۵۶- مخ)

د کندهار په لهجه کې"برمنډ" رواج لري.
مولوي صالح محمد هوتک وايي:
مخ پر سره اور ورځه
لکه خونخـــور ورځه
د جنګ پر لور ورځه
برمنډ سرتور ورځه
(پاشلي ويناوي - ۷۹مخ)

مولوي بريالی وايي:
کې کاکل د کفر توره کــــــــــړه برمنډه
د صنعان به صحيح دين کړي ورغلط
(اهاړ - ۶۰مخ)
کې = که يې:
(برمنډ) په نورو لهجو کي "بربنډ" دئ.

حميد وايي:
هيڅ له شرمه راته مه وايه ناصحه
د بربنډ له اوبـــــو څه انديښنه باک
(کليات - ۱۲۶مخ)

++++++++++++++

برند، برنده:

د لومړي توري په سکون او د دوهم په زور(فتحه)،
دا لغت په کندهار کي د صفت په شکل کاريږي. که له (ځوانی) سره راسي نو (برنده ځواني) د خوانی اول ټاپی، د ځوانی د مستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپې و ورځې معنا ورکوي. که له سترگو سره راسي نو بيا (برندي سترگي) د شوخو سترگو معنا ورکوي. دا لغت قاموسو اخيستی دئ او همدغه شاني معناوي يې ورته کښلي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم په همدې معنا موندلای سو. هلته چي کله له "کښېنستل" سره يو ځای کار سي نو "برند کښېنستل" د مغرور کښېنستلو معنا ښندي. دغه راز کښېنستلو ته په کندهار کي "په اډه مار کښېنستل" وايي. اډه مار د (په ځان مغرور) معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ) کي ويلي دي: "څوک چه دستار تړي - د دستار په حقيقت دِ وپوهيږي - د دستار حق دِ وپيژني - قابليت او لايقت دِ ئې حاصل کا - که قابليت او لائقت ئې حاصل نه کا- دستار په سرکا - برندکښينی - دا هسې دستار، دستار باله نه شي".

برنده:

خوشحال خان وايي:

چې سترگې په رنجو کړې، برنده کښينې خورې زلفې
چې غټې به درته گـــــــــــوري يو يو مرد بـــــــــــويه بللی
(۳۲۲- مخ)

په سواتنامه کي لولو:

نوم په ځان باندې کيږده د عــالمانو
په دا هسې علم برند کښېني ملا شي
(۳۴- مخ)

يا:

د خوشحال غوندې به مست گرځي په ميو
چې هوا د برندو سترگـــــــــــــو د چا ستا وي
(۴۰۹- مخ)

هجري ويلي دي:

يوه سترگه يَم د گنگ بله جـــــــمنا کړم
چه راياديِ برندې سترگې د اشنا کړم
(۸۴ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا وایي:
وبه نه ویني د ترکـــــــــــو برندي سترګي
مګر ځان په خپلو وینو کشي سالو کړي
(۴۹- مخ)
د کندهار مولوي بریالي صاحب ویلي دي:
یا مي خیال د برندو سترګو سو په زړه کي
یا په برخه د بډای ســــــــــــــو د دولت رنځ
(اهار - ۳۰مخ)
په ظفراللغات کي یې د " غصه ناک، سپین سترګي او بې حیا" معناوي هم ورته کښلي دي. د دې معناوو مصداق ما نه په کلاسیک ادب کي موندلی دئ او نه مي پخپله لهجه کي. تر کومه ځایه چي ما څېړنه کړې ده. (برند، برنده) دواړه په مثبتو صفتو کي راځي.
++++++++++++++++++++

بدلي، سندري:

غزلي، ترانې
مفرد یې (بدله) ده. دا لغت په لوېدیځ ګرډود کي د (غزل) له پاره زیات کارېږي. نوی نسل اوس د (سندري) ویی هم کاروي خو په عامه محاوره، په تېره بیا د ښځمنو په خبرواترو کي (بدلي) لغت ډېرکارېږي. په ختیځ ګرډود کي د (بدله) جمع په اوږده (ې) سره لیکي.
خوشحال خان وایي:
هومره بدلې هــــــــــومره سندرې
تــــــــــامې نه شوې د عشق خبرې
فهم مې وکړ د عشق په کار کښې
لـــــــــــرې نژدې دی نژدې دی لرې
(رباعیات - ۲۸۰ مخ)
په دستارنامه کي د "ازدواج د معاشرت " په برخه کي راغلي دي:
"چي میړه یې غائب وي... سندرې بدلې دا دي نه وايي - حزن دلګیري دي پرې غالب وي".
(۱۲۲- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سید راحت الله راحت زاخیلي په لغات افغاني، د وزیر محمدګل خان مومند په پښتو سیند او د میا بهادرشاه ظفر کاکاخېل په ظفراللغات کي د دې لغت نسته والی پر دې خبره باندي دلیل کېدلای سي، چي په ختیځو لهجو کي دا لغت دونه عام نه دئ چي قاموسو ته دې لار موندلې وي خو د خوشحال خان په ژبه کي دا لغت موجود وو.

+++++++++++++++++

بوده:

د بار وړونکي حیوان (خره، آس) په معناپه لوېدیځه لهجه کي ژوندی کلمه ده. خوشحال خان یې هم راوړي:

په هر نام چي دي رضا هغه مي بوله
آدم زاد، فرشته، پري، بوده، لیوه یم
(۱۲۵- مخ)

+++++++++++++++++++

بیهاڼ:

د کندهار په لهجه کي بیهاڼ د آس بچی ته وایي. په نورو لهجو کي یې د (بیاڼ) په شکل تلفظ کوي. ښځینه جنس ته یې (بیانه) وایي.

خوشحال وایي:

بیهاڼ د اســــــــپو کله یکسان دي
ځیني ټټوان دی ځیني اســـــــان دي
ځیني د بار دی د زیست روزګار دي
ځیني د تـــــــــــورې د برګستوان دي
(رباعیات - ۱۵۶مخ)

مولوي بریالی وایي:

د رقیب په خوشګویي به غلط نه سم
پای بسته وي پـــــــه اول مزله بیهاڼ
(اهار - ۹۰مخ)

+++++++++++++++

پدل:

په لس زره پښتو لغتونه کي یې د دې لغت معنا "اثر" کښلې دئ. لغات افغاني نه دئ ثبت کړی. پښتو سیند په "تاثیر" سره معنا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی دئ او ظفراللغات یې "شعور، بې عقل، اثر" معناوي بللي دي. پدل ماتېدل یې په "بې اثر کول" سره معنا کړی دئ. د خوشحال خان خټک کلیات (نوی چاپ) په ویپانگه کي یې "گټه، فایده، مثبت اغېز، ښېگڼه" معناوی ورته کښلي دي.

دا لغت د کندهار په لهجه کي ډېر عام دئ خو کومي معناوي چي قاموسو کښلي دي، د کندهار د لهجې له استعمال سره ډېري نزدې نه دي. په کندهاری لهجه کي (له یو چا سره پدل ماتېدل) دا معنا لري چي له هغه سره اوس په خلاصه خوله، بې له کوم مانع او خنډه او بې له کومي ملاحظې راشه درشه، خبري اتري کېدلای سي. د مثال په توگه یو څوک د یو چا مجلس ته د شرم او حیا یا کوم بل دلیل له اسیته ورتللای نه سي. یو بل څوک یې له ځانه سره دغه مجلس ته بیایي. تر دې وروسته نو د ده پدل مات سو او نور نو په پوره زړه نوموړي مجلس ته ورتللای سي.

خوشحال خان خټک دا لغت کار کړی دئ خو په معنا کي یې زه شکمن یم. نه هغه معنا پکښې موندلای سم چي قاموسو راوړې ده او نه هغه مطلب ځني اخیستلای سم چي زما پخپله لهجه کي ځني اخیستل کېږي. گویا دا لغت په "حل طلب" لغاتو کي راځي.

خوشحال خان وایي:

نه یې قدر شته نه پدل
ډېر ترمور اوتر جراد دي
(۳۵۹- مخ)

دا بیت په ټولو چاپو "مرغلري"، "ارمغان" او "د خوشحال خان خټک کلیات" کي په همدې شکل ثبت دئ او د هغې غزلي د پای له خوا دوهم بیت دئ چي د پښتانه په ذم کي ویلې سوې ده او مطلع یې ده:

پښتانه که آدم زاد دي
په خویونو کښي هناد دي

په نوموړي بیت کي "ترمور" کلمه ما ته "ترهور، ترور" ایسي او چاپي متونو دا کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمه ثبت کړې نه ده. څکه اول خو د (ترمور) لغت هیڅ معنا نه لري او هیڅ قاموس هم دا لغت نه دئ راوړی. دوهم دا چي په نیم بیتي کي "ترمور، اوتر، جراد" پرله پسې راغلي دي او مترادف لغتونه باید وي. (ترهور، ترور) وارخطا ته وايي، (اوتر) هم وارخطا، سراسیمه ته ویل کېږي او (جراد) د بې پرواء، زړه ور ته وايي. دا معناوي له بیت سره لګېږي هم.

په ارمغان خوشحال (۳۹ مخ) کي راغلي دي:

د ناقصي پوهي پدل په کار نه دی
د دانا فکـــــــــــر خطر لري خطیر

++++++++++++++++

پسور:

د (عرض، بر) په معنا په کلاسیک ادب او لویدیځه لهجه کي کارېږي. په ختیځو لهجو کي له (پسور) او (سپور) دواړو څخه (پ) غورځېدلې ده خو په لویدیځه لهجه کي بیا دا دواړه لغته له (پ) سره تلفظ کېږي. په کلاسیک ادب کي هم له (پ) سره یو ځای راغلی دئ. په ځینو ځایو کي چي (پسور) د (سور) په شکل راغلی دئ، یقین ته په نزدې ګمان سره ویل کېدلای سي، چي دا به یې د شاعر خپل تلفظ نه وي. مثلاً خوشحال خان د (پسور) لغت په مغیره حالت کي (پساره) کاروي.

خبردار یې په پساره په اوږده نه وي
چې دریاب تر کومه لاړ دی پهن تر
(۵۷- مخ)

دلته که له (پساره) څخه (پ) وغورځول سي، یو بې معنا شی ځني جوړېږي.

د (سپور) ویی هم له (پ) سره یو ځای راوړي.

د جهان بلا دې کل وي
خو دې نه شي ویی سپور
(۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

پل:

(د لومړي توري په زوه زه کي) معاف، بخښل

د کندهار په لهجه کي (پل) په همدې معنا ژوندی او په محاوره کي عام لغت دئ. څوک چي په کوم غټ سفر ځي، دوستانو ته وايي "حق راپل لرئ" يعني که مو حق رابانديي پاته وي، راويې بخښئ. دغه راز غوښتني ته "حق پليت" وايي.

(پل) لغت په همدې معنا په نورو لهجو کي نسته. ارواښاد سرمحقق دوست شينواري په "زړه پانګه " کي د دې لغت په باب ليکلي دي: "... (پل - پله = معاف، بخښلی) صفت دی، چی د پښتو په لويديځه (د کندهار) لهجه کی بيخی ژوندی او مروجه لغت دی. خو په ختيځه لهجه کی له استعماله وتلی دی. دغه کلمه نه يوازی دا چی زموږ په لرغونی ادب کی زياته استعماليدله بلکی په آريايی ژبو کی يی ژوره ريښه لرله ..." (زړه پانګه - سريزه - ۴ مخ. نقل قول کټ مټ او د چاپي متن په املاء رانقل سوی دئ . م . هـ).

خوشحال خان ويلي دي:

ما خپل خـــــون ورته پل کړی
که زما د مرگ عذاب شته[1]
(۲۹۴- مخ)

ميرزا خان انصاري وايي:

چي په قصد و هسي جنگ وته هوس کړی
اول خپله خـــــــــونريزي
کـــــــــړه پله پله
(۱۷۹- مخ)

++++++++++++++

په مټي:

د کندهار په لهجه کي دا لغت د (ايله، ايله بېله) په معنا کاريږي. پوهاند زيار

---

[1] د ظفراللغات په مثالو کي دا بيت داسي ثبت دئ: "که زما د خون عذاب شته"

(c) ketabton.com: The Digital Library

صاحب یـې (پـه) ځنـې غورځولـی دئ او پـر ځـای یـې یـوازې "مـتـې" کـاروي.
حمید وایـي:
پـه دا رنگ یـې تـر بـېګاه پـه هـــــــــــزار مـتـې
وساتـلې پـه گـرېـوان کـې سري سکروتـې
(۴۸۹- مـخ)
مـولـوي بـریـالـی وایـي:
نـا امید اوســــــــــه لـه شکلو "بـریـالـیه"
دوی پـه مـتـې عملـي کـا اول خپل نـاز
(اهاړ- ۴۸مخ)
+++++++++++++++++

پـوري ووري:

"پـه یـوه خوا ننوتـل او تـر بـلـې خواوتـل"
تـه ویـل کـېږي. پـه قـاموسو کـې پـه "آنـطرف وایـنطرف" تـرجمه سوی دئ.پـه لـویدیـځه لـهجه کـې عام مروج لـغت دئ . پـه کلاسیک ادب کـې یـې د استعمال مواردسته .
میـرزا خان وایـي:
شـایـستـه بـانـه یـې غشی د خـــدنگ دی
تـر دا سختو زړو بـه ووزي پـوري ووري
(دیـوان - ۲۲۵مخ)
شمس الـدین کـاکـړویـلـي دي :
د هجران پـه سیخ سوری شوم پـوري ووري
لـکـه نـی لـه هره بـنـده جداوایم
(۹۱مخ)
+++++++++++++++++

پـوونـده:

پـه لـوېدیـځه لـهجه کـې کـوچیانـو تـه (پـوونـده) هم ویـل کـېږي.
میـرزا خان انصاري ویـلـي دي:
ځیـنـي ځیـنـي پــــــــوونده شي
څوک حاصل لـه تـجارت کـا
(دیـوان - ۲۰مـخ، د کـابـل چاپ - ۱۳۵۴ش)
بـل ځـای:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوونده و مزارع ته وکړه سانه[۲]
د زړه ذکر دي پټې شو پوله پانه
(۱۹۳مخ)

++++++++++++++++++++++

پېخر:

د (پېخر) کلمه د کندهار په لهجه کي د (ډېر زيات) په معناکارېږي. قاموسو په همدې معنا ثبت کړی دئ او خوشحال خان يې هم په همدې معنا راوړی دئ:

په پيخر به د هـــــــــــرچاکره پراته وو[۳]
که دا ډُرمي د ړلی غوندې ارزان وای
(۳۳۸مخ)

خوشحال خان په سواتنامه کي وايي:
که په سوات کې په پېخر دي ورړي ماشي
د منگـــــــــــــوړو، بروړو، ويل په چا شي؟
(۷مخ)

++++++++++++++++++++

پېږی:

مړاوی، پژمرده (پارسي):
د کندهار په لهجه کي په همدې معنا ژوندۍ کلمه ده. قاموسو هم راوړې ده.
حميد مومند وايي:
له ســــــــــــاده مخه د صبر سبق چا زده
څو پېږی د خط په زېر و په زور نه شي
(کليات - ۲۹۱مخ)

+++++++++++++++++

---

[۲] په زړه پانگه کي يې "سانه" ته (خبره) معنا کښلې ده. په کندهاری لهجه کي "سيانه" هغه چا ته ويل کېږي چي (هوشيار، په خبره پوه) وي.

[۳] په حاشيه کی يې کښلي دي چي د (پېخر) لغت د چاپي دېوان؟ ترتيبوونکوسم نه دئ لوستلئ او (پخسر) يې ليکلی او په ارمغان کي يې (بې خرته) څني جوړ کړی دئ . د کابل چاپ کليات سم ثبت کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تسپې:

دا لغت د عربي (تسبيح) مغفن شکل دئ. د کندهار په لهجه کي يې وينگ عام دئ. خوشحال خان يې هم (تسپې) ليکي (د پېښور چاپ ۴۴۲مخ د پوهاند زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو، ۲۴ مخ په حواله).

د عبدالحميد مومند په کليات او نورو ټولو چاپو کي يې هم (تسپې) کښلی دئ:

ساده د لوته کمند ړدي د نيولو
چې په لاس توري تسپې کا د آبنوس
(کليات - ۹۳مخ)

+++++++++++++++++++++

تښتن:

د کندهار په لهجه کي تر ما وړاندي نسل دا کلمه (څښتن) نه تلفظ کوله بلکي (تښتن) يې ويله. په کلاسيک ادب کي هم (تښتن) تر (څښتن) زيات کار سوی دئ.

ميرزا خان وايي:

چي موجود ته ثريا دی له ثرا
د تښتن له حکمه نه دی ماورا
(۵۷- مخ)

د ميرزا په ديوان کي زه يو ځای پر (څښتن) پېښ سوی يم (۶۱ -مخ) او دا راته د کاتب يا مرتب مداخله ايسي.

++++++++++++++

تلتک:

تلتک ته د پښتو په زياترو لهجو کي (برستن، برستنه) وايي. په کندهار کي (تلتک) ډېر رواج لري. جمع يې (تلتکان) وايي. خوشحال خان هم تلتک لغت راوړی دئ:

کشکې ځوان د پښتانه په ننگ کښې مړ وای
نه چي گور لره روان شو له تلتکه
(ارمغان - ۶۱مخ)

په متن کي د (وای) پر ځای (وی) او د (تلتک) پر ځای (تولتک) راغلی دئ.

+++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

تندی:

تندی د فارسي (پیشاني) په معنا د خوشحال خان په عصر کي معمول لغت وو. دا لغت په لوېدیځه لهجه اوس هم ژوندی او د ورځنی محاورې لغت دئ. په نورو لهجو کي د تندي پر ځای (وچولی) زیات کارېږي.

عبدالقادر خان وایي:

په دا لاري تله په سترگو په تندي شي
ځکه پاتـــــــــــو د ناقص ځني قدم شو
(۱۴۳- مخ)

بل ځای وایي:

څو دي زړه هـــــــــومره ستم کوه دلبره!
په تندي مي قبول کړی ستا ستم دی
(۲۶۸- مخ)

حمید مومند هم (تندی) لغت راوړی دئ:

وابه نه ړوم نور مخ له ســــــــــاده رویو
که د خط اره مې کښېږدي په تندي بیا
(کلیات - ۱۰مخ)

کامگار خټک وایي:

په فراق یې د خوږ(و) لبو میگونو
دو دســـــته تندی وهم لکه مگس
(دیوان - ۴۵مخ)

بل ځای یې ویلي دي:

چا چې زېرمه په دنیاد دین ونه کړه
په ارمــــان به دودسته تندی وهي
(۱۵۶- مخ)

د کامگار خټک په دېوان کي یو ځای (وچولی) هم کارسوی دئ:

(چې مې) شکلې د بڼو په غشي ولي
نه کړم وچولی خپل تریو لکه هدف
(۵۳ - مخ)

د دغه بیت د اړوندي غزلي هر نیم بیتی یوولس هجاوي (څپې) دئ خو که څوک ځیر سي د هماغي اړوندي غزلي په ټولو بیتو کي صرف د همدې یوه بیت وزن ډېر وران سوی دئ او له دې ورانی ځخه بیا څوک حکم کولای سي چي د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورانـۍ ګـوتـه د کـوم بـل چـا لاسوهنـي تـه نـیـول کېـدای سـي. زه حدس وهم چي د دې بـیـت اصلي بـڼـه بـه داسي وه:

"نـه بـه کـړم تـنـدی خپل تـریـو لـکـه هدف"

خـوشحـال خـان هم د "وچولـۍ" ويـې راوړی دئ:

پـه کـاغذو کښې خـــــــوانـا يـې ولـولـي
چـه کښلي نـه وي هغـه څوک څه لـولـي
هسې مـردان شـــــــتـه پـه دا دنـيـا کښې
تـختې د وچـــــــولـې تـختې د زړه لـولـي
(ربـاعيـات - ۱۶۲مخ)

دلـتـه هم د څلوریځې وروستی بـنـد د خوشحال د شعر روانـي نـه لـري؟

++++++++++++++++++++

تـوري:

فـلـزي پـيسې، پـول سيـاه (پـارسي)، ایـکۍ

تـوري د فـارسي (پـول سيـاه) او د انـګرېـزي (change) پـه معـنـا هم د کـنـدهـار پـه لـهـجه او هم پـه کلاسيکو ادبـيـاتـو کي سته. د نـورو لـهجو ويـونـکي يـې دومره نـه کـاروي.

دا نـاکسان دی وګـــــــــــــړی کسی
د غره واورتـه لاســـــــــــونـه نـیسی
درچه پـه سپـينـو پـه سرو مـونـدل شی
دی يې پـه تــــــــــورو پـيسو رانـيسي
(ربـاعيـات - ۲۹۵ مخ)

د کـنـدهـار پـه لـهجه کي "رانـيـول" د "پـېـرودلـو" پـه مـعـنـا کـارېـږي. خوشحال خان يـې هم پـه همدې مـعـنـا راوړي. د پـښتـو د نـورو لـهجو ويـونـکي يـې نـه کـاروي. همدا سبب دئ، چي زيـاتـره يـې "راونـيـول" لـيـکي خو هغه بـيـا د "ګـرفـتـن" مـعـنـا لـري.

خـوشحـال خـان پـه دسـتـارنـامـه ۳۷مخ کي وايـي: "څنې خوش نـويـس يـوه قطعه، دوه درې بـيـتـه اوکښي، پـه مهربـهـا کـيـږي - څنې پـه روپـۍ، څنې پـه تـورې ...".

پـه سواتـنـامـه کي هم دغه لـغت راغلی دئ:

کـلـه کـلــــــــــــه پـکې هسې ارزانـي شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په دوو تورو د شلو مهماني شي
(۴- مخ)

+++++++++++++++++++

تول: (په لنډ واو)

دا لغت د کندهار په لهجه کي د (کښت، مځکي، جايداد) په معنا راځي. "غنم مو له خپله توله دي". يعني غنم له خپلي مځکي څخه راته راځي. په بازار کي يې نه رانيسو. دا لغت قاموسو اخيستى دئ (ظفراللغات، زړه پانگه) خو په نورو لهجو کي دا لغت عام رواج نه لري. د خوشحال خان د دېوان زياتره ناسخان او ترتيبوونکي د دغه لغت په ثبت کي ستونزي لري او (ټول) يې ليکي او سبب به يې غالباً له دغه لغت سره نابلدتيا وي.

خوشحال خان وايي:

اشنايي لکه ښه تول چې ورته اش کړې
جـــــــــــدايي لکه ړلى ورانى د تول کا
(۴- مخ)

يا:

چې هــــــــــم تول ځي، هم دليه، دا طوفان دى که ړليه
چې بې ويري، مونده نه شي، هى توبه له هسې کښته
(۱۹۷- مخ)

حميد مومند وايي:

د حــــــــــيا
پــــــــــــه تول مې واوري ړليه
په خندا چې راته سپين کاندي دندان شوخ
(کليات - ۶۰مخ)

په متن کي "ټول" ليکل سوى دئ چي تېروتنه ده. په ويپانگه کي د "تول" لغت نه راوړل بيا دا معنا لري چي د متن ترتيبوونکي دغه لغت نه پېژانده.

+++++++++++++++++

تيک:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په لویدیځه لهجه کي د (قد راست) په معنا زيات رواج لري. علامه رشاد ويلي دي:

تيک تيک ځه اخله اوږده اوږده ګامونه
په پسي د سرو، مايه اوښو کتار
(د افغانستان بدي ورځي - ۴۲مخ)

دکندهارشا عرشمس الدين کاکړوايي :
وشهرت وته داهسي رنګ تيارډئ
په لړتاوشي لکه ډول وماته تيک
(۷۵مخ)

دخوشحال خان په کلام کي يوځای (تيکه) کلمه راغلي ده اوله (تاجکه، ورکه، کنډکه، ختکه، ...) سره قافيه کړې ده . دکلياتوپه کابل چاپ (۲۳۰مخ)، دانش چاپ (۱۴۹مخ) کي په همدې شکل ثبت ده خودکندهارچاپ (تِک) ليکې ده (۱۸۷مخ). ماته د (قدراست) او (سيده) په معناشکاري چي همدا (تيک) بايد وي .

چې يې تـــــوره پکار نه وي حبطه ده
که يې روغه وي د سپينو زرو تيکه
(۲۳۰ - مخ)

د عبدالحميد مومندپه ديوان (۱۷۴ - مخ) په در او مرجان (۵۴مخ) او د عبدالحميد ديوان په (۷۷مخ) کي د "تک" په شکل ثبت دئ :

په لړ تاو مه شه نادانه
لکه ډول و شر ته تک
(ديوان - ۱۷۴مخ، د ۱۳۶۳ش چاپ)

د حميد مومند په کليات (۱۳۰مخ) کي يې په متن کي "تک" ثبت کړی دئ خو په ويپانګه کې د "تيک" په شکل کښلی دئ.

په مختلفو چاپو کي د دغه راز ثبت څخه څوک ويلای سي چي د (تيک) لغت په همدې راز وينګ د دغو چاپو د ترتيبوونکو په لهجو کي عام استعمال نه درلود.

د عبدالحميد مومند کليات په ويپانګه کي يې "تيک" ته ليکلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"سینه وتی ولاړ، هغه ولاړ چې سینه او خېټه یې راوتې وي"

++++++++++++++++++

جوړه : (فشار پر وروستی څپه دئ)

په کندهار کي ناوي ته تر واده دمخه د خسر له کوره او تر واده وروسته د پلار له کوره چي کالي، پسول او نور سوغاتونه لېږل کېږي، دې ته "جوړه" وايي. په دغه معنا یې خوشحال خان په دستارنامه کي راوړي:

"... لکه د پښتانه دود د کشیده قمیص، د پایڅو د سرکاه د مقنع، دا دودونه دي نه پریږدي – هر کله چه په دا جوړه وواده شي – نوري مهیني جوړې دي زرگونه ورسره وي".
(۱۳۲- مخ)

+++++++++++++++++++++++

چخه :

د سپي د شړلو له پاره، چغه.

میرزا خان وايي:

اوس د نفس اماره په کومي کښېووت
ناز پرور کوکری به څوک کا ځني چخه
(۱۲۳- مخ)

+++++++++++++++

چغر:

په لوېدیځه لهجه کي "چغر" هغه چاته ویل کېږي چي یوه سترگه یې له بلي څخه په رنگ یا جوړښت کي توپیر ولري. دا صفت له ځارویو او مرغانو له پاره هم کارېږي.

په هېلیو کي یو راز هېلۍ سته چي سترگي یې یو مخ د مرغلري په شان تکي سپیني وي. نینک یې بالکل نه معلومېږي. دې هېلۍ ته "چغر" وایي. په انگرېزي یې (Ferrugineus Duck) بولي. (وگ: شکار او کندهار - ۹۲مخ، د لیکونکي اثر)

خوشحال خان په دستارنامه کي د آس په باب وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... په یوه سترګه چغر، دا دي نه وي - کم خوردي نه وي - کهنه لنګ دي نه وي ...".
(۵۰ - مخ)

++++++++++++++++++

چغلي:

د یو چا خبره بل ته رسول "چُغلي" ده. په عربي يې (نمامت، سعایت) او په پارسي يې (سخن چینی) بولي. په کلاسیک ادب کې په همدې معنا راغلې ده او په کندهار کې هم دغه عمل ته چغلي وايي. (پښتو سیند) او (لغات افغاني) دا لغت نه دئ راوړی او داسی ښکاري چي د دغو قاموسو د لیکني پر وخت د قاموسو د ترتیبوونکو په لهجوی حوزه کي زيات مروج لغت نه وو. په دغو قاموسو کي "چغلباز" لغت راغلی دئ، چي هغه چا ته ویل کېږي چي تر واده دمخه د ناوي کور ته تګ راتګ کوي. د کندهار په لهجه کي دغه کار ته "ګردني" وايي. ظفراللغات د "چغلي" لغت اخیستی دئ.

خوشحال خان په دستارنامه کي ویلي دي:
"... هغې معشوقې د بن زي په خوله چغلي کړې وه ...".
(دستارنامه -۱۹۰ مخ)
یا بل ځای:
"ملوک چه بې تمیزه شي، د غمازو د چغلو د رشوت خورو بازار ګرم شي".
(۱۹۱ - مخ)
اشرف خان هجري وايي:
هر ستم په مین کړه چاره يې نشته
حکایت د غـــماز فهم کړه چُغل دی
(۵۰۳ - مخ)

++++++++++++++++++

چمکلی:

د ښځو یو راز ګېڼه ده، چي د تاج په شاني په سر کي ایښوول کېږي. (پښتو سیند)، (لغات افغاني) او (لس زره پښتو لغتونه) دا لغت نه لري خو ظفراللغات راوړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کي دا ګینه او نوم یې دواړه ژوندي دي. په کلاسیک ادب کي یې هم مثالونه سته.

اشرف خان ویلي دي:

چمکلی یې ځکه سره د یار په وینو
چه خالش ته یې هر دان لکه نشتر کا
(هجري - ۲۶مخ)

+++++++++++++++++

چوټي:

د ښځو د سر د شا پاله وربښتان چي په مخصوص ډول پېچل سوي وي. په (لس زره پښتو لغتونه) کي یې په "ګیسوی کلان" معنا کړی دئ.

هجري وایي:

چه یې زړه د ډیر عالم قتل پسند کا
څړی هـــله د چوټي په سر پیوند کا
(هجري - ۲۹۳مخ)

+++++++++++++++++

چوهاړی، چوړی:

د کندهار په لهجه کي (چوړی) د (اصیل) په مقابل ښځینه نوم دئ. مذکر یې (چوړی) دئ او جمع یې (چوړیان) دي. په کلاسیک ادب کي دا نوم د (چوهاړی، چوهاړی) په شکل کار سوی دئ. په ظفراللغات کي یې معنا "خاکروب" راوړې ده.

"د چوړیانو کور" اصطلاح د کندهار په لهجه کي د بې سرښتې ښځي د کور له پاره کارېږي. د (چوړی) نوم د (مېرمن) ضد لغت دئ.

رحمان بابا وایي:

چوهاړي د حلال خور په نامه بولي
له ښو خلقو بدګــــویي نه ده ممکنه
(۱۹۲- مخ)

حمید وایي:

رغړوي مې زمــــــانه له محتاجییه
لکه سپی د چوهاړي رقیب په پښو
(کلیات - ۱۷۳مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهاري شمس الدين کاکړويلي دي :
عشق سرى کاچوهري غوندي بې باکه
که هرڅووي په نسبت په ذات شريف
(۷۱مخ)

++++++++++++++++

څڅويکى:

په کندهار کي يې څڅواکى (څاڅکى) بولي.
رحمان بابا ويلي دي:
د بـــــــــهار په گلو ووري
بارانــــــــــــــــونه
د څڅويکي طاقت نشته په حباب کښي
(۱۶۵- مخ)
بل ځاى :
د غفلت بنياد د اوښو په موج خيژي
يو څڅويکى خواب آلـــــــــود لره طوفان شي
(۲۲۸- مخ)
دا لغت اوس په عامه محاوره کي نسته
خوپه يوه معما کي داسي راوړل سوى دئ:
خــــــــم چي واړاوه يونس
څڅــواکى ځيني پريووت
هوش د مدهوش ورک سو
اسم لــــــــــــــــوى سو د هغه

+++++++++++++++++

خاربندي:

په کندهار کي د باغو پر شاوخوا د ديوالو نخرې او کنډوونه په ځوزانو بندوي. د ديوالو پر سرو باندي هم له يوه سره تر بل پوري د اغزيو بوټي په خته کي ايږدي. دغه کار ته خاربندي وايي.
عبد القادر خان ويلي دي:
خاربندي مې د بنو کــــــــــــــــــــــــــــــــــره
تري چاپيره
گوندي خيال د يار په سترگو کې حصار کړم
(۱۰۰- مخ)
د دي لغت اصل خو به فارسي وي خو زما يې له موروپلار سره کار نسته زه يې د استعمال اشتراک ته گورم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامګار خټک وايي:
(مشکين) خط دې چاپيره تر شکلې مخ شه
خــــــــاربندي وشـــــــــــــــــــوه د ګلو
د باغ کلکه
(مخ -۱۱۸)
+++++++++++++++++++

خټکی:

يوه مېوه ده چي له لوېديځي لهجې پرته يې په نورو لهجو کي (خربوزه) بولي. د کندهار نجوني په لوبو کي وايي: "هلته هلک ژاړی، چنجن خټکی غواړي، چنجن خټکی نسته له کابله بې راغواړي".
په کلاسيک ادب کي (خټکی) لغت راغلی دئ. خربوزه که راغلي هم وي، زماپه سترګه سوي نه ده.
عبدالقادر خان خټک ويلي دي:
که په رنګ د خټکي يې په دا څه شو
چي مزه د خټکي نه لـــــــــــــــــــري پهوته
(مخ -۱۷۰)
خوشحال خان وايي:
که د نغن سره يې خوري خټکی ښه دی
په نـــــــــــــــــــــــهاره يې خوړل دي تنهاشر
(ارمغان - ۵۸مخ)
بل ځای وايي :
نه يې بوی شته نه يې رنګ شته نه يې خوندشته
حــــــــــــــــــــــاســـــــــــــــــــــــدان
مې دسپلميه خټکي دي
(۳۵۸مخ)
++++++++++++++++++++++++

خچی ګوته:

د لاس په ګوتو کي تر ټولو کوچنۍ ته په لوېديځه لهجه کي "خَمَچه ګوته، خچی" وايي. د خچي ګوتي يادونه په سواتنامه کي راغلې ده.
خوشحال خان وايي:
دريا خان مې د خچي ګوتې ځلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایمل خان مې د پګړۍ شملګی دی
(سواتنامه - ۱۱مخ)

په کندهار کي د کوچنيانو په لوبو کي يوه داسي ده چي د کوچني (ماشوم) د لاس هري ګوتي ته يو نوم بيانوي. په دې ډول: "دا خچۍ مچۍ، دا پر بند نرۍ، دا لاکو لکړه، دا د رزق ګوته، دا پنډو کاپره".

ميرزا خان وايي:

د صورت په کمينۍ کښي درجه ده
د نګين لايقت ورغی و خچه
(۱۲۰- مخ)

+++++++++++++++++

درخته، ونه:

د کندهار په لهجه کي (درخته) او (ونه) دواړه رواج لري. ښاري اوسېدونکي (درخته) زياته استعمالوي او (ونه) پر خپله اصلي معنا سربېره د (قد) له پاره هم کاروي "پلانی په ونه جګ سړی دئ".

خوشحال خان دا دواړي کلمې راوړي دي خو د (درخته) کلمه په هغه تلفظ نه راوړي چي په کندهار کي عام دئ. په کندهارۍ لهجه کي (درخته) د لومړي او دوهم توري په سکون سره ويله کېږي.

خوشحال وايي:

د بهارپه وخت يې بيا نشوونما شي
په خزان چي پاڼې پرېوزي له درخته
(۱۹۵- مخ)

په دې بيت کي د (دَرَخته) کلمه له فارسي تلفظ سره سمه راغلې ده او (دال) او (رې) يې دواړه فتحه (زوَر) لري.

يا:

په سم دي، که په غره دي د بهار خاصه ګلونه
آخر به رژون وي د ګلونو له دَرَخته
(۱۹۸- مخ)

دغه راز د خوشحال خان په کلام کي (ونه) داسي راغلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په ښاخ يې ډول ډول ميوې زانګي
لا به کله د وصـــــــــــال د ونې
بر خورم
(۱۴۰- مخ)
يا:
د وفا ميوه د دهر په باغ نشته
بيهوده يې هـــــــره ونه لټوم
(۱۴۳- مخ)

+++++++++++++++++

درست:

دا لغت د کندهار په لهجه کي د (ټول، ګرده) په معنا کارېږي. خوشحال خان يې خورا زيات کاروي.

که د کښلـــــــــيو د ديدن مينه
ګـــــــــناه ده
سکه خوشحال ختک درست عمر جنايت کا
(۳- مخ)
درست عالم يې په بازار په کوڅه وايي
لا و چا وته ښـــــــــــــکاره نه دی
راز زما
(۲۱- مخ)

عبدالقادر خان وايي:
د عالِم فساد، فساد د درست عالَم دی
شيطان کله هـــــــومره ډېره وياړني کا
(۲۷- مخ)

++++++++++++++++++

دَرَسته:

وسله بند، وسله:

په دستارنامه کي اولادو ته د چنګيزخان د وصيت کولو کيسه راغلې ده. هورې داسي لولو: "په وخت د مرګ د چنګيزخان وصيت و اولادو ته دا وه چي درسته يې راوغوښته، يو غشی يې د درستې نه وکيښ ...".
(۲۰۸ - مخ)

په فراقنامه کي داسي لولو:
بيا يې تشي هـــــــــم په ما کړې
چی درستې مي ورتر ملا کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶۱- مخ)

د کندهار خلک وايي "درسته هغه ده، چي په لاس درغله".

++++++++++++++

دروازه:

د کندهار په لهجه کي"در"، "ور" کلمات په محاوره کي سته. ډېر نزدې ګاونډي ته " در په دېوال همسايه" وايي. ډېر غريب او سرګردانه و لا لهانده ته "دربدره، خاک په سره" ويل کېږي. خو په ورځنيو خبرواترو کي د"در" پر ځای"دروازه" ډېره مروجه ده .

اشرف خان وايي:

سحرګاه که اهل دل رب ته نياز
هـــــغه دم وي دروازه د قبول باز
(۳۳۴- مخ)

+++++++++++++++

دِرونه:

د انسان باطن ته (دِرونه) وايي. خو په کندهار کي د "زړه يخولو" پر ځنګ "دِرونه يخول" اصطلاح هم رواج لري. خوشحال خان هم "دِرونه" راوړې ده:

د دوزخ لمبې به کار په عاشق نه کا
چي يې تاو د دِرونې دی په دا دال
(۸ - مخ)

++++++++++++++++++

دفتين ، دفتۍ:

د کندهار صحافان دفتۍ هغه کلکه کاغذي تخته چي د کتابو وقايې ځني جوړوي، دفتۍ بولي. خوشحال خان يې د "دفتين" په شکل ليکي. "مشق په تخته بدفتين بويه - که په نری قلم ډير کښې، خوش نويس به نه شې" (دستارنامه - ۳۹مخ).

"بدفتين" زما په ګومان د متن ناسمه لوستنه ده. سم شکل يې "مشق په تخته په دفتين (پر دفتۍ باندي) بويه".

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلې اوهورې:

رحمان بابا وايي:

نه دلې شوې نه هورې شوې
تر مينځ ډوب شوې مذبذبه
(۱۲۴- مخ)

حميد وايي:

که دلې سوال وځواب کړې مرد هاله يې
چې غلط نه شې هورې په سوال جواب
(۳۳- مخ)

د کندهار په لهجه کي د دې دوو مکاني اشارو پر ځنگ (دورې) هم سته چي په نورو لهجوکی د (هيسته) لغت يو څه ورنزدې دئ.

بريالی صاحب وايي:

د تنصيح عسـكر دورې ساته ناصحه
زما د عشق په بغاوت دئ د زړه سرای اړ
(اهاړ- ۴۸مخ)

++++++++++++++++++

دنده:

د کندهار په لهجه کي "دنده" د دوهمي څپې په فشار تلفظ کېږي او د ختيځي لهجې تلفظ يې د لومړۍ څپې په فشار دئ. خوشحال خان يې له کندهاري تلفظ سره سم کاروي، فشار يې پردوهمه څپه اچوي او له (بنده، گنده) سره په يوه قافيه کي راوړي.

چه نوکـري کا ځوک ډېر گنده کا
سړی آزاد وی خپل ځـان بنده کا
تر آزادۍ نـه بـهتر هيڅ نشته
چه ځوک په کور کښې خپله دنده کا
(رباعيات - ۴مخ)

++++++++++++++++++

دَوَخته:

ډېر پخوا، وختي لا، اول لا، مدتها پيش (پارسي):

دا لغت په کندهارۍ لهجه کي سته او په ورځنۍ محاوره کي ژوندی او د استعمال وړ لغت دئ. له ظفراللغات پرته مي په نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاموسو کي نه دئ په سترگه سوى. په نورو لهجو کي يې د کارولو په باب دقيق معلومات نه لرم.

خوشحال خان ويلي دي:

د لور عفت غـــــــــواړه د زويه توره
هـــــــغه چه دا لـــــــــرى بلا يې دوره
چه دا يې نه وى مرگ يې مېلمه شه
مــــور دې دوخته شی په دواړو بوره
(رباعيات - ۷۸مخ)

په فراقنامه کي راغلي دي:

په هر دم دي پــه مانې مرم
خو په مرگ دي مړ دوخته
(۲۴- مخ)

ميرزاخان انصاري دا کلمه ډېره کار کړې ده.

لکه لمر دوخته لـــــــــوى په نظر کښېوزي
چي شعله يې په کمال شي صورت کم کا
(۲۸- مخ)

يا:

د عـــــــــــنقا طلب يې نه وکړ دوخته
د نوسک په نغوته پاته شو پرتهور
(۷۱- مخ)

++++++++++++++++++++

ديدې (سترگي):

اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل درانــــــــجاوشي له هيره
نه به هير ديدې روشني په رانجا کا
(۴ - مخ)

په متن کي "روشن" دئ چي د يوې هجا کمبود په شعر کي سکته راوړې ده. په اصل کي شايي تر نون لاندي زېر يا له کاتبه پاته سوى وي، يا به د متن چاپوونکي دقت نه وي ورته کړى.

+++++++++++++++++

دي وه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"دي وه، دي وي" قسميه کلمات دي، يعني د قسم (سوگند) پر وخت کارېږي.
اشرف خان هجري ويلي دي:
د احمد رسول په حق دي وه يا ربه
خطا مه کـــــړه د ختک بنده ايمان
(۱۱۰- مخ)
"ستا دي وي که به يې راڅخه پټوې" اصطلاح په کندهار کي عامه ده
+++++++++++++++++++

ډکی:

(فشار پر لومړۍ څپه دئ) وچ ښاخ، وچ لرگی:
رحمان باباويلي دي:
سره لمبه گـــــوره چې څه کا په وچ ډکي
مخ د يار په رحمان هسي چاري کاندي
(۱۳۵- مخ)
يا:
کم بختان د يار په وصل کښي مهجور دي
د وچ ډکي بهـــــــــــره نه وي په بهار کښې
(۱۶۲- مخ)
هجري ويلي دي:
چنبې زيړ گلـــــونه وزوول له تنه
هر يو ډکې نمونه د چندڼ هار که
(۱۳۱- مخ)
په متن کي "ډکی ئې" دئ چي د نيم بيتي يوه څپه يې زياته کړې ده او شعر يې عيبي کړی دئ. که يې د هجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی يې" لوستلی وای دا عيب يې له منځه تی. په کندهاری لهجه کي يې "ډوکی، ډوک" بولي.
"هوا داسي سړه وه چي مرغه پر ډوک يخی کېدی" (زما د سپين سري مور له خولې).
+++++++++++++++++++++++

رو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لار، وار، مجازاً د ازدحام، گڼه گوڼه په معنا هم کارېږي. په لوېديځه لهجه کي ژوندی لغت دئ.

هجري وايي:

په دوکان د ښکلو رو د صورت نشته
واړه زړه سودا کوي صاحب مدار دی
(۵۰۴ - مخ)

خوشحال خان د (لار) په معنا کار کړی دئ:

زه خوشحال خټک د هغه چا بنده يم
چي يې رو د زړه د خولې سره يکسان وي
(د خوشحال خټک کليات - ۳۵۷مخ)

+++++++++++++++++

رودبار:

رودبار په لوېديځه لهجه د (رودخانې، د رود غاړه) په معنا کارېږي.

رحمان باباويلي دي:

هغه ملک چي په کښې سيند و رودبار نه دي
دهقانان به يې همه خانه خراب وي
(۱۰۷- مخ)

کامگار خټک وايي:

بې له تا په ما د گلو باغ زندان دی
ماهی کله بې رودباره مومي حظ
(ديوان - ۴۹مخ)

++++++++++++++++++++

روک:

په کندهاری لهجه کي "روک" د (صريح، څرگند، په ډاگه، تورت) په معنا کارېږي.

هجري وايي:

دانايان دي روک دماپه شعر گوري
نيک و بد به يې روشن کاندي محک يم
(۴۰۸- مخ)

په چاپي متن د لومړی نيم بيتي ثبت سم نه دئ او داسي ثبت سوی دئ:

"دانايان دي روک د شعر په ما گوري"
ما گوتي پکښې ووهلې او سم مي کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

ریـز:

د مرغـانـو (چغـار او خـوانـدن) تـه وایـي.
پـه لـوېـدیـځـه لـهـجـه کـي ژونـدی لـغـت دئ.
عبـدالـحـمـیـد مـومـنـد وایـي:
پـه چـمـن کـې د بـلـبـلــــــــــــو اورم رېـز
رنـګ د ګـلـو دی لـه رنـګـه د رنـګـرېـز
(۸۶ - مـخ)
مـولـوي بـریـالـی وایـي:
سـهـار رېـز بـلـبـلان یـو پـه بـل وصیت کـا
چـي د "ګـلـو پـــــــــه ګـلـزار نـسـتـه بـاور"
(اهـاړ - ۴۰مـخ)

++++++++++++++++++

رېـګ:

د پـښـتـو پـه ځیـنـو لـهـجـو کـي د (رېـګ) لـه پـاره (شګـه) لـغـت عام دئ. خـو پـه کـنـدهـاری لـهـجـه کـي شګـه اورېـګ دوه جلاجلانـومـونـه دي. رېـګ هغـه مـاده ده، چـي پـه انـګـرېـزي ژبـه کـي یـې (sand) بـولـي او شګـه هـغـو مـیـدو ډبـرو تـه وایـي چـي پـه انـګـرېـزي ورتـه (graval) ویـل کـېـږي. د "رېـګ" پـه نـامـه د کـنـدهـار پـه جـنـوب کـي یـوه مـنـطـقـه هـم سـتـه چـي د پـاکـسـتـان سـره پـولـه جـوړوي.
رحـمـان بـابـا وایـي:
عـمـارت پـه سـر د رېـګِ روان کـانـدي
هـر چـه کـانـدي عــــــــمـارت پـه دا دنـیـا
(۷ - مـخ)
عـبـدالـقـادر خـان وایـي:
کـه عقـل پـوهـــــــه کـه تـېـغ کـه دېـګ وو
پـه پـښـتـانـه کـې د خـــوشـحـال بـېـګ وو
زر یـې هــــــمت وتـه پـه شـمـار د سـلـو وو
زر یـې ســـــــــخـا تـه د صحـرارېـګ وو
(۳۷۶- مـخ)
بـل ځـای یـې "شګـي" داسي راوړي دي:
جـمـعـیـت چـې لـه دنـیـا پـه دنـیـاغـواړي
هـغـه غـــــــــــړي پـه مـعـنـی د شګـو پـړی
(۲۴۹- مـخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایي:

لکه سپل چې رژوي کمر د شګو
نړوي مې هسې مینه وار په وار
(کلیات - ۶۹مخ)

دلته "شګي" د "ریګ" معنا نه ورکوي.

بل ځای:

کوم ساعت به دي سر لاندې ځنې لګي
د شګلن کمر په سر باندې ولاړه
(۲۲۰- مخ)

بل ځای "ریګ" هم راوړي:

په خوله پټه یشېده لکه پوخ دیګ
رژیده یې د ژوندون له مخه ریګ
(۳۹۱- مخ)

شمس الدین کاکړ(شګي) د (ریګ) په معنا راوړي :

که به څوک شمېري غمونه دهجران لړ
دهغوپه نظرشګی دبیابان لړ
(۶۱مخ)

++++++++++++++++++

زنګاري:

یو راز رنګ ته ویل کېږي. د کندهار تلفظ یې "زنګالي" دئ.

رحمان بابا وایي:

د ګلګونو میو ناوي راته ناسته
زنګاري کمیس اغوستی د مینا دی
(۲۲۱- مخ)

++++++++++++++++++

سازل:

د "خلقت" په معنا په لویدیځه لهجه کي سته. په دغه لهجه کي (رازل) هم په دغه معناکارېږي.

میرزا خان وایي:

مخلوقات د آدم زاد دپاره وشول
او سړي دي معرفت سرع سازلي
(۴۵- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

سایه:

خوشحال خان خټک د (سیوري) تر څنګ د (سایه) کلمه هم زیاته راوړي او دا هغه کلمه ده چې د عامیانه معیاري ژبې لارویان یې د کندهار د لهجې د ګډوډۍ په ثبوت کې راوړي. خوشحال خان وایي:

څوک چې مخ په نمر روان شي خو دی ګوري
چې سایه ورپسې
درومي په قفا
(۱۰- مخ)

یا:

بادشاهي یې په نصیب او په قسمت وي
چې سایه د چا په سر کاندي همای دی
(۳۱۲- مخ)

یا:

که دې په غولی ولاړه ونه ده
هومره پرې ویاړه څو لویه پلنه ده
یا به میوه لری یا به سایه لری
جوړه په ونه باندې ستاینه ده
(رباعیات - ۱۰۱مخ)

په دستارنامه ۱۹۵مخ کې راغلي دي:

"د بدر په ورځ رسول علیه السلام تر سایه لاندي ناست وه- اصحاب په نمر وو".

هجري وایي:

که سایه د مرغه وشي ستا په ونه
څه عجب که یې له وزنه خمیده شي
(۵۰۹ - مخ)

عبدالقادر خان وایي:

تر سایه یې د جنت خوشیه مومم[۱]
د خپل یار قامت و ما ته شو طوبا
(۳۰ - مخ)

رحمان بابا یې یو ځای د شعري اړتیا له مخي (سایا) هم راوړي:

---

[۱] په اصل کي (مومی) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه یم خوښ د سرو ګلـــــــــــونو په سایا
زه
خوښ یم ستا د مخ په اور باندي جلیازه
(مخ -۱۵۳)
حمید وایي:
له مستیه ښاخ ښــوره د سحر باده
چي سایه يې پر زلفانو وښوریږي
(کلیات - ۲۸۵مخ)
میرزا خان ویلي دي:
مخ په مخ يې واړه رنګ له رنګه ویوست
په ســـــــــــــــایه يې دولت رانیو
له همایه
(مخ -۱۰۴)
بل ځای وایي:
منقلب د ناز په سیوري فراغت کا
بې سایې برهـــنه خبر دی له تموزه
(مخ -۱۴۶)
میرزاحنان بارکزي ویلي دي :
سیابختی لکه سایه راپسي ځغلي
چي داستاپه تورو زلفوشم اشنا
(۳۶مخ)
د خوشحال په دیوان کي (سیوری) د (سیوره) په شکل هم سته.
چي يې سیوره په ما وه لکه بادشاه وم
ستا د تورو زلـــــــــــفو سیوره همایي
ده
(مخ -۲۸۲)
عبدالقادرخان ختک هم سیوره راوړي ده:
مستغني دي د جهان له بادشاهي کړم
د هـــــــمای تر سیوري بهه ده ستا سیوره
(مخ -۱۹۱)
د میرزاخان په کلام کي هم (سیوره) څو ځایه راغلي ده.
که تـــــــــه مخ په نمر ونیسي
در پسي به درومي سیوره
(مخ -۱۳۴)
خوشحال خان هم یو ځای (سیوری) د جنس له مخي مونث کار کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشـــــــــنا تـه وايـه نـه شي، نـاآشنا بـه څه خبـريـږي
دا راز چې لـه مـانـه دی اوربـډلـی خپلي سيـوري
(خوشحال - ۴۳۶مخ)
دا هم بايد وويل سي چي د کندهار پـه لهجه کي (سيوری) کلمه هم سته. مولوي بـريـالـی وايـي:
مـا د تـشــــــــهير منصب بـخښلی دئ اومه زاهد تـه
د گمنـامـی د پـردې سيـوری مـي وجدان کـئ پـوخ
(اهاړ - ۲۸مخ)
+++++++++++++++++

سپم :

(د لـومړي تـوري پـه سکون) د ستـني سوری.
د رحمان بابا پـه ديـوان کـي يـې "سم" لـيکي:
بې د ستا لـه زيـبـامخه و بل مخ تـه
مـنـتظر د يـوې ستـني تـر سم نـه يم
(۷۵- مـخ)
+++++++++++++++++

سپـومـی :

مـړسپمی.
خـوشحال ويـلي دي:
دا دواړه بدان نـه گـــــــــــــــوري لـه کـستـه
پـه ښه مخ بـانـدې ومـه شه دانـې، سپومي
(۴۰۷- مـخ)
د کنـدهار پـه لـهجه کي مړسپمی د مخ د پـوست يـو راز نـاروغي ده، چي پـر مخ بـانـدي سپېږې، يـاسرې تـپـلي (داغونـه) پـيـدا کـېږي. زمـا پـه خيال مړسپمی بـه هغي جلدي نـاروغی تـه وايـي چي کـابـلـيـان يـې (رشک) بـولـي.
++++++++++++++

ستـاره :

(د لـومړي تـوري پـه سکون):
دا لـغت د "دبـدبـې، درنـښت، هيبت" پـه معنـا پـه کـنـدهار کي کـاريـږي. ښځمني يـې ډيـر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي. کوچنيانو ته چي دوعا کوي، داسي ورته وايي:
"خدای دي د ستاري و د باري که". د "ستاري" کلمه له (ستر) سره ژبنی رابطه لري.
خوشحال خان په سواتنامه کي وايي:
پوهېدم دما ستاره وه پري غالبه
له هـــــــــــــــــيبته يې دا ووته له ژبه
(مخ - ۵۵)

++++++++++++++++++++

سرګومه :

بې هوښه، هغه ناروغ چي سر يې د راپورته کېدلو نه وي.
د کندهار ښځمني وايي: د زوی مي تکولې تبه ده، له پرون راهيسي سرګومه پروت دئ.
رحمان بابا وايي:
خدای راپېښه نری لار کړه ناليدلې
لکه ورانه ماشوړه چي وي سرګومه
(مخ - ۸۰)

+++++++++++++++++++

سَسَی :

يو راز دښتي بوټي دي. په ريګستان کي زيات پيداکېږي. د کندهار خلک يې د اور د پېلوځي په توګه کاروي.
خوشحال خان ويلي دي:
ستا د مخ په سينه سوزم، لولپه شوم
د آتش لــــــمبه هيڅ نه پريږدي د سسي
(مخ - ۳۵۶)

+++++++++++++++++

سمندر :

د (سمندر) کلمه چي اوس د (بحر) په معنا زياته رواج لري،په کلاسيک ادب کي په دغه معنا نه مونداله کېږي اودکندهارپه لهجه کي هم په دغه معنانسته .په دغه معنا يې درواج زمانه ،چي داردوژبی تراغېزې لاندي پښتوته رانوتلي ده،ترشلمی پېړۍهاخواته نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوریدېږي . هغومستشرقینوچي په پښتوژبه کي څېړني کړي دي،داکلمه د(دریاب ،بحر)په معنانه وه اورېدلې . پروفیسوردورن اوهنري والټربیلیو پخپلوترتیب سوو قاموسوکي د(بحر،دریاب) په معنانه ده ثبت کړې،بلکي په هغه معنایي ثبت کړي ده چي په کلاسیک ادب کي راغلې ده. په کلاسیک ادب کي (سمندر)دهغه حیوان په معناراغلی دئ،چي وایي په اورکي ژوندکي کوي.

وزیرمحمدگل خان مومندپه پښتوسیند(د۱۳۱۶ش چاپ)کي د سمندر کلمه گرسره لري نه . ده د"اوقیانوس" له پاره پښتومعادله کلمه "سیند" بللې ده(۵۱مخ). ددې معناداده چي دوزیرصاحب مرحوم په ژوندکي دغه کلمه(سمندر) د(بحر) له پاره نه کارېدله . که سمندرکلمه دده په ژوندکي دپښتوکومي لهجې د(بحر) له پاره کارولای، هرومرو یې ثبتوله .

په (لس زره پښتولغتونه)قاموس کي چي داروانشاد وزیرصاحب ترقاموس (پښتوسیند)څلورکاله وروسته دکابل دپښتوټولنې دمعاون محمداعظم ایازي اودلغت دڅانگې دنوروغړوپه همکاري ترتیب سوی دئ،هم د(سمندر) کلمه نسته .

داروانشادسیدراحت الله زاخیلي په (لغات افغانی) نومي کوچنوتي قاموس کي چي (سمندر) کلمه هم د"دریای اعظم ــــ آگ کاکیړا" په معناوثبت سوې ده،زه یې داردوژبې اغېزه بولم .(زماسره چي دلغات افغاني کومه نسخه پرته ده،دچاپ نېټه نلري)

(سمندر) په پارسي ادب کي هم دنوموړي حیوان په معناکارسوی دئ .

شیخ سعدي علیه الرحمه وایي :

سمندرنه ای گرد آتش مگرد
که مردانگی باید آنگه نبرد

په لغتنامه دهخداکي کښلي دي چي سمندرله یوناني لغت "سالامندرا" څخه مشتق سوی دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوپه فرانسوي ژبه کي هم له همدغي ريښي څخه په همدغه معنا (salamandre) سته .
سالامندراداورپرښتي (فرشتي) ته ويل کېدله .

دخوشحال خان ختک په کلياتو (ددانش ټولنی چاپ) کي ماد د (سمندر) لغت له اسيته وکتله،فقط يوځای مي وموندله او هوري هم د (بحر) په معنا کار سوی نه وه :
ژواک ژوندون مي همگي واړه په غم شو
غم په مثل لکه اورزه سمندر
(۴۱مخ)
دخوشحال درباعياتوپه برخه کي مي سمندرهيڅ په سترگه نه سو.
حميدمومندوايي :
هسي يم په دردوغم کي ددلبرخوښ
لکه اوسي په سره اورکي سمندرخوښ
(۹۶مخ)
ميرزاحنان بارکزی يې ددرياب په معنانه،بلکي په دادوهمه معنا کاروي :
حذرخووکړي"حنان" دعشق له اوره
همېشه وي دا وَرخلاص پرسمندر در
(۵۹مخ)
يابل ځای وايي :
ديارعشق راکښي پيداکړهسي سوز
سمندرراته حيران دئ شب وروز
(۶۸مخ)
شمس الدين کاکړيي هم ددرياب په معنانه راوړي :
علاوه ديارغمونه پسي غواړم
نه مرېږم سمندرغوندي په اور
(۵۱مخ)
+++++++++++++++++++

سنگړه :

غټه گردی ډبره. په لوېديځه لهجه کي زياته مروجه کلمه ده.
حميد وايي:
اوس حميد کوي ناري د يار له غمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې ولي دا رقيب په لـــــوسنګړه
(کـليـات - ۲۲۲مخ)
ښاغلي پالـوال صاحب د ډبرو نور انواع داسي راوړي دي:
کانۍ، اره، پرښه، تيږه، ګوسه، لپانکۍ، ګيندجوړی، غرګی، بغری، شاڅه، بغرګی يا لوړه ډبره، وارځ، مرغ، شګه، ريګ، سال. (د تفصيل له پاره وګورئ: معياري پښتو - ۲۵۹، ۲۶۰ مخونه).
زه به پر دغو نومو باندي (سنګچل، سخر، او کرکنډه) هم ور زياته کړم.
+++++++++++++++++++

سَوی اولَوی:

عبدالقادر خان ويلي دي:
يو مجنون سوی او لوی د عشق نه و
ميني ډير کړل تر مجنونه سوي لوي
(۳۱۴ - مخ)
يا بل ځای وايي:
د عالـــم له ويري آه وکښلی نه شم
په کوګل کي مي دننه وشول لوې
(۳۱۹- مخ)
په حاشيه کي يې (لوی) د دود په (ګرد) معنا کړی دئ؟
(لوی) د (الېيل) سره بې رابطې نه دئ. الېيل پر اور باندي د پسه سوځلو ته وايي. د کندهار قصابان د ژمي په موسم کي پسه الېيي. د (الېيل) له پاره د (الوی) انډول د پښتو په نورو لهجو کي سته.
په (لولپه = مکوټ) کي د سر (لو) هم له (لوي) سره يوه ريښه لري.
+++++++++++++

سيب:

خوشحال خان خټک د (سيب) او (مڼه) کلمې دواړه راوړي خو د (مڼې) استعمال بېخي لږ دئ. د پښتو په لوېديځه لهجه کي د (سيب) کلمې استعمال عام دئ.
خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوزه یې غونچه وه د زنبق، سیب سپینه زنه یې
مشک د مخ خالـــــــــــونه په مخ کښلي مه پارا
(۷ - مخ)
یا:
لکه و، د زنخ سیب په هغه شان دی
نه چې اوس یې تېر و بېر دی تلذذ
(۴۸- مخ)
یا:
لکه سیب زما په خوله کې غه
شیرین ذقـــــــن وای تل
(۱۰۹- مخ)
یا:
چې یا سیب یا بهي کیږي
بصل مه شه، حنظل مه شه
(۲۹۸- مخ)

په یوه ځای کي چي ما د خوشحال خان په کلام کي (منه) ولیدله هغه بیا د ترتیبوونکي له خوا ناسمه لوستل سوې وه. بیت دا دئ:
هیڅ پرې نه پوهیږم، دا دي زنه که منه ده
خال دې دی د زنې که دانه د ممانې
(۴۸۲- مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په دوهمه او څلورمه خطي نسخه کي دا نیم بیتی داسي دئ:
هیڅ پرې نه پوهېږم چې دا وږمکه (ده) که مه ده
یا:
نن په نظر راغـــــــــله یوه ترۍ
زنه یې سېب وه شونډې نرۍ
بله به نه وی هسې دلــــــــــبره
نه پـــــــــه خشکۍ نه په ترۍ
(رباعیات - ۲۸۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:
دُر، شبه، کانۍ، یاقـــوت ورته یو شان دي
سېب، شلغم، انار، بهي ورته یکسان دي
(۲۵ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
چي يوسف غوندي هزار پکښي پراته دي
بنديوان د هغه سيب ذقن په چاه يم
(۷۳ - مخ)
يا بل ځای وايي:
که يې زنه د ځوانی په وقت کښي سېب وي
هغه سېب يې په پېری کښي بيا حنظل شي
(۲۰۹- مخ)
هجري وايي:
دواړه شونډي يې نبات انگي سيب دي
د عشاقو زړونه ټول په دغه خوان کا
(۱۲- مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
دا يې شونډي دي که لعل يا ياقوت دی که مرجان
سېب دی دا که ناشپاتي که د بخت ستوری که ذقن
(۱۳۲ - مخ)
حميد مومندپه يوه مخ کي د پنځو بيتو په فاصله هم (منه) راوړي ده او هم (سېب).
څه تعريف يې کرم د زني له د ذرخشه
د عيسی له لاس منه وه حيات بخشه
(۴۸۷- مخ)
پنځه بيته وروسته وايي:
په سينه يې جلوه گر دوه غوره سېب وو
مجرب دارو دوا د هر آسيب وو
ميرزاحنان بارکزي ويلي دي :
دايې زنه ده که سېب ده،د"حنان" دزړه آسيب ده
چي په تش آرزويې کېږي درنځورورزړودوا
(۳۹مخ)
په کلاسيک ادب کي د (سيب) کلمې له دونه (دومره) پراخ استعمال سره به بيا هم د عاميانه معيار لارويان حق ولري، چي لوېديځه لهجه د دغي کلمې د استعمال له اسيته وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++

سیری:

وقف سوې مځکه:

په سواتنامه کي راغلي دي:

چې ملا د "میان نور" په حکـــــــــــم دومي
هم هغه د سوات په ملک کې سیری مومي

(۳۶- مخ)

+++++++++++++++++++

سیږمې، سیږمې:

د پزي سوري، چي په پارسي يې (سوراخ بيني) بولي.

خوشحال خان په دستارنامه کي ليکي:

"په ژمي د باز د دومي د زکام د نزلې هم بدکشنده زحمت دی. سیږمې يې ونیوی شي ... د مهوړی مرغونه يې دي واخلي- اوبه دي يې نچوړک - په شیږمو کښې دي يې وڅڅوي ...".

(۶۴ - مخ)

په دستارنامه کي يې د "سیږمې" شکل هم سته "... په شپه په ورځ که د میږه تریوه سیږمې ویني ځي تر بله زوې ځي ...".

(۱۲۱- مخ)

++++++++++++++++

سیخ پري، سرخ پري، سرخ سري:

دا درې نومونه د هیلیو د جلا جلا جنسونو دي. (وګ: ښکار و کندهار - د لیکونکي اثر - ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۱۴ مخونه).

په فراقنامه کي لولو:

مرغاوی په هــــــــــر هر لور وي
سونا هـــــــــــــم پکې لا ډیر وي
په آخر راشي ســـــــــــرخ پرې
هم سیخ پرې هم سرخ سرې

(۴۷ - مخ)

دلته د مرغابی کلمه باید د پای د تانیثي (ی) له اسیته فارسي کلمه ونه ګڼل

(c) ketabton.com: The Digital Library

سي. دغه راز پسوندي (ی) په فارسي ژبه کي نسي ويل کېدلای.

++++++++++++++

سېر:

په کندهار کي (سېر) د (من) په اجزاوو کي دئ. يو من څلوېښت سيره دئ. د سېر وزن له (خورد) سره برابر دئ. په نورو سيمو کي (سېر) تر منه په تاله ډېر دئ. د کندهار يو من لس پاوه دئ په داسي حال کي چي د نورو سيمو سېر شپاړس پاوه کېږي.

د حميد مومند په کلام کي (سېر) تر منه کم ښوول سوی دئ:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کليات - ۲۱۷مخ)

+++++++++++++++

سيله:

طرفداري، پلوي.

په کندهاری لهجه کي په همدې معنا ډېره کارېږي.

خوشحال په سواتنامه (۵۸ - مخ) کي دا لغت داسي راوړی دئ:

که په دا طور اور پورې په درست سوات شي
مگر هــــــــاله دمــــــــــا
سيله مکافات شي

++++++++++++

شاړه:

د کندهار په لهجه کي (شاځه، شياځه) د قبر ډبري ته وايي "هغه وخت به پوه سې چي سر دي د لحدشاځه ووهي".

ميرزاخان وايي:

د قضا شاړه به ستا څنگونه مات کا
که ته هر څو پورته پورته په هوا ځې
(۲۴۲- مخ)

+++++++++++++++

شامت:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شامت په لوېديځه لهجه کي په همدې شکل د (نحس) په معنا مروجه کلمه ده. د پښتو نوري لهجې يې د (شوميت) په بڼه اوس کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشحال په کلام کي د "شوميت" شکل د کرلاڼی لهجې ځانګړتيا بولي.

خوشحال خان د شامت کلمه څو ځايه راوړې ده:

چې د کښليو نندارہ راڅخه لاړه
خبر نه يم کوم ګناه و کوم شامت
(۳۷- مخ)

يا:

په شامت يې دما تري غرنړيږي
لا پـــــــــه دا د اپريديو بصرنشته
(۳۰۵- مخ)

يا:

دا کل شوميت د نفس دی چې په تا شې هسې شندې
هـــــــــــزار رنګه غـــــــــــمونه فسادونه دم په دم
(۱۵۲ - مخ)

يا:

چه کار يې بيايی فلک پـــه کښته
چـــــاری به کاندی بې مصلحته
کجير که څير دی چه بې تدبير دی
په خزه بند شی له دې شـــــــــامته
(رباعيات - ۵۹مخ)

رحمان بابا يې هم (شوميت) ليکي:

دا همه واړه شوميت دی د شومانو
ګڼه ته د چا په زيرمه نه يې ستړی
(۲۴۹ - مخ)

عبدالقادر خان ختک وايي:

په شامت د ديو سړيو باران پرېږده
شکر دا چې اور نه ووري له اورو
(۱۳۶- مخ)

زما په فکر د دې کلمو ريښه په "شوم" کي سته؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کې د "شامت" شکل خوندي دئ.
(وگ: ۲، ۱۶، ۲۰، ۴۲ مخونه او نور)
+++++++++++++++++

شِبَه:

د لومړي توري په زېر او د دوهم په زور(فتحه).
یو ډول مصنوعي (نقلي) مرئ ته ویل کېږي. په کندهار کې یې ښځمني پېژني (زما د څلور اتیا کلني مور په تصدیق). ما د لومړي توري په پېښ او د دوهم توري په زور اورېدلی دئ. په لغات افغاني، پښتو سیند، د خوشال خان ختک کلیات په ویپانگه کې دا لغت نسته. ظفراللغات اخیستی دئ خو هورې یې د تلفظ په باب څه نه دي لیکلي خو د خوشحال ختک مرغلري (۳۹ - مخ د کندهار چاپ) په حاشیه کې یې ورته کښلي دي: "په چاپي نسخه کي لمړی توری زېر او دوهم توری زور لري، په قلمي نسخه کي محشي (مشکنی) ورته کښلی دی. چي مصنوعي مرئ ځني مطلب دی".
خوشحال خان وایي:
له یاقوته دي هاله سیالي شِبَه کا
که د اور په تاو کښې دانه شي بې آبه
(مرغلري - ۳۹مخ)
په سواتنامه کي لولو:
په تمیز کي سـراسر واړه مبهوت دي
چې ړلی ورته گوهر، شبه یاقوت دي
(۲۱ - مخ)
بل ځای:
دُر، شِبَه، کانی، یاقـوت ورته یو شان دي
سیب، شلغم، انار، بهي ورته یکسان دي
(۲۵- مخ)
+++++++++++++++

شک:

په یوه شي خبر (آگاه).
دا لغت په همدې معنا په کندهاری لهجه کي ژوندی دئ. "ولاکه په شک لا یم" یعني قسم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، که په خبر یم. دا لغت قاموسو په دغه معنا نه دئ اخیستی.

خوشحال ویلي دي:

په ناحق یې په زندان کـــــــــړم یو ځو کاله
خدای خبر دی که په خپل گناه زه شک یم
(ارمغان - ۲۴مخ)

اشرف خان هجري وايي:

هسې زشت عــــمل مي اولید له ناکسو
چه له گرگه لیده نشي نه پرې شک یم
(۹۶ - مخ)

بل ځای وايي:

د ښایست پـــــــــــوله دي چرته ده حیران یم
نه مې حد یقین موندلی نه پرې شک یم[۱]
(۴۰۷- مخ)

++++++++++++++++++

شکرپاره:

د زردالو په شان مېوه ده. معمولاً وچه کارېږي. د کندهار د وچې مېوې په صادراتوکي مهم قلم دئ. په قاموسوکي مي په سترگه سوی نه دئ.

خوشحال وايي:

دواړه شونډي دې خوږې شکرپارې دي
د گلابـــــــــــو گل دې دواړه رخسارې دي
(۳۸۰ - مخ)

++++++++++++++++++

شمله:

د پښتو په زیاترو لهجو کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده چي د ولونو دپاسه د جوغې په شان جگه ولاړه وي. په کندهارۍ لهجه کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده، چي د غوږ پر برابري مخ یا شاته کښته راځړېږي. خوشحال خان سره له دې چي په اشعارو کي یې یو ځای شمله د

---

[۱] دا نیم بیتی په متن کي "نه ئې حدیقین موندلی نه پرې شک یم" دئ. ما سم کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بګړۍ د جوغې په معنا کاروي (دستارنامه – ۱۲مخ) خو په مجموع کي يې د شملې تعبير له کندهارۍ لهجې سره سم دئ. دی په دستارنامه (۵ – مخ) کي د حضرت رسول ◄ د شملې د اندازې په باب ليکي: "په ځينو روايتونو د رسالت پناه درې دستاره ياد شوی دی – يو اته لس ګزی، شمله يې نيم ګز شرعی – دويم دوازده ګزی، شمله يې يو ګز هغه د جنګ ده – دريم شپاړس ګزی، هغه به يې په اختر په جمعه په سر تاړه".

لوستونکي متوجه دي که خوشحال خان د بګړۍ له شملې څخه مراد د هغې جوغه وای، نو نيم ګز يا ګز شرعي جوغه جګه دريدلای نسي او نه په پښتنو کي چا په دغه اوږدوالي جوغه ليدلې ده.

تر دې چي ورتېر سو، خوشحال خان پخپل يوه شعر کي شمله له زلفو سره تشبيه کړې ده. زلفي ځړېدلي وي جګي نه درېږي. بيت دا دئ:

يو ځل بيا سرتـــــــــــــوره مسته راښکاره شه!
چې ګېسو دې په سپين مخ شملې شملې وي
(۳۶۴- مخ)

اشرف خان هجري هم شملې او زلفي سره تشبيه کړي دي. دی وايي:

توري زلفي دي دائم شملې شملې دي
له ښه مخه دي هــــــــــرګز مه شه جدا نور
(۳۳۱ - مخ)

++++++++++++++++++++++

شموخه :

په وريجو کي هغه ناپاکه سوې دانه چي پوست پر پاته وي. کندهاريان يې "شماخه" بولي.

ميرزا خان ويلي دي:

له عادته عبادت لـــــــــــره نه درومې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پاخه اتام کښې اوم لکه شموخه[۱]
(۱۲۴- مخ)

د کابل چاپ دیوان په لغتنامه کې دا لغت نسته. خو د پېښور چاپ په "فرهنګ" کې دې لغت ته کښلي دي: "یو قسم واښه چه خوند ئې تریو دی". په پارسي یې (شماق) بولي (د لس زره پښتو لغتونه په حواله).

++++++++++++++++

شنه:

وحشي واښه.

په دستارنامه کي راغلي دي: "د آس سرکشي ... د سواره د ناپوهی شي- یا یې بې روخه په تازیانه ووهي، یا ملونه ناموافقه ورواچوي، خوله یې خوږ کا - یا جای بند وي، شنه یې خوړلي وي...".
(۵۰ - مخ)

په کندهار کي قصابان د پسرلي پر وخت وایي: "پسونه پر شنو دي، غوښه یې بېخونده سوې ده".

په پورته نقل قول کي "جای بند" اصطلاح هم په کندهار کي عامه ده. د دغه ځای خلک وایي "تر جای بنده آس، ګښته خر ښه دئ".

+++++++++++++

شوپرک:

شوپرک ته د پښتو په نورو لهجو کي "کځلکی، اسمان کځلکی" لغتونه سته. عبدالقادر خان یې د "شوپرک" په نامه راپېژني. د کندهار پښتانه یې هم "شوپرک" بولي.

عدل چي د ده لکه افتاب په جـــــهان وخوت
پټ په سوراخونوکي ظالم، شوپرک وار شو
(۴۷۸ - مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:
شوپرک چي په حجاب ګرزي له ورځي

[۱] په پېښورچاپ دېوان کي دوهم نیم بیتی "په پاخه طعام کښې اوم لکه شموخه" دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دیدن طـــــــــــــــاقت یـې نـه
لـــــــــــري نظر
(۶۶ - مـخ)
بـل ځای وایـي:
عارفـان د دواړو کـــــــونـو نـندا ره کا
شوپـرک پـه تـیاره گرزي بـې نظره
(۱۳۱- مـخ)
پـه زیاتـره دېـوانـوکي دپـارسي میـرزایـي کـتابـت
تـراغېږي لانـدي د (شوپـرک)نـوم (شب پـرک) لـیکل
سوی دئ . دمیـرزاحنـان بـارکزي پـه کلام کـي
لـولـو:
رقـیب نـه شي ستادمخ سیل کـولای
شب پـرک شي لـه پـرتـوه د آفـتاب ورک
(۷۸مخ)
مـولـوي بـریـالـی وایـي:
سره څه دي د گـلرخ او د شیخانـو؟
پـر دېـوه کـلـه وهي شوپـرکان موج
(اهاړ - ۲۳مخ)
پـه اصل کـي د میـرزایـي کـتابـت تـر اغېږي
لانـدي (شب پـرکان) لـیکل سوي دي.
++++++++++++++++

شوکـور:

هغه څوک چي د شپـې لـه خوا پـه سترگـو هیڅ
نـه ویـني.
عبدالـقـادر خان وایـي:
چې رقـیب یـې مخ تـه گوري زه هم گـورم
دا کـتل بـه مـې شو کـــــــور کـانـدي پـوهېږم
(۱۰۴- مـخ)
مـولـوي بـریـالـی وایـي:
چي د لـمر تـر دوبـېدو یـې کـئ شوکـوره
و شوم بـم تـه بس دغه آسیب د صبح
(اهاړ - ۲۴مخ)
پـه چاپـي متن کـي (شبکـوره).
++++++++++++++++

شولان، شولانـونـه:

سالـن، سالـنـونـه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سالن هغه کتغ ته ویل کېږي چي د وریجو (پلو،چلو) پر څنګ یې پخوي. غورمه، کوفته، دوپیازه، سبزي، دولمه او نور په سالنو کي شمېرل کېږي.
خوشحال وایي:
څوک چه ډوډۍ د دهـــــــــقانی خوری
خواړه د حـــــــــــورو د مهمانی خوری
چه یې په ظلم خوری واړه یې زهر شه
که شــــــــــــولانونه د سلطانی خوری
(رباعیات)
خوشحال خان په دستارنامه کي لیکلي دي:
"د مردانو په شولان کښې د هر چا برخه شته،...".
(۱۴۳- مخ)
شولان ما ته د (سالن) په معناسهي ښکاري او شین راته د هغه ژبني جریان اغېزه ایسي چي د (سو، سي، سم،...) سینان یې په شینانو باندي اړولي دي.
د خوشحال کلیات (نوی چاپ) کی یې شولان ته کښلي دي: "کمند، کمندونه" چي سهي نه ده.
د خوشحال فرهنګ (د یارمحمد مغموم ختټک) شولانونه لغت او د خوشحال په کلام کي یې مثال راوړی دئ (۱۳۳- مخ)، خو معنایې ځني پاته سوې ده.
د خوشال خان ختټک کلیات په ویپانګه (۱۲۳۲- مخ) کي چي شولانونه په "کمند، کمندونه" معنا سوي دي، د حیرانتیا وړخبره ده!
سالن لغت د ارواښاد عبدالهادي ریشاپه یوه شعر کي داسي دئ:
که پلو وي که سالـــــــــــن وي که مېوه وي
که شیدې که پراټې که کېک کولچه وي
خدای و هست که څـــــه لنده وي اوکه وچه
نوش جان دارو درمــــــــــان دي د مېلمه وي
++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

شلومبې:

په کندهار کې يې هم شلومبې بولي. په نورو لهجو کې ورته (تروې، شړومبې، شناوی) وايي.

خوشحال وايي:

که دغوادبزو شلومبې خورې زيان يې نشته
اشـــــــتها د ســـــــــــــــړي زياته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)

په ارمغان (۲۵، ۳۹ مخو کې) د "شلمبو" په شکل هم ليکل سوي دي. په رباعياتو کې "شنوبې" ثبت دئ.

کلپه روپيه ښـــــــــايسته روغه وی
خوچه سوراخ شی نوربی فروغه وی
هيڅوک دخپلـــــــــوشنوبو بد نه وايی
صفت د هـــــــــر چا له خپله دوغه وي
(رباعيات - ۲۱۹مخ)

پوهاند زيار صاحب ليکي چې خوشحال خان "شلومبې" کلمه هغه شان کاروي لکه "چې په لويديزه پښتو کې هم همداسې دود لري". (وګ: د خوشال ادبي پښتو- ۳۶مخ)

رحمان بابا هم "شلونبې"دوې هجايي کاروي:

واړه تشي شلونبې شاربې
خبر نه شــــــــوې له مطلبه
(۱۲۵- مخ)

په نورو لهجو کې (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او شين ته زور (فتحه) ورکوي.

++++++++++++++++++

شوَله:

شوَله هغه درد دئ چې دوامداره نه وي. کله چې راولاړ سي، کرار کرار پسې زياتېږي څو خپل اوج ته ورسېږي. بيا بيرته لږېږي څو وشلېږي. د لنگون درد ته شوَلي وايي. د پېچ يا اسهال پر وخت د کولمو درد ته هم شولي وايي. د کندهار ښځمني يې په ښراوو کې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاروي: "د کولمو شولي دي درولوېږي" په کندهار کي ډېره عامه ښرا ده.

خوشحال خان یې د "خوارۍ، مشقت، زحمت" په معنا کاروي. دی په دستارنامه کي د شعر په باب وایي:

"یو یو بیت یې لکه فرزند زوول هسې شولې لري. خدای دي په دا رنځ څوک گرفتار نه کا".

حمید مومند هم دا کلمه راوړې ده:

یو لـــــــــه ځلې د سبق سبقت اندېش
بل له شوَلُو د رخصت په خاطر رېش
(کلیات - ۴۳۹مخ)

د دغه کلیات په وېپانگه (۷۸۸مخ) کې د (شوله) معناراوړې ده خو تلفظ یې (sola) لیکلی دئ .چي گویا د کلمې د سر شین (پېښ، ضمه) لري. دا تلفظ ناسم دئ او د دغه لغت اصلي وینگ د شین توري په سکون باندي سهي دئ.

"شوَلَه" په کندهارۍ لهجه کي د (ډېر تېره) په معنا هم کارېږي. د مثال په توگه "دا چاکو داسي تېره دئ لکه شوَله" یعني دونه تېره دئ، چي وریښته په خریل کېدلای سي.

+++++++++++++++++

صیادي:

په کندهار کي "صیاد، سیات" هغه ښکاري ته ویل کېږي چي مرغان د خرڅلاو له پاره نیسي". (وگ: ښکار او کندهار - ۲۶ مخ)

خوشحال هم د "ښکاري" او "صیاد" توپیر کړی دئ. دی لیکي "د ماهی ښکار د صیادی ښکار چه د اهل حرفت د روزگارِ عالم ښکار دی، دا صیادی د قدیمه لا د آدم (ع) د وخته ده ..." (دستارنامه - ۵۵مخ).

د "اهل حرفت" څخه د خوشحال خان مراد دا دئ چي دا ښکار یو راز کسب و کار و پېشه ده. په کندهار کي هم صیادي خپل کاسبان لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (ت) او (دال) ابدال نورمثالونه هم سته:
جلات - جلاد،
فساد - پسات،
آباد- ابات، ...

+++++++++++++++++

غاو:

غالمغال، اعتراض، شکایت.

په دغو معناوو د کندهار په لهجه کي ژوندی لغت دئ. قاموسو اخیستی دئ او په نورو لهجو کي هم سته.

خوشحال خان په دستارنامه کي کښلي دي:

" سرودهــــــــــورته دی روا
چه نه غاو وي نه غــــــــــوغا
سامعان یې صاحب دل وي
نه وي نفس نه یې هــــــــــــوا
(۱۶۱- مخ)

اشرف خان هجري وایي:

د حاسد په صعنه غاو نه کا رښتینی
په سنګینه زمکه شور لري سیلاب
(۳۲- مخ)

عبدالقادرخان ختک وایي:

که هر څو وربانديي غاو رقیب غماز کا
عاشق کله غــــــــــــوړ د دیو په آواز کا
(۱۸- مخ)

پخوا به د ښار د معتبرو خلکو د کورو په دروازه کي یوه خونه وه چي "غاوچیان" به پکښې اوسېدل. غاوچي د "قابوچي" مغغن سوی شکل دئ او قابوچي تورکی کلمه ده، چي د (دروازه وان، دربان) معنی لري. په خوشحال فرهنګ (۱۵۴- مخ) کي چي "قابوچي" په "خودغرض، مطلب پرست" معنا سوی دئ، د تامل وړ خبره ده.

+++++++++++++++++

غاري غرڅه:

د کندهار ښکاریان یې "غاري موږیی" بولي (وګ: ښکار او کندهار - ۳۳مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال وايي:
اي چه په رو کښې ګزار ته ساز يې
سترګې دي لکې غوړ په اواز يې
غاړې غرڅه دې دربانديې درغې
په تخرګ يې وله که تير انداز يې
(رباعيات - ۲۴۲مخ)
خوشحال خان يو ځای ځان له "خواجه خضري غرڅه" سره تشبيه کوي:
په مثال خواجه خضرى غرڅه خوشال و
چې ګوزاروربانديې وشوناګهان
(دخوشحال ختک کليات ـــ ۹۷مخ)
++++++++++++++++++

غولى:

غولى د کور (انګړ) ته وايي چې په فارسي يې (حياط) بولي. دا لغت په کندهار کې مروجه ژوندى کلمه او فولکلور ته يې هم لار موندلې ده. د کندهار کوچنيان د باران نه اوريدلو پر وخت کور په کور ګرځي اوره، خوري يا ايکى ټولوي. دا لوبه (اركوړي) بولي چې په اسلامي ثقافت کې ورته (استسقاء) وايي. د استسقاء له پاره خاصې دوعاګانې سته. اركوړي د استسقاء پښتني دود دئ. د اركوړو پر وخت کوچنيان دغه مسجع عبارتونه په ګډه وايي:
"اركوړي، برګوړي. خداى دي يو زوى درکې چې پر غولي درته شوري، ډولاډنګه څه غواړي، يوه کاسه اوړه غواړي، اسمان خړې اوبه غواړي، مځکه شنه واښه غواړي".
خوشحال خان ختک سره له دې چې د (انګړ) او (انګڼ) کلمې هم راوړي خو د (غولي) لغت زيات کاروي:
ودې نه زيږي فرزند د
بابا په غولي، وند
(۴۶- مخ)
يا :
هغه دم چې تور ګيسو په خپل صورت باندې خواره کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشبویي د خاصه مشکو په درست غولي شي
پریشانه
(۲۴۹- مخ)
یا:
په کـــــــوټه باندې دا دوارړه حبطه دي
چې دې تش په غولي گرزي هم بلا دی
(۳۱۴- مخ)
یا:
که وینې ژارړم گـــریوان چاک چاک کړم
په غولی گرځم غوغـــــابلغاک کړم
په دا به تلــــــــــــــــلی
یاران رانه شي
سکه بایده دا دی چه ځان بې باک کړم
(رباعیات - ۲۸مخ)
یا:
کښېنه په انگړکې مخامـــــــخ چې درته
گورم
تور لونگین، دوارړه چندنې هار په سینه تال
کړه
(۲۸۸- مخ)
خوشحال په دستارنامه کې کښلي دي:
"... په لوړ ځای دریدل - په بام ختل،
په غولي کښې گرزیدل، دا دي هرگز نه وي
...".
(۱۳۰- مخ)
رحمان بابا ویلي دي:
د زړه غولی مي نیولی ستا غمونو
نور غمونه دي له زړه ویستلي ما
(۲۲- مخ)
هجري وایي:
اقبال نه ورځي هرگز د چا په غولي
څو همراه ورسره نه کاندي زوال
(۷۵- مخ)
میرزاحنان بارکزی وایي:
دښادی رخ مي ونه لیدپردا غولي
چپه ځغلم بېهوده لکه فرس
(۷۰مخ)

++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غېږ:

په لوېدیځه لهجه کي یې هم "غېږ" وایي خو په ځینو نورو لهجو کي "غېږه" ده. خوشحال خان یې هم هر وخت د "غېږ" په شکل راوړي. که ځیني استثناآت موجود وي هغه راته د خوشحال خپل انتخاب نه ښکاري. (د خوشال ادبي پښتو۳۲مخ) کې یادونه سته.

میرزا خان انصاري وایي:

د عالـــــــــم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غېږ کي ونیسمه
(۱۸۴- مخ)

+++++++++++++++++++

کاګل:

کاګل د کندهار په لهجه کي د (اخېړ) پر ځای کارېږي. مثلاً وایي: په مني مو د کور بامونه کاګل کړي دي.

میرزا خان انصاري وایي:

اوهاله به یې د مراد تخم زرغون شي
چي د نیو پـــــه په اوبو جمال کاګل کا
(۶۱- مخ)

+++++++++++++++++

کالکوچن:

دا لغت په ظفراللغات کي په "دهوکه باز،..." معنا سوی دئ. د خوشال خان خټک کلیات په ویپانګه کي نه دئ اخیستل سوی او د مغموم په خوشحال فرهنګ کي مي هم په سترګه نه سو. په کندهار کي (کاړکچو، کړکچو) د غالمغال، شور، ږوږ (زوږ) په معنا مروج لغت دئ. عموماً د مرغانو، په تېره بیا میناوو د شخول له پاره کارېږي. لیري نه ده چي له کالکوچن څخه د خوشحال خان مراد (غالمغالي، شریر،...) وي.

خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:

د"کاچو"نمسی نه خان دی، نه ملک دی
کالکوچن، دروغـــــــژن غشی د هلک دی
(۳۱- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++

کاواک:

کهال، تنبل، لټ:

په لوېدیځه لهجه کي کاواک لغت سته او پر ځنګ یې د همدې مطلب له پاره (کاړي واړي) ویی هم کارېږي.

دخوشحال فرهنګ (د مغموم خټک) دغه لغت اخیستی دئ، چي په مثال کي یې د خوشحال خان دا بیت راوړی دئ چي ما په کابل چاپ او دانش چاپ کلیات کي ونه موند:

سګ مګس خو سګ مګس دی نور به نه شي
که هـــــــــــــر څو یې آړوې کاواک کاواک دی

(د خوشحال فرهنګ، اول جلد، ۱۵۹- مخ په حواله)

رحمان بابا وایي:

ته ژغورې سرومال په عاشقی کښې
عـــــــــــاشقي دا هسې چري ده کاواکه
(۶۳ - مخ)

+++++++++++++++++

کجک، کچک:

هجري ویلي دي:

مشکي زلفو دي سونا کړه منفعله
په لکی یې کچک پتاله ذَ ده ماره
(۱۲۷- مخ)

دا بیت یو څه مغشوش راته ایسي. د سونا هیلی، چي په کندهار کي یې (شین سرې، زرغون سرې) بولي، په لکی کي دوه درې تاره بڼکي سته چي سرونه یې چنګ وي. د ښځمنو وریښتانو ته چي د غوږ پر برابري چنګ غچي (قیچي) سوی وي، کجک وایي. د سونا هیلی د لکی چنګ تارونه او کجک سره تشبیه کېدلای سي.

د کندهاري شاعرانو په کلام کي (کجک، کجکان) زیات راغلي دي. د یوې محلي غزلي سر داسي دئ:

تور کجکان، ما ته جابی راوړه
که جابی نه وي ما ته غاړه بلوڅی راوړه

مولوي بریالی وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاو کجک دي په پرېشانه کاکل بند کړه
د سنبل غوټۍ په شپه دلگیري شه دي
(اهاړ - ۱۳۴مخ)

++++++++++++++++

کچارۍ:

د تجارتي دعوو د فیصلې محکمه.

رحمان بابا وایي:

د وصال دلالان کوم طرف ته غواړم
چي بندي شوم د هجران په کچرۍ
(۸۸ - مخ)

مولوي بریالی وایي:

سودا په نقدو کېږي د ژوندون په کچارۍ کي
وړیا په دې دوکان کي تبادل څه په کار نه دئ
(اهاړ - ۱۳۲مخ)

د کچارۍ په نامه د کندهار د احمدشاهي ښار په کابل بازار کي یوه ودانۍ سته (وگ : احمدشاهي کندهار، د لیکونکي اثر - لومړی ټوک،۲۳مخ). کچارۍ ته یې په کندهار کي(پنچات) هم وایه. دا هندۍ کلمه ده او په کندهار کي یې د پنچات دفتر ته (فیصله منازعات) هم وایه.

بریالی صاحب وایي:

د غمزو پنچاته لــــــــر څه خو مـــــــدد کړه
"بریالی" په دې سودا کي تاواني ولاړ
(اهاړ - ۴۹مخ)

++++++++++++++++++++++++

کِچړۍ:

کچړۍ یو راز خواړه دي چي له پنډو وریجو او ماشو (میو) څخه پخېږي او پر سر باندې کورت او سره کړي غوړي اچوي. دا خواړه په کندهار کي په ژمي خوړل کېږي.

خوشحال خان وایي:

تود کچړۍ د غوا غوړي په وخت د ژمي
تر حلوا تر ســـــــــلوا زیات لـــــــري هنر
(ارمغان - ۵۸مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني کسان د پکتيا د سيمي ژمني خواړه (ډنډکی) له کچړي سره يو شان بولي. خو کچړی او ډنډکی جلا جلاخواړه دي.

++++++++++++++++

کِردې:

اعمال، چاري.

خوشحال خان په فراقنامه کي ويلي دي:

چې د بل ښې کردې ويني
ځان اوبه کانـــــدي خبيث
(۱۸- مخ)

د اول نيم بيتي "ښې" په چاپي متن کي "شی" دئ. که دا چاپي غلطي نه وي، نو ښايي د ختکو لهجه به د مرتب په پام کي وه.

عبدالقادر خان وايي:

مرد يې مه گڼه چې لافي بې کردې کا
مرد کرده بې لافـــــوکا، ښځه لافي ده
(۱۷۹- مخ)

په ځينو متونو کی د "کړدې" په شکل هم ثبت سوی دئ. هجري وايي:

په خوله واړه عـــــــمل کا د اولياوو
له کړدو يې لاس په غوړو د کافر دی
(۱۸۷- مخ)

حميد مومند وايي:

ناکردې د محبت و ســــــــــړي ورکا
په يوه لاس کي پياله په بل همسا
(کليات - ۱۳مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

عام وخاص کا د مسکين په نامه فخر
چي ويل کِـــــــــرده يې دواړه ده حنيفه
(۱۶۷- مخ)

++++++++++++++++++++++++

کرکنډه:

غټه گردی ډبره چي انسان يې د پورته کولو قدرت نه لري. په لوېديځه لهجه کي مروج لغت دئ.

حميد وايي:

عشق مې هسې بې اختياره دماغ کوز کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ورغږي کــــــــــــــــــــــرکنده په سر څوړه
(کلیات - ۲۲۳مخ)
++++++++++++++++++++

کږه وږه:

شکل و قواره، قیافه، خد و خال.
عبدالقادر خان وایي:

که لب دي لعل کـــــــږم لعل خوشیرین نه دی
که غاښ دي دُر کږم، دُر هسې سپین نه دی
که مخ دي نمر کږم د نـــــــــــمر کږه وږه نشته
که سنبل کږم زلفې (خو دا) مشکین نه دی
(۳۹۲- مخ)

د دې رباعۍ وروستی بند په چاپي متن کي همداسي ناسم راغلی دئ. په کندهار چاپ (۱۸۴مخ) کي داسي دئ:
"که دي سنبل کږم سنبل مشکین نه دی"
+++++++++++++++++++++++

کست:

کست دوې معناوي لري. یوه یې د (قصد = عمد) پښتو سوی شکل دئ او بله د (رخه) معنا ده، چي په عربي ورته (غبطه) وایي.
دا لغت په دواړو معناوو په لویدیځه لهجه کي سته. د (کست) کلمې له پاره په نورو لهجو کي د (رَخه) کلمات رواج لري. په کندهار کي (کست) عام استعمال لري. خوشحال یې هم د (رخه) په معنا راوړي:
په لومړۍ معنا:

ما په وړیو ســــــــــترګو ډیر یاران خوړلي
په څیرڅیر دې مخ ته نه ګورم له کسته
(۱۹۶- مخ)

په دوهمه معنا:

د اســــــــمان له عاشقانو سره کست دی
هر زمان یې په هجران سره غمناک کا
(۹- مخ)

یا:
عبدالقادر خان خټک ویلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایم مه خانده بل چا سره زه سوځم
ته زمـــــا له کسته لا زیاته خندا کړې
(۳۳۰- مخ)

د اشرف خان هجري په دېوان کي د دې لغت دوه رازه لیکنه لولو. دی "قست" هم لیکي لکه په دې لاندي مثالو کي، او "قصد" هم (۲۸۷مخ) :

چـــــــــــنار تولې پنجې پرانتې له شوقه
د بلبل په صوت یې لاس وهل له قسته
(۴۴۳- مخ)

یا :

تل قدم د گل په سرکېدي له قسته
کوږ یې نه کا یو ورق د گوشو پلونه
(۴۴۶- مخ)

دغه قاف د هغه کاف بدلون دئ چي خوشحال خان په سواتنامه کي (۵۱ - مخ د کابل چاپ) کي سر ځني تکولی دئ.

+++++++++++++

کشمش:

په نورو لهجو کي (ممیز، مویز) دئ.
رحمان بابا وایي:

له خوبانو نه به څوک څه وفا غواړي
ســــــروي کله د کشمش مېوه نیولې
(۱۷۷- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د کشمشو پـــــــــــــــــه لذت به څه پوهېږي
چې یې خوله وي عادت شوې له املوکه
(۲۱۴ - مخ)

حمید د انگورو پر ځنگ "کوَر" هم راوړي دي:

هر قدم یې چـــول زړونه د دلبرو
په مثال لکه داني د پخو کورو
(کلیات - ۳۶۷مخ)

یا :

په هنر د پاکــــــــــوبۍ چې آغازگیت کړ
سنگین زړه لکه دانه د کوَرو چیت کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳۸۳- مخ)

+++++++++++++++++

ککوړي:

ککوړي یو راز ډوډۍ دي چي د کاک په شان بې له تبۍ، داښ، تناره څخه پخېږي.

رحمان بابا ویلي دي:

که ښندلي دي په خدای وي یو کیکوړی
نمایان یې په جــــهان کښې لکه نمر کړې
(۱۵۱- مخ)

په کندهار کي ښځمني یوه بدل وشمه وراشه لري او د هغه چا په باب یې کاروي چي تر پزي پوري یې مړۍ خوړلې وي خو دی لا د لوږي څخه شکایت کوي. وراشه دا ده:

دوې کاسې سرسر، یو د غوایي سر، درې د اور ککوړي، آ! زما نهاري لوري!

حمید وایي:

ټول دي مه شه پــــــــــه زرگونو زر و سیم
چې ته یو کیکوړی خورې پکې یا نیم
(کلیات - ۱۵۴مخ)

+++++++++++++++++

کمبله:

هجري وایي:

هر سړی چي په اسرار د کار خبر شي
تر اطلسو خوښوي کنبله شاړه !
(۴۵۰- مخ)

+++++++++++++++++++

کوتر:

پوهاند زیار صاحب د خوشحال کلیات د پېښور چاپ په حواله لیکي:

"(کوتر) یې زیاتره بې ښځینه پایلې ښځینه او کله هم نرینه کارولی دی:

اوښتو لره پخته کوتر بایده دی" (د خوشال ادبي پښتو - ۵۱ مخ)

د کندهار په لهجه کي "کوتر" د نر له پاره او"کوتره" د ښځي له پاره عام رواج لري. د کوتري نر تر ښځي ښې بازۍ کوي. په پورتني بیت کي خوشحال همدې ټکی ته اشاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. باید وویل سي چي په کندهار کي د کوترو په نومو کي ټول صفتونه مذکر دي (وګ : ښکاروکندهار ـــ ۱۱۱مخ)

هجري وايي:

د تن پوست دي ښایسته له اصله نه دی
په چیني جامه هـــــــــــوس لکه کوتر کړي
(۲۱۸- مخ)

حمید وايي:

هسې رنګ به په نخا تالا کوتر شو
چې به فکـــــــــــر د پري ورته اوتر شو
(کلیات - ۳۸۴مخ)

اشرف خان هجري یې د (کونتره) په شکل هم راوړي:

هغه ښهر چه محسود د پېښور وه
نن کونترې پکښې جاله د بېدیا کا
(۲۵۸- مخ)

++++++++++++++++++++

کورنګ:

د آس بچی.

د کندهار په لهجه کي دوې خپې ویل کېږي د هجري په دیوان کي یوه خپه کار سوی دئ.

په هر لور دي د هوس زین کړی کرنګ دی
د لَـــــــــــغت میدان دي نشته عمر تنګ دی
(۲۲۰- مخ)

حمید وايي:

راغی ځار شو نر کورنګه د شاهد
رضاجوی په هزار رنګه د شاهد
(کلیات - ۴۵۹مخ)

شمس الدین کاکړوايي :
تېزرفتارد"شمس الدین" کورنګ دژبې
خوآخربه شي په دامیدان کښي لنګ
(۷۸مخ)

+++++++++++++++

کوغالی:

رحمان بابا ویلي دي:

که نصیب مي شي کوغالی ستا د سپیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبه نه کــــــــــــړم نور نظر په جام د جم کښې
(۱۶۲- مخ)

په کندهارۍ لهجه کي د غريبۍ محقر کور ته "کونډغالۍ" وايي.

++++++++++++++++

کوکو:

(په اوږده واو) د کوچنيانو په ژبه (ښه، اعلی).

ميرزا خان ويلي دي:

د دانا د وړاندي لهوولعب څه دي
د هلک تر فهمه سره لمبه کوکو ده
(۱۲۷ - مخ)

++++++++++++++

کولک:

کولک دوې معناوي لري:

د خوني کولک: د خوني په چت کي سوری چي د رڼا د داخلېدلو او د دود د وتلو کار ځني اخيستل کېږي:

هجري وايي:

تر کولک چاپېره مه گــــــــــــرزه عابده
گڼه خون به دي په غاړه شي ټوبک يم
(۹۴ - مخ)

بل د سترگو کولک چي د سترگو کاسې ته ويل کېږي.

خوشحال خان ليکي: "د سترگو رغول څو پردې لری - وازدې تر چاپيره په کولکونو کښې تور سپين پاسه کولکونه کلک د هډونو د سترگو د محافظت دپاره ..." (دستارنامه - ۲۱مخ).

++++++++++++++

کويلی:

کوينی، تاديگی.

د وريجو يا اوگرې هغه برخه چي د ديگ په بېخ پوري نښتې وي. د کندهار په لهجه کي يې (کويَنَی) بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان ویلي دي:
زویه په کور کې وچ ټوک به ژویي
زوی یې له لــــــوړي کویلي کویي
رښتیا متل دی هــــــوښیار ویلی
دنیا خوږه ده تر ځــــــان تر زویي
(۴۰۷- مخ)
د لام او نون ابدال په نورو پښتو کلماتو کي هم سته. یو څو مثاله یې دا دي:
لمر - نمر،
لمونځ - نمونځ،
لمانځل - نمانځل،
نولس - نونس،
++++++++++++++++

کیسر:

په کندهاری لهجه کي (کیسر) د خرو یو راز ناروغي ده. په دغه ناروغي کي د خرو ګېډه باد کوي.
د حمید په کلیات کي د "قوصر" او "کوسر" په شکلو راغلې ده.
آه سرد نوي مین لـــــره ښه نه دی
له تازه پرهاره باد قوصر ژغوره
(کلیات - ۲۱۵مخ)
په ویپانګه کي یې معنا نسته
بل ځای:
چې وهلی د مظلــوم د آه قوصر وي
مه کړه طمع د صحت له هغه ریشه
(۲۳۲- مخ)
یا:
لا یې اور د غـــــــم تازه د خسو خار کړ
دې کوسر یې هلک زخم لوی پرهار کړ
(۳۶۴- مخ)
++++++++++++++++

ګرګه:

ګرګه د وچ لرګي کوندې ته وایي. د ښاخو تر وچېدو وروسته د یوې درختي (ونې) د تنې پاته برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایـي:
عشق پـه زړه د تـن پررورو کـلـه لـګي
دا چې نـه کـا اور اثـر پـــــــــــه لـنـده ګـرګـه
(کـلـیـات - ۲۳۹مـخ)
میـرزا خـان وایـي:
د وصـال راحت بـــه هیـڅ ورځـه نـه وي
د هجران پـه اور کي سوځي لـکـه ګـرګـه
(۱۷۶- مـخ)
شمس الـدین کـاکړوایـي :
لـکـه اورنـه کـړي اثرپـرلـنده ګـرګـه
هیـڅ اثرراباندي نـه کـانصیحت
(۴۰مـخ)
ګـرګ (د لـومړي پـه زور) د ایـنې (جګـر) یـو راز نـاروغي هم ده. پـه کـندهار کـي یـو متل دئ چي وایـي:
"ګـرګـه ! بـلـه چاره دي نـسـته بـې لـه مـرګـه".
شمس الـدین کـاکړوایـي :
څـه خـاصیت وستـادلـب پـه قـنبـیـلـه کـښي
چـي یـې ویـوست زمـالـه زړه دهجرګـرګ
(۷۷مـخ)
قـنبـیـلـه یـاګـنبـیـلـه یـورازدارودي .
+++++++++++++

ګـړی:

د (ګـړی) ویـی د لـحظې، شېبې، سـاعت پـه معناپـه لـویدیـځـه لـهجه کـي ژونـدی او جنس یـې مـونـث (ښځینـه) دئ. پـه نـورو لـهجو کـي یـې جنس مذکـر دئ.
خوشحال خـان یـې هم مـونـث جنس راوړی او لـه "وړی" سره یـې قـافـیـه کـړی دئ. دی وایـي:
کـه ســـــــــر د ښځي سپـیـني وړی شي
زړه یـې و... تـه هـــــــــــــــــــره ګـړی شي
ســـــــــــــــړی نـــــــــــــــه ده لـکـه پـېړی ده
چي ... پـرې ولاړ شي هـالـه سړی شي
(ربـاعیـات - ۲۲۲مـخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا ویلي دي:
په یوه ګړۍ یې مخ وي
په یوه ګړۍ یې شا
(۲۰- مخ)
شاغلی پالوال صاحب (ګړۍ، ګهړۍ) هندي لغت بولي او د رحمان بابا په دغه غزل کي چي شپږ ځایه (ګړۍ) او لس ځایه (ساعت) راغلی دئ، دي نتیجې ته رسېدلی دئ چي دغه شپږ ځایه (ګړۍ) د رحمان خپل لغت نه دئ او د بل چا لاسوهنه ده (وګ: معیاري پښتو- ۲۳۵مخ).
میرزاحنان بارکزي (ګړۍ) مونثه کلمه ګڼي . دی وایي :
پیروي هره ګړۍ دهغوبویه
چي یې خاوري دبېدیاوي په ګذر زر
(۵۹مخ)
+++++++++++++++++++

ګلقند:

طبیبان د ګل ګلاب پاڼي په پسرلي کي په مخصوصو دېګو کي د عرق ایستلو له پاره اچوي او عرق (ارَغ) یې باسي. د ارغ تر ایستلو وروسته د پاڼو تفاله له بوري سره ګډوي او یوه خوږه او خوندوره ماده ځني جوړوي، چي د نس د درد او باد له پاره یې ناروغانو ته ورکوي. دغي خوندوري مادې ته ګلقند وایي او د کندهار خلک یې له ناروغی پرته هم کاروي.
میرزا خان ویلي دي:
او قوت به دي هـــــــــــــــــــر دم پسي زیاتیږي
چي علاج یې په دا هسي شان ګلقند کړې
(۲۲۷- مخ)
+++++++++++++++++

ګنج:

حمید وایي:
بیا یې څـــــــــــــــــه نوي متاع په بازار راغله
چي یې واخیست نوې ګنج نوې بازار نن
(د عبدالحمید مومند دیوان - ۲۱۸مخ)
دا کلمه د عبدالحمید مومند د کلیات په ۱۶۶مخ او د دورمرجان په ۶۸مخ او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالحمید دیوان په ۸۹ مخ کي "کینج"؟ راغلي ده. دا لغت يې په پورتنيو چاپوکي معنا کړی هم نه دئ. زما په فکر يې د هیوادمل ثبت سم دئ. (کینج) لغت زه د کاتبانو مسخه بولم. په مروجو قاموسو کي مي دا راز لغت په سترګه سوی نه دئ.

په کندهار کي (ګنج) کلمه د (بازار، منډيي ، نخاس او مارکيټ) په معنا همدا اوس ژوندی ده او ظفراللغات هم په همدي معنا ثبت کړې ده. دکابل اوشاوخوا اسیمي خلک د(نخاس) کلمه پرهمدي ځای کاروي. په زاړه کابل کي د(نخاس) په نامه یوه سیمه هم وه.

(د لرګو ګنج)، (د پسو ګنج)، (د خرو او غویو ګنج)، (د وریجو او غوړو ګنج) ټول د کندهارد اوسني ښار مشهور او معلوم ځایونه دي.

د حمید مومند په پورتني بیت کي راغلی "کینج" همدا (ګنج) دئ.

دشمس الدین کاکړپه کلام کي هم د(نخاس) کلمه په همدغه معنا راغلي ده :

"شمس الدين"غوندي زرګوني
يې خرڅېږي پرنخاس
(۶۲مخ)

++++++++++++++++++

ګوار:

د کندهار خلک په ښکنځلو کي"د ګوره زو" جمله کاروي. زما يو وخت داسي فکر ته راغلي وه چي دلته به له "ګوره" څخه مراد "پرنګی" وي ځکه "پرنګي" ته په هندوستان کي"ګهورا" وايي چي اصله معنا يې "سپين" ده؟

خوشحال خان په سواتنامه کي ويلي دي:

درست عالم يې د ګوارو په شماره دی
تر تاجکـــــــــو لا په زيست کي آواره دی
(۲۲- مخ)

هجري ويلي دي:

زه خټک په چا خوړې کړم سترګې خپلې
تور ګوار پکښې ميشته نوم يې خُبير شه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۵۶- مخ)

++++++++++++++++

گورم:

(فشار یې پر دوهمه څپه دئ).

د غواوو گله،

کندهاریان هغه چا ته چي د پسو رمه پیایي، شپانه وایي، هغه چي غواوي او غوایي پیایي، گوروان یې بولي (گوروان ته په نورو لهجو کي "غوبه" هم ویل کېږي[1].

هغه چي د اوښانو گله پیایي ساروان یې بولي.

خوشحال په دستارنامه کي ویلي دي:

نه یو سور د تیر انداز و
نه گورم د نیزه باز و
(۵۱ - مخ)

++++++++++++++++

گوندې:

(فشار یې پر لومړی څپه دئ) د (شاید، ممکن) په معنا.

د کندهار په لهجه کي ژوندی ویی دئ. په نورو لهجو کي د (گوندي) پر ځای (گنې) کلمه کارېږي.

خوشحال وایي:

گوندې وي چې د وصال په خوښی خوښ شي
چې خوشحال په جدایيه کې ډېر نول کا
(۴- مخ)

یا:

ما وې زړه یې گوندې نرم په ژړا کړم
چې اثر پرې ژړا نه کاندي څوک څه کا
(۸ - مخ)

---

[1] حمیدویلي دي:
شپون غوبه څکه سنگدله ویلاړه شي
چې روزگار یې وي له کاڼو د بیدیا
(۵ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه (۲۳۱- مخ) کې کښلي دي: "... بل حماقت دی له جهله- سړی ګوندي په ډېر علم تربیت خلاص شي ".

+++++++++++++++

لار:

دا لغت د پښتو په ختیځه کي (لاره، لیار) ویل کېږي. د کندهار په لهجه کي یې (لار) بولي. د خوشحال کلیات په شپږم مخ کي د (لار) په شکل راغلی دئ او ورته لیکلي یې دي چي په چاپي دېوانو کي د (لاره) په بڼه ثبت دئ او داسي ښکاري چي دوی له خطي نسخو څخه اخیستی دئ.

تلم په خپله لار راســـــره مله شوه نګارا
شوخه، غمزه ګره، خنده رویه، خود آرا
(۶ - مخ)

یا:

یار مې لاړ شو په دا لار ورپسې درومم
که ډېر ستړی په دا لار یـــــمه په ځای یم
(۱۳۸- مخ)

یا:

د یار مهر تر ما راغی زمــــــــــــا مهر تر یاره
رښتیا ده دا خبره چې د زړه ده لار د زړه
(۲۹۷- مخ)

دغه راز په سواتنامه کي راغلي دي:

درې څلورمیاشتي دا لار وي ښه روانه
ډېر آفت لـــــــــــــــــــــــــري له برفه، له بارانه
(۸ - مخ)

رحمان بابا هم (لار) کلمه له لوېدیځ ګړدود سره سمه راوړې ده.

چه ویریږي له کوهي او له ګړنګه
هغه نه درومي پــــــــــه لار د دې دنیا
(۵ -مخ، ۴۸- مخ)

هجري هم پر دغه لار روان سوی دئ:

ربه لار یې پــــــــــــــه ریاض کړه برابره
چه هر ګل یې له عذارو لون سود کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۳- مخ)

عبدالقادر خان هم دغه لار اخیستې ده:

نن يې بيا کښېښو په سر باندې دستار کج
لکه مست هاتي په لار کوي رفتار کج

(۴۸- مخ)

حميد مومند ويلي دي:

لاړ به کله شي د عشق په ستغو غاښو
دا په سمه لار کې سترې ستومان عقل

(کليات - ۱۳۷مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

چي يې لار ليدلي نه وي رهبري کا
رناورځ به توره شپه کاندي په وعظ

(۷۶- مخ)

يا:

پر دا عامه لار يې لويه لومه کښېښوه
هيڅ دانا ځني خلاص نه شو بې قانعه

(۱۵۸- مخ)

دکندهارشاعرميرزاحنان بارکزی وايي :

ستادقددراتللولارگوري دلبره
چي دباغ تردېوال سروي سربدرکړ

(۶۳مخ)

++++++++++++++++

لولپه:

عبدالقادر خان ختک ويلي دي:

گاه باران شي د ژوندون اوبه کا تويې
کله اور شي لولپه کا تمام
شهر

(۶۰ - مخ)

په حاشيه کې ورته کښلي دي چي په (الف، ک) نسخوکي دا مصرع داسي ده: "گهی اور شي سرې لمبې کا تمام شهر". دغه لمنليک چي ما ولووست، په زړه کي مي ووېل چي په "لولپه" او "سرې لمبې" کي يوه هرومرو د کاتب لاسوهنه ده. دواړه د عبدالقادر خان کلام کېدلای نه سي. له امکانه ليري نه ده چي د کاتب په لهجه کي دي د "لولپه" کلمې وجود

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه درلود، نو یې په "سرې لمبې" باندې الیشه کړه.
(لولپه) په کندهارۍ لهجه کې مروجه کلمه ده. مولوي بريالي ويلي دي:
که لا مکوټ و لولپه ســــــــــم پر يوه حال يمه
د يکرنگۍ د توحيدقول مي ايمان کی پوخ
(اهار - ۲۷مخ)
++++++++++++++++

لېوه:

لېوه هغه جناور ته وايي چي د کندهار په لهجه کي يې بل نوم (شرمښ) دئ او په پارسي ورته (گُرگ) وايي:
ډاکټرعبدالرازق پالوال د (لېوه) مفهوم لري. څه پراخوي او ليکي: " لېوء په پښتو کښي عموماً د شرمښ معادل پېژندء کيږي. خو په ځينو لهجو کښي لکه د هلمند او بريڅستان پښتو، لېوء د ټولوڅيرونکو حيوانانو مجموعي نوم دئ. يعنۍ چغال هم لېوء دئ، بروې هم لېوئ ده؛ کوړ هم لېوء دئ، پړانگ او زمری هم لېوان دي. د لېوء نوم له يوناني او لاتيني څخه و پښتو ته راغلئ دئ. په دغو ژبو کښي لېوء و زمري ته ويل کېږي...". (معياري پښتو - ۱۷۰مخ. نقل قول د ډاکټر پالوال په ليکدود دئ).
د (لېوه) لغت په کلاسيک ادب کي زيات راغلی دئ او دا چي په کلاسيک ادب کي (لېوه) او (شرمښ) دواړه راغلي دي، د ډاکټر پالوال استدلال په پياوړی کېږي.
خوشحال وايي:
عاشق يو لکه لېوه په شــــــــــمال پايي
بل په غټو سترگو خوب کا لکه سويه
(۲۸۲- مخ)
رحمان بابا وايي:
نه لېوه په آدميت آموخته کېږي
نه اميد د مـــــــروت شي له افلاکه
(۱۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري وايي:
په دوو چشمو مي شيرينه تر ليلى ده
خــــو په زړه مي خرابي لکه ليوان کا
(۱۲- مخ)
قادر خان خټک ويلي دي:
په معنى کي بشر نه دى پړانګ ليوه دى
چې د ده له لاســــــــــــــــــه مومي بشرشر
(۵۶ - مخ)
کامګار خټک ويلي دي:
د مجاز په صورت ښرنګ شايسته يې
په معنى کې يا ليوه يې يا بقر
(۳۸ - مخ)
په ظفراللغات کې (لېوه) په (ګرګ) او (خرس) سره معنا کړى دئ او د خوشحال فرهنګ مولف او د هغه په پيروي د خوشال خټک کليات په ويپانګه کي شرمښ، چې دوى دواړه يې د خوشحال د وينګ پر خلاف "شرمخ؟" ليکي، او لېوه يو حيوان بللى دئ (۱۳۱- مخ).
د کلاسيکو شاعرانو په کلام کي ځاى ځاى داسي قرينې سته، چي (لېوه) دي د کندهارى لهجې په شان د شرمښ له پاره کار سوى وي.
اشرف ويلي دي:
هر ساعت يې د ستم په داړو نيسي
د يار ياد لکه لېوه، هجري بره شه
(۱۱۴- مخ)
يا بل ځاى:
ښو ياران لکه رمه هسې غنچه وو
د هجران ليوه په زور سره جدا کړو
(۱۱۱- مخ)
په دې دوو بيتو کي د (رمه)، (بره) لغتونه پر دې خبره دلالت کوي چي (لېوه) دي د (شرمښ) په معنا راغلى وي.

+++++++++++++++++

ما لا مال:

تر ښوکي پوري ډک لوښى.
خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوبی د عمر تر ځلوېښت کاله ده
چه په ځوانی کښې ماله ماله ده
حواس که درست لرې شکر وکاړه
څو دې ودانه د عمر ځاله ده
(رباعیات - ۶۸مخ)

++++++++++++++++

ماهی، ماهیان:

په لوېدیځه لهجه د (کب) له پاره (ماهی) لغت عام کارېږي. په کلاسیک ادب کي هم د (ماهي) کلمه ډېره موندلای سو.

خوشحال خان ویلي دي:

ستا وصال لکه دریاب دی، زه ماهی
په هجران دې هر زمان دی په ما، هی
(۳۳۲- مخ)

رحمان بابا وایي:

لکه غوښي چه ماهیان خوري په دریاب کښې
په هوا کښې هم دغه کاندي مرغان
(۸۲ - مخ)

رحمان بابا (کب) هم راوړی دئ (۹۱ - مخ).

هجري وایي:

هر صنم وخپل مین ته حمیده وي
ماهی خوښ په بحر نه وي تر تالاب
(۳۲- مخ)

میرزاخان ویلي دي:

د ماهي له اوبو هیڅ اندیښنه نه شي
سمندر څه پروا نه لري له حرقه
(۱۶۹- مخ)

+++++++++++++++++

متکا:

دا لغت هم په کندهاری لهجه کي سته او یو راز اوږده بالښت ته ویل کېږي. خوشحال خان ویلي دي:

کله مست د مال و ملک شي
کله مست شې د صهبا
د مسند دپاسه کښېنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـــــــــــور په لـــــــــــور دي متکا
(ارمغان - ۴۵ مخ)
په کندهار کي ما دا ټوکه اورېدلې ده چي وايي: د يو چا کور ته مېلمه راغلی وو. د کور خاوند پر زوی ږغ وکړ، چي کاکا ته دي متکا راوړه. مېلمه په متکا نه پوهېدئ، فکر يې کاوه چي متکا د خوړلو شي ته وايي او په جواب کې ورته ويلي وه "از متکايت قربان، بان که اولادها بخوره". خود به نو د مېلمه ژبه پاړسي وه، چي جواب په پاړسي ويل سوی دئ.
د بالښت له پاره خوشحال خان د "سروېږدی" لغت هم راوړی دئ:
پروت به يې په خاورو تر سر لاندي اومه خښته
اوس که دي ســــــــــــروېږدی نهالئ کاشاني دی
(ارمغان - ۸۵مخ)
د "سروېږدی" کلمه ما د کندهار ښار د اوسېدونکو ناصرانو له سپين ږيرو څخه اورېدلې ده.
++++++++++++++

مړونه، مړانه:

مېړونه، مېړانه.
خوشحال خان مړانه، مړونه، مړنتوب له کندهاری لهجې سره سم ليکي.
هـــــــــــــم مې دولت شته هم مې ملکونه
هم مې ځوانان دی هم لوی لوی غرونه
دا واړه هيڅ دی په کـــــــــــوم حساب دی
چي پکښې نشــــــــــــــــته ښه ښه مړونه
(رباعيات - ۱۲۰مخ)
پوهاند زيار صاحب هم دا خبره تاييد کړې ده (۳۸مخ). زه بايد پر زياته کړم چي د دې پر څنګ خوشحال خان "مېړه" له لوېديځ ګړدود سره سم زياتره د "شوهر" په معنا کاروي.
لاس مې که هر څو په دنيا ښخ دی
نه چي دولت مې د غـــــاړې مخ دی
زه يې مېړه يـــــــــــــــم دنيا مې ژګه ده
زړه مې په هر څه وربانديې يخ دی
(رباعيات - ۱۳۶مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه کي مېړه د (شوهر) په معنا راغلی دئ:

"... که په هغه خونه د دې په ویل د دې مېړه ومري دا به هم هسې راضي وي" (۱۱۴مخ).

په مړانه د (شجاعت) په معنا داسې راغلې ده:

"... مړانه دا ده چه په غلیم راشي - یکدله وربانده مټ یک جلب وکړي ..." (۸۰ مخ).

حمید وایي:

ترکو ډېر په خپلو زلفو دي نیولي
زاهـــــدان دي لافي نه کا د مړانې
(کلیات - ۳۰۸مخ)

رحمان بابا هم "مړنی" د صفت په توګه کاروي نه "مېړنی".

مړنی ویلی بـــــــــــــویه و هغه ته
چه بې وجهي آزار نه کا هیڅ سړی
(۹۸ - مخ)

هجري ویلي دي:

عابد خان مصلحتي هم مړنی دی
د غلیم ســــــــره خالد لکه تبر دی
(۱۹۰- مخ)

حمید مومند وایي:

آخر حسن زړه ورمه ګـــــوره حمیده
مړني د لښکر درومي په دنبال پس
(د عبدالحمید دیوان - ۶۴ مخ، در او مرجان - ۳۸مخ)

په کلیات (۹۱مخ) او د عبدالحمید مومند دیوان په (۱۲۵مخ) کي "مېړني" لیکل سوي دي.

د حمید د کلیاتو د نیرنګ عشق په برخه (۳۸۰مخ) کي د شاهد د توصیف په ترڅ کي د "مړنیو" کلمه راغلې ده:

په دوو سترګو، کینه ګر لکه مزری
د پــــــــــرهېز لــــه مړنیو وړي بری

دا بیت د وړاندي او وروسته بیتو په سیاق باندي ما ته سم ثبت سوی نه ایسي. په بیت کي د "وړي = میبرد" فعل باید "وړی =

(c) ketabton.com: The Digital Library

بُرده است" وي. په دې صورت کې نو د "مړنيو" شکل هم بايد بدلون ومومي او د څلورو څپو پر ځای بايد درې څپې "مړنو" سي او همدا يې ما ته سم ثبت ايسي:

په دوو سترگو، کينه گر لکه مزری
د پـــــــــــرهېز لـــــــــه مړنو وړی
بری

دغه راز په ۴۹۸ مخ کې يې هم "مړنو" ليکلی دئ.

په کندهاری لهجه "مړانه" د بلوغ په معنا هم استعمالېږي. په پلاني کال مړاني ووهلم. يعني بلوغ ته ورسېدم. (د بلوغ له پاره "کوزه اخيستل" اصطلاح هم مروجه ده).

+++++++++++++++

ملا چرگک:

يو مرغه دئ چي په عربي يې (هدهد) بولي. ملا چرگک ته په نورو لهجو کي "گوډی چرگ" وايي. په کندهاری لهجه کي يې ملا چرگک بولي[۱]. په کلاسيک ادب کي دا دواړه نومونه راغلي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

سجده څو کړې بې حضوره
د ناسوت کښې ملاچرگکه
(۱۷۴- مخ)

خوشحال وايي:

گودی چرگ تر مځکه لاندي اوبه ويني
ولي نه ويني په مځکه باندي لومه
(۲۴۰- مخ)

+++++++++++++++

مياشت:

د خوشحال خان په کلام کي موږ د (مياشت) کلمه هغه راز مومو، لکه د پښتو په لويديځه لهجه کي چي په عام ډول مروجه ده. په دې لهجه کي (مياشت) دېرشو ورځو ته هم ويل

---

[۱] د دغه مرغه د پوره پېژندني له پاره وگورئ: ښکار او کندهار - ۱۱۷مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي او د (سپوږمۍ) اولو او آخرو شپو ته هم. د خوشحال خان په دې بيتو کي مياشت د (سپوږمۍ) په معنا راغلې ده:

نوې مياشت به دې په مخ گوري وگړي
که په مخ باندي دې جــــوړ سم د سمند کا
(۲۴- مخ)

څه لره اې مياشتې! ته خپل مخ ستايې و ما ته
يار په مخ مې نورځي ستا په مخ درومي تورتم
(۱۲۴- مخ)

د دستارنامې په ۱۹ مخ کي بيا مياشت د (month) په معنا راغلې ده: "... چه تنومند شی، تر شپږمي مياشتې پوري يې قابل د زوولو کا- په نهمه مياشت وزيږي ...".

او په (۹۱- مخ) کي بيا د "سپوږمۍ" په معنا کارسوې ده.

په فراقنامه ۱۰مخ کي هم د سپوږمۍ په معناراغلې ده "مياشت دوه نيمې ورځې په هر برج کښې مقام لري...".

رحمان بابا که څه هم د "سپوږمۍ" لغت مکرر کاروي خو يو ځای دوه يې "مياشت" د سپوږمۍ په معنا راوړې ده.

خم ابرو د يارمي نقش په ليمه دي
لکه مياشت چي په لوی بحر کښي ليده شي
(۲۱۰ - مخ)

عبدالقادر خان هم مياشت د سپوږمۍ په معنا کاروي:

ښکلي مخ يې مياشت خجله کړه نمر هم لا
قد يې سرو کـــــــــــــــړ سرکوزی عرعر هم لا
(۳۵- مخ)

د خوشحال خان په پېښور چاپ کليات کي چي ځای ځای "مياشته" راغلې ده (د پوهاند زيار صاحب "د خوشال ادبي پښتو - ۳۲مخ" په حواله)، ما ته د خوشحال خان خپل تلفظ نه ايسي.

حميد مومند وايي:

سرتېرونی نوې مياشت تر سر جار باسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هر ښکلي درد په ســــــر دی ستا له درده
(کلیات - ۲۰۶مخ)

+++++++++++++++

مېرمن:

دا لغت په عام ډول د ښځي له پاره اوس عام سوی دئ. په کندهار کي "د کور مېرمن" خاص مفهوم لري او هغي ښځي ته ویل کېږي چي د کور سرښته، اداره او تنظیم یې پرغاړه وي.

خوشحال خان وایي:

تر مېرمني وینځه ښه ده په ښه خوی کښې
نه مېرمن چي نه یې خـــــــــوی وي نه بشر
(ارمغان - ۶۰مخ)

رحمان بابا یې په همدې خاص مفهوم راوړي:

نه رسېږي ستا و حسن وته حوره
څه به رسي و مېرمن و ته مزدوره
(۱۴۰- مخ)

حمید وایي:

لږ لږ ښه هـــــــــــــم مناسب له نفسه نه دي
غله مېرمن کاندي ځان موږ په څکه څکه
(کلیات - ۲۳۸مخ)

میرزا خان ویلي دي:

تـــــــــــه گدای د ولایت یې
شاه د دوو کونو مېرمن ده
(۱۲۵- مخ)

یا بل ځای:

اې حاجي له پټه بخته سیالي مه کړه
چي د کــــــور مېرمن ونه وینې مه ویاړه
(۱۴۰- مخ)

+++++++++++++++

نابوده:

په لغت کي (بد، د "ښه" ضد) ته وایي نابوده سړی یعني ډېر بد سړی او په اصطلاح کي دغه لغت د (دنیا) له پاره کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نابوده دنیا، یعني فاني دنیا، هغه دنیا چي د خدای نېکانو نه ده خوښه کړې. دا لغت په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کي ما په یوه معنا لوستلی او اورېدلی دئ. خوشحال خان ویلي دي:

هم خدای غــــــواړي نادانه! هم فاني دنیا نابوده
په څو به دي روزي شي، فکر وکړه دا دوه سوده
(۲۰۷- مخ)

شمس الدین کاکړوایي :

څوک به ښادي کـــــــــــــړي په دانابوده
څوک به ســـــــودمن شي ددې له سوده
که يې مقصودشي تمام په لاس کښي
خـــــــــــــــــالي به درومي له دې مقصوده
(۱۴۷مخ)

د کندهار شځمني وايي: "چي زما تر سر سي تېره، خدای دي نه کي دا نابوده دنیا دېره".

++++++++++++++++++

ناره:

د کندهار په لهجه کي (ناره) د فاصلې د واحد په توګه هم کارېږي. دا چي وايي: "پلانی کلی له دې ځایه څخه یوه ناره لیری دئ". مخاطب پوهېږي چي دا فاصله څونه ده؟ خوشحال خان هم ناره د فاصلې له پاره راوړې ده.

که رښتینی محبت لرې مه نارېږه
په یوه ناره بیل شوی یار و ژاړه
(۲۹۱- مخ)

د (ناره) بله معنا (مسلسل ژړا، چیغاري) ده.

"دا هلک ولي داسي په یوه ناره دئ"، یعني ولي پله پسې ژاړي او ژړا يې نه درېږي.

عبدالقادر خان وايي:

که غمونه د دې خپل خاطر ښکاره کړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوی هلک به هـــــــــــــمه واړه په ناره کړم
(۱۰۲- مخ)
دلته له "ناره" څخه مراد (ژړا) ده.
+++++++++++++++++++

نالي:

توشک، کوربچه.
د کندهار په لهجه کي په همدې شکل مروج
ويی دئ، خو په نورو لهجو کي ورته (نيالي)
ويل کېږي.
عبدالقادر خان ويلي دي:
اســـمان خونه د فقير ده
نالي مځکه نمر لحاف
(۷۷- مخ)
شمس الدين کاکړويلي دي :
خدای به کله داسي وکا،چي يوکټ يومونالي وي
چي زه پروت يم يوطرف ، نازنين پربل طرف
(۷۱مخ)
+++++++++++++++++

نالې:

د رود يوه برخه، د رود (سيند) يو ښاخ.
ښاغلي ډاکتر پالوال صاحب ليکلي دي: "
له راډه يا سينده څخه چي يو ښاخ بېل سوئ
وي، او اوبه يې دوه گرايه يا درې گرايه تر
راډه لرې وي، ناله بللـه کيږي" (معياري پښتو-
۱۷۱مخ).
عبدالقادر خټک ويلي دي:
چي ډير ډير د جـــــــــــدايي له غمه ژاړم
په رخسارو کې مې سازې شوې نالې
(۳۴۸- مخ)
حميد وايي:
که يار غواړې هومره ژاړه څو درځي
"عبدالحميده"
دا په دا چي دُر مــــــــــونده شي په دريـاب
نه په ناله کي
(کليات - ۳۰۲مخ)
++++++++++++++++

نامي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامتو، د وتلي نامه خاوند (نوموتی).
د کندهار په لهجه کې (د نامي زوی) د
قهرمان په معناکاریږي.
هجري وايي:
د لیلی غوندې رشتیا وکړه نامي شه
په مجنون پسې وطن کـــــړه هندوبار
(۴۶- مخ)
++++++++++++++++++

ناویات:

نادر، انتیک.
خوشحال خان په سواتنامه کې ویلي دي:
په دا هسې شـــــــــــــــان کتاب یې مباهات دي
د جامي تر "هفت اورنګ" ورته ناویات دي
(۴۷- مخ)
++++++++++++++++++

نجار:

په کندهار کې د (ترکاڼ) لغت باب نه دئ
او هر وخت یې پر ځای باندې (نجار) ویل
کېږي:
حمید مومند هم د (نجار) ویی راوړی دئ:
چې د عشق نجار اره کـــــــــــــــړم سر تر
پایه
تن مې پروت تختې تختې، شه دړه دړه
(کلیات - ۲۲۲مخ)
شمس الدین کاکړوایي :
بې مېوې ونه که پرې که
پرنجارنه شي غضب
(۳۸مخ)
+++++++++++++++++++

نس:

په لویدیځه لهجه کې د (ګېډه) کلمه
زیات استعمال نه لري او پر ځای یې (نس)
ویی کاروي. خوشحال خان هم سره له دې چې
(ګېډه) هم راوړي خو (نس) یې ډېر راوړی دئ.
په کاته شم و عـــــالم وته حیران
چې د نس دپاره څه کا دا سګان

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۵۳- مخ)

یا:

په خوارئ کې، زیست روزگار تر مرگ بتر دی
یا د بل گیده یا خپله گیده بڅه کړه
(۳۰۲- مخ)

د رحمان بابا په دیوان کي هم "نس" او "گېډه" دواړه راغلي دي:

نس په خاورو په خس ډک شه دی بې غمه
نه د غم په خاروخس پخه حلوا
(۱۳- مخ)

که تمام جهان په خپله گېډه وخوري
یاد به نه شي په درود و په دُعا
(۱۳- مخ)

دغه راز هجري ویلي دي:

مخ د مڅکي که فراخ دی ستا پر څه دی
ستا نصیب د دې په نس کښې درې ذراع
(۶۷ - مخ)

عبدالقادر خټک ویلي دي:

که وصال عبدالقادره د یارغواړې
یو قدم په دنیا کښېږده بل په نس
(۶۷ - مخ)

حمید مومند د "نس" لغت خورا ډېر کاروي:

اې مدام د نس په زېرمه مبتلا
ځان ته ولې ویښوې ویده بلا

کامگار خټک وایي:

واف د روح مې په قفس د تن زهیر شو
چې انیس ورسره نس لکه عقیق شو
(۸۱ - مخ)

+++++++++++++++

نغاړل:

تاوول، پېچل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مشتقاتو کي یې (نغاړکی) د کندهار په لهجه کي عام لغت دئ چي د کوچنۍ نالي(نیالي) معنا لري.
د کاکړو په باب ویل کېږي: "کاکړ څه کي؟ کاغذ په گوتو نغاړي، یو شر د خدایه غواړي".
خوشحال په سواتنامه کي داسي ویلي دي:
د دنیاحــــــــــرام، حلال وبله نغاړي
همه مدعي دي چې خدای غواړي
(۵۸ - مخ)
رحمان بابا وایي:
تمامي جـــــــــــهان لـــــــــــــمن
راخخه نغاړي
سپین زړوکی مي اغوستی تور کودی شوم
(۷۷- مخ)
مولوي بریالی وایي:
د دماغ معلم مي بس بس راته وایي
گمنامي مي لـــــــمن نغاړي په تابوت
(اهاړ - ۱۵مخ)
+++++++++++++++++++

نونس:

نزده (پارسي)، ۱۹ عدد.
دا عدد په نورو لهجو کي (نولس) ویل کېږي او د لویدیځي لهجې تلفظ یې (نونس) دئ. خوشحال خان یې هم (نونس) لیکي.
څه صفت د هسې حسن په غـــــــــزل کړم
چې په نونس بابه کل مشکل پسند دی
(۳۱۷- مخ)
د خوشحال خان ختک د دېوان په ټولو چاپو کي، له ارمغان پرته، "نونس" ثبت سوی دئ (د کامل مرحوم چاپ راسره نسته)، ځکه نو څوک ویلای سي چي همدا به یې د خان خپل تلفظ وو.
++++++++++++++++++

نمای:

په کندهار کي "نمای، نمایداره" د ښایست، موډ، فیشن له پاره کارېږي. خوشحال

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې هم په همدې معنا راوړي. دی په دستارنامه کې ليکي:
"خبر شه چه دستار په سر کول د شيوې او نمای دپاره نه دی. دستار د مرد شرم او عزت دی". (دستارنامه - اول فصل - ۴مخ - د پېښور اکيډيمی چاپ - ۱۹۹۱ع).
رحمان بابا وايي:
چي يو غاښ په خوله کښې زوړند شي يا ووزي
درسته خوله پرې بدنمايه شي هرګور
(۱۴۵- مخ)
هجري وايي:
سره کونډۍ يې په مړوند عجب نمای کا
هرګز مه شه په آفت د ګردون ماته
(۳۴- مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
چې تنکۍ لښته وې وخت د نمای وو
هر حرکت دي زما په رای وو
چې ښاخ شوې شوخ شوې تبر تر ښځ غواړې
محنت مي واړه ضايع بې ځای وو
(۳۷۷- مخ)
++++++++++++++++++++

نوغی:

نوغی د (شرم، پېټ) په معنا په لوېديځه لهجه کي کارېږي. نوغی د پزي يا غوږ پرې کول دي. پخوا به يې د بداخلاقی په سزا کي د ښځو پزي، يا غوږونه پرې کول. دا عمل يې (نوغی) باله. نوغی په پوري سو، وراشه به د هغه چا له پاره ويل کېدله چي دغه راز سزا به ورکړه سوې وه.
خوشحال "نوغی" يوازي د (داغ) په معنا راوړی دئ خو د کندهار په لهجه کي نوغی (د شرم داغ) ته وايي. ښځه چي له مېړه سره پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې وفايي باندي ګير کړي نو ورته وايي چي " مړه دي کړم که نوغی درپوري کړم". ښځي زياتره مرګ قبول کړي.
خوشحال وايي:
مهينه توره څورنګ تمام وړی
ځيني يې ګيډه يا يو اندام وړی
ځيني مخ واړوي نوغی ونه کا
د هغو تورو ناحق څوک نام وړي
(رباعيات - ۲۳۰مخ)
+++++++++++++++++

واته:

د (وتل) له مصدر څخه. په کندهار کي يوه وراشه سته چي وايي "سترګي مي له حيرته ورته ووتلې". خوشحال عين مطلب راوړی دئ:
په تورو خاورو کښې که ګوهر پراته دي
په خوارو سترګو ورته کاته دي
په دا کم نه شي د ګوهرو قدر
د پوهو سترګو باندي واته دي
(رباعيات - ۲۹۴مخ)
دغي څلوريځي ته يې په حاشيه کي کښلي دي: "ښايی واته د باور په معنی وی څکه وتنه په دغه معنی په ادب کښې ډيره (واته، وتنه) دواړه د حاصل مصدر شکلونه دی". دې حاشيې ما ته دا فکر پيدا کړ، چي د محشي په لهجه کي "د سترګو واته" وراشه نسته. که وای داسي غير محتمله معنا يې نه ورته کښله.
+++++++++++++++++++

واري:

تر جاريدل، تر قربان کېدل.
عبدالقادر خان وايي:
بل که هر څو ښايسته وي خدای دي نه کا چې يې ګورم

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر يوه بانه د كښلي دي
جهان شه واري واري
(۲۸۴- مخ)

معصوم هوتک ويلي دي:
درواري سم، درواري سم آزموږ ښکلي کندهاره
آ اشرفه د ښارونو آ تاجداره آنامداره
++++++++++++++++++++

واله، ولې:

دا لغت په نورو لهجو كي (وياله، ويالې) تلفظ کېږي. د لوېديځي لهجې وينګ يې (واله، ولې) دئ، چې په کلاسيک ادب كي زيات مونډل کېږي.

خوشحال خان وايي:
د بادشاهانو چي امرګان دي
د يوه بحر ولې شان دي
واله چه لويه که کم لښتی وي
اودس پاکی لره واړه يکسان دی
(رباعيات - ۱۸۹مخ)

دغه راز په دستارنامه کي لولو:
"... د درياب ولې لکه د درياب د اوبو مزه هسې د ولو د جويونو د شهنشاه د حکم وتلی دی ...".
(۱۶۸ - مخ)

خوشحال په فراقنامه کي وايي:
ګاه د آه لمبې تر خولې ځي
ګاه له دوو سترګو ولې ځي
(۵۱ - مخ)

په سواتنامه کي داسي لولو:
په هر کلي په هر کور کې يې ولې ځي
هم يې خوري، هم يې هر لوري ته غلې ځي
(۴ - مخ)

رحمان بابا وايي:
ستا له غمه مي په مخ باندي ولې دي
لږ مي وپوښته له حاله چه ولې دي
(۲۰۶- مخ)

کامګار ختک وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ژړا ژړا مې اوښکې نه وچيږي
په دا دوه ولې لوى بحر خړنګ کم کړم
(ديوان - ۶۲مخ)

پوهاند زيار صاحب "واله" د خوشحال خپل " تېرنى ګړدود" بولي (۳۷مخ) . ګويا د خوشحال تېرنى ګړدود په دغه برخه کې له لويديځ ګړدود سره يو راز قاعده لري.

شمس الدين کاکړ (ولي) = (ويالي) لغت داسي راوړى دئ :

چې جاري مې شوې ولې تردواړوسترګو
لکه سرونن دجـــــــــــــــــــــوى
پرکنارراغى
(۱۳۱مخ)

د خوشحال په بيان کې دغه راغلي (جوى) ته، چې تر ولو (ويالو) يې د غټوالي په حساب درجه وروسته ده، ته د کندهار په لهجه کې (لښتى) وايي.

خوشحال خان بل ځاى وايي:

"... حفر نهر، د ولو جاري کول، د کوهي کيندل، باغ پر مرتب کول، دا کارونه په عمر جاويد شمارلي بويه".
(دستارنامه - ۱۴۸مخ)

ښاغلى ډاکټر پالوال صاحب ليکلي دي، چې "د نالې نيمائي برخه اؤبه چې له راداء څخه بيلي کړل سوى وي، پاتاو باله کيږي (پاتاو اصلاً يونانى لغت دئ) . د پاتاو نيمائي اوبه چې بيل بهيد ولري "واـــ" wa" نوميږي. د "وا" نيمائي اوبه "بېله" نوميږي. د "بېلې" نيمائي اوبه "واله" نوميږي ... د "والې" دريمه برخه اړبه "لښتى" نوميږي". (وګ: معياري پښتو- ۱۷۱مخ)

مولوي بريالي ويلي دي:

اې زخمي ژر بـــــــــــــــه دي سي ګل د هوس وچ
چې غفلت دي کى جاري لښتى د وس وچ
(اهاړ- ۲۸مخ)

++++++++++++++

والـــى:

(c) ketabton.com: The Digital Library

گوشواره (پارسي) غوړوالی.
اشرف خان هجري په مغیره شکل داسي راوړی دئ:
د قیامت ساعت نازل په زمانه کا
هغه دم چي یې ژړنګا شي د والیو
(۴۲۱- مخ)
+++++++++++++++++

وچ موری:

هغه کوچنی (ماشوم، طفل) چي مور یې د ده پر یو کلني باندي بیا امیندواره سي یا یې شیدې د کومي بلي پېښي له اسیته وچي سي، (وچ موری) بلل کیږي. په لس زره پښتو لغتونه کي دا ویی راغلی دئ او په "شیرسوخته" یې معنا کړی دئ. نورو قاموسو هم اخیستی دئ. په لوېدیځه لهجه کي هم عام استعمال لري.
میرزا خان وایي:
دا جــــــــهان په نعمت پور دی
په خواری کي دی وچ موری
(۲۱۱- مخ)
+++++++++++++++

ورخ:

ورخ د اوبو هغه دانه (دهانه) یا بند ته وایي چي له هغه ځخه کُردو(کوردو)ته اوبه ورځي. "ورخ اوبو یووړ" اصطلاح هغه وخت کارېږي، چي کار تر کار تېر سوی وي.
رحمان بابا وایي:
تر ورخ تیري اوبه بیرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بیرته بیا
(۱۱۲- مخ)
قادرخان خټک وایي:
نه ګورې که وګورې احوال به مي معلوم کړې
ځي چې ځي په مخ زمـــا د سرو اوښکو ورخونه
(۲۳۰- مخ)
+++++++++++++++++

ورون:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښي تر زنګانه لوړي برخي ته په لوېديځه لهجه کي وروته وايي. نوري لهجې ورته (پتون) وايي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

د حرص تيغ دي ناحق په غــــــــــاړه کيښو
پرې غوڅ کړی دي د صبر د آس ورون دی
(۴۷۴- مخ)

يا:

زه د يار د عشــــــــــــــقه چيرته ګرېز وکړم
چه داغ کړی مي د زړه د آس پتون دی
(۴۸۱- مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په قامت د مــــــــــــــــــــــــوذن قيام پسو کړم
ښايسته مي په ورانه باندې سر ايښی
(۲۵۰- مخ)

شمس الدين کاکړوايي :
تازيانه ورسره وصل لکه لم وي
يودم نه وي له ورنوددده جدا
(۳۱مخ)

++++++++++++++++++

ورى:

بار ته وايي.

عبدالقادر خان وايي:

هسې درونـدورى يې بار په ما ضعيف کړ
چي اسمان ورته خپل ځان نيولی نه شي
(۳۰۰ - مخ)

++++++++++++++++

هول:

وارخطايي.

په کندهارى لهجه کي هولکي (اولکي) وارخطا ته ويل کېږي.

ميرزاخان انصاري ويلي دي:

د قيامت هول و هيبت راباندي تېر شو
د اجل پياله يې راکــــــــړه پر حيات شوم
(۹۲ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الدین کاکړوایي :
له دوامغزی پېچمه لکه طفل
زړه مي هول دطبیب له دواوخوړ
(۵۹مخ)

++++++++++++++++++

یک لخته :

په کلاسیک ادب کي زیات راغلی دئ. د کندهار په لهجه کي د (یومخیزه) په معنا رواج لري. خوشحال وايي:

یا د مارغوندي راضي له خپله بخته
چي د غم له پوسته ووتم یک لخته
(۱۹۵- مخ)

یا :

په وخت د شو ګلونــــــــــــــــو د وصال
باده نوشلې
د زړه اندوه دي واړه دا عشرت یوسي یکلخته
(۱۹۸- مخ)

+++++++++++++++

یوم :

د پښتو په نورو لهجوکي د (یوم) له پاره (بېل) لغت عام استعمال لري. خوشحال خان يې (یوم) بولي.

د دهقان فــــــــهم په پانه؟یا په یوم دی
د سپاهي نظر په توره، په تیرکش وي
(۳۶۷- مخ)

میرزاخان وايي:

د پندار پــــــــه نوک يې ګروي
شرک يې عین د زړه یوم دی
(۵۲ - مخ)

++++++++++++++++

یوي :

په نورو لهجو کي يې قلبه بولي.

اشرف خان هجري ویلي دي:

د فرقت یوي مي دل هسي سادین کړ
چي يې بېخ د عیش یوړ د غم په سپاره
(۱۲۰- مخ)

حمید ویلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستور په یوې کې په کیل برابر دروميٖ
ولې ته له شـــــــــــــرعې درومې ناصواب
(کليات - ۳۳مخ)

++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴، ۲:متفرقات

ده غلامان:

په دې نامه د کندهار په جنوب کي یو کلی سته .کندهاریان یو متل لري چي وایي: "په مریانو که اباديدلای، اوس به ده غلامان اباد وای". رحمان بابا هم "ده غلامان" د ځای او کلي په معنا راوړی دئ (۱۹۳- مخ). داسي ښکاري چي د سیمي له پاره دا نوم یوازي په کندهار پوري محدود پاته سوی نه دئ.

++++++++++++++++

چغتی:

په کندهار کي چغتایانو (مغولو) ته چغتی وایي. د چغتي په نامه په کندهار کي یوه کورنۍ سته.

هجري وایي:

ما به محبّس غمونه ژوول
که رشوت د چغتي په دربار پور وای
(۵۱۵ - مخ)

په چاپي متن کي "وی" دئ.

++++++++++++++++++++

مغولګی:

د خوشحال خان خټک په یوه بیت کي پارسي ژبه "مغولګی" بلله سوې ده.

ما ساده پښتانه څه زده چي یې وایي
په پارسی پارسی خبرو مغولګی
(۴۹۳- مخ)

هجری هم وایي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان یم
(۱۰۱- مخ)

د فارسي ژبي له پاره دا نوم ما له ملاعبدالباقي افغان پرته د بل چا په کلام کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

که لوستلی نه دئ. ملاعبدالباقي افغان په تهذیب الواجبات (شپږم مخ) کي وايي:

فارسي خواره د کم ځای چي آب ونان و څه ته وايي
مغولي ژبې بلله، پښتنو ته کله ښايي

دا مشابهت ما ته په زړه پوري دئ خو دا خبره د ژبني مشابهت په کتار کي نه شمېرم، هسي مي د حسن ختام په توګه راووړ.

++++++++++++++++

۴، ۳: نتیجه:

د پښتو په کلاسیکه مرحله کي د پښتو قواعد، لغتونه، اصطلاحات، تلفظي ځانګړتیاوي تر ډېري اندازې پوري د پښتونخوا له یوه سره تر بله سره پوري سره یو شان او یا سره نژدې وې. په دغه دوران کي لکه "ټول پښتون چي له کندهاره تر اټکه د ننګ په کار کي پټ و آشکار" سره یو وو، دغه راز یې ژبه او لهجې هم د نن په شان سره لیري نه وې. تر کلاسیکي مرحلې وروسته، چي د کال و میاشتي په حساب یې ما ته نېټه ټاکل مشکله خبره ده، پر پښتنو او پښتو باندي مځکني و اسماني اپتونه نازل سوي دي او دې اپتو یې پر ژبه هم درنې اغېزې کړې دي. په پښتو کي خورا ژور ګرامري، تلفظي او لغوي بدلونونه راغلي دي. په دې بدلونو کي د اقتصادي، سیاسي او ټولنیزو حوادثو تر اغېزې لاندي د پښتو ژبې لهجو د یووالي او نژدیکت پر ځای د سره لیري والي لار اخیستې ده او دا لړۍ تر دا ننه هم روانه ده.

تر څو په پښتنو کي د قبیلویت روحیه واکمنه وي، د ژبې د لهجو موسسات به یې هم ژوندي او فعال وي. د لهجو نفي کول له ځان سره نوري ستونزي راولاړوي خو نژدېکت یې هم ځان ته خپل تاداو غواړي. دا تاداو په نصیحت کولو نه ودانېږي، بلکي د پښتنو په ژوند کي د اقتصادي او ټولنیزو بدلونو په راتګ سره د فرهنګ او ژبې موسسه هم ورسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدلون مومي. گويا د ژبي د يووالي او کره والي او د لهجو د نزدېوالي ستر کار د پښتنو په ژوند کي د اقتصادي و ټولنيزو تغييراتو او تبدلاتو سره تړلی دئ.

په ژبه کي بدلونونه راتلل يا راوستل يوه طبيعي پېښه ده. وايي، بدلون د طبيعت ناموس دئ. د ژبي د بدلون په وړاندي د لهجو عکس العمل يو راز نه وي. ځيني لهجې دا بدلونونه ومني او ځيني يې بيا پخوانۍ قاعدې، لغتونه او تلفظونه يې وساتي. لکه تاسي چي په دې کتاب کي ولوستل، د پښتو لوېديځي لهجې د کلاسيک ادب ډېر څه خوندي ساتلي دي او دا هغه څه دي چي ما يې په دې خپل کتاب کي د څرگندولو او بيانولو هڅه کړې ده. دا چي دې هدف ته په رسېدلو کي به څونه برياله سوی يم، سپينېدل يې په تاسي درنو لوستونکو اړه لري.

خدايه! چا وته يې کښم، څوک به پرې پوه شي
مـــــــا ويلی
هـــــــــــــــر يو بيت دی
دفترونه
(خوشحال خټک)

(پای)

اونټاريو، اوکويل - کاناډا
د جون اوله ۲۰۱۰ع
د سه شنبې ورځ

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library